زانكۆی سلێمانی

كۆلێژی زانستە ڕامیارییەكان- بەشی زانستە ڕامیارییەكان

قۆناغی سێیەم – سیمیستەری یەكەم

ساڵی خوێندنی ٢٠٢٢-٢٠٢٣

تیۆری فرەكەلتوری

ئامادەكردنی: مامۆستای وانە/ جبار اسماعیل احمد

پێناسەکانی پەیوەست بە فرەکەلتوری

چەمکی فرەکەلتوری بەهۆی ئاڵۆزی و فرەڕەهەندییەکەیەوە، چەندان پێناسەی جیاوازی بۆکراوە، دیارترین پیناسەکان بریتین لە:

(لیدن ڕۆسنەر) بەم شێوەیە پێناسەی کردووە "ئەوەی ئەندامانی گروپێک لەوانی تر جیادەکاتەوە بە لەبەرچاوگرتنی کۆمەڵێک ڕەهەندی سەرەتایی و لاوەکی کە کاریگەری ڕاستەوخۆیان لەسەر ناسنامەی تاکەکان هەیە، وەک: ڕەگەز و ئیتنیک، زمان، توانا دەروونی و جەستەییەکان، هەروەها ڕەهەندە لاوەکییەکانی وەک: پاشخانی پەروەردەیی، شوێنی جوگرافی و پێگە و باوەڕی ئایینی، ئەزموونە زانستی و ڕێکخراوەییەکان"

(کۆکس) پێناسەی کردووە بە "نوێنەرایەتی لە یەک سیستەمی کۆمەڵایەتیدا لە تاکەکانی پەیوەندی جیاوازدا". لەشوێنێکی تردا (کۆکس) فرە کولتووری بەم شێوەیە پێناسە دەکات "وەک ڕەگەز، نەتەوە، ، ئایین، ئیتنیک و ڕەهەندەکانی تری جیاوازی کە لە ئەندامێتی لە گروپە جیاوازەکانی کۆمەڵایەتی و کولتوورییەوە سەرچاوە دەگرن، واتە بەکۆمەڵ هاوبەشی هەندێک نۆرم، بەها، یان نەریت کە جیاوازن لەوانە.

هەروەها (فلۆری) پێناسەی دەکات بە "تێکەڵەیەک لە کەسانێک، کە کۆمەڵە ناسنامەیەکی جیاوازیان لە ناو هەمان سیستەمی کۆمەڵایەتیدا هەیە".

(دۆهێرتی و چیلادۆرای) فرە کولتووری بەم شێوەیە پێناسە دەکەن: "تێکەڵە ناوازەکانی بەها، بیروباوەڕ، هەڵوێست و چاوەڕوانییەکان، هەروەها ئەو زمان و هێما و خوو و ڕەفتارانەی کە تاکێک بەهۆی هاوبەشیکردنی هەندێک تایبەتمەندی هاوبەش لەگەڵ کەسانی دیکەدا خاوەنیەتی".

(تایلۆر) لە باسکردنی کەلتووردا سەرنج دەداتە کەلتوری سەرەتایی و پێیوایە: کولتوری سەرەتایی ئاوێتەیەکی چەندایەتییە کە ئەم پرسانە لەخۆدەگرێت:

زانــین، بیروبــاوەڕ، هــونەر، ڕەوشــت، ئەخــلاق، یاســا، توانــا، داب و نەریــت، هەروەهــا هەمــوو ئامادەکــاری و خووەکــانی تــر کە مرۆڤەکــان وەک ئەنــدامێکی کۆمەڵگایەک بەدەستیان هێناوە"

هەروەهــا دەکرێــت بڵێــین کولتــوور بــریتییە لە "کــۆی ئەو ڕەفتــار و پراکتیــزە کۆمەڵایەتیــانەی کە لەلایەن کــۆمەڵێکەوە یــان کۆمەڵێــک نەوەی یەک لە دوای یەکەوە بە میــرات دەگــرن، شــێوازەکانی خــواردن، نەریتــی ئەخلاقــی و داب و نەریتــی و ئــایینی، و داب و نەریــت و ڕێوڕەســمی بــاو، وەک لە شــێوەی جلوبەرگ و بینادا دەردەکەوێت .

فرەیی کولتووری لە ڕوانگەی ئەخلاقی و ئابوورییەوە

یەکەم: فرە کولتوری لە ڕوانگەی ئەخلاقییەوە:

گرنگــی بە نایەکســانی کــۆمەڵایەتی لە ڕێکخراوەکانــدا و هەوڵــدان بــۆ دادپەروەرانەتــر بــوونی، لەنــاو ئەم ڕوانــگەی ئەخلاقیــدا دەتوانرێــت ســێ جــۆری سەرەکی بەکارهێنان دەستنیشان بکرێت.

پۆلێنکردنی یەکەم: ئەم ڕەهەندانەی خوارەوە لەخۆدەگرێت:

ڕەهەنــدە ســەرەتاییەکان: بــریتین لە ڕەگەز، ئیتنیــک، تەمەن، ئاراســتە، جێنــدەر و توانای جەستەیی.

ڕەهەنــدە لاوەکییەکــان: بــریتین لە ئــایین، پەروەردە، بــنەچەی جــوگرافی، داهــات، باری هاوسەرگیری...هتد.

پــۆلێنکردنی دووەم: لەســەر بنەمــای جیــاوازی ڕێژەیــی لە ســەرچاوەکانی جیاوازیدا دامەزراوە:

تایبەتمەندییە تاڕادەیەک جێگیرەکان: ڕەگەز، نەتەوە، ئاراستەی سێکسی، توانای جەستەیی.

تایبەتمەندییە گۆڕاوەکان: پاشخانی کۆمەڵایەتی، باری ئابووری، باری هاوسەرگیری.

پۆلێنکردنی سێیەم: بەندە بە تایبەتمەندییەکان و چۆنێتی جیاوازییان:

تایبەتمەندییە بینراوەکان: ڕەگەز، جێندەر، تەمەن...هتد.

تایبەتمەندییە نەبینراوەکان: پەروەردە، پیشە، ئەزموون لە ڕێکخراو و چینی ئابووری کۆمەڵایەتی.

دووەم: فرە کولتوری لە ڕوانگەی ئابووری و ڕێکخراوەیی:

بەپێی ئەم ڕوانگەیە، گرنگی بە کاریگەرییەکانی فرەچەشنی کولتووری لەسەر کار دراوە، بە تایبەت پەیوەندی بە ئەدای کارکردنەوە هەیە، وەک ئەو توێژینەوەیەی کە لەلایەن (میلکن و ماتین) لە ساڵی ١٩٩٦ ئەنجامدراوە، کاتێک مامەڵەیان لەگەڵ پەیوەندی نێوان فرەچەشنی کولتووری، ململانێ و نایەکسانی نێوان زانین و تواناکان بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان کرد، ئەمیش لە جیاوازییە کولتووری و هونەری و مێژووییەکانەوە سەرچاوە دەگرێت بەم شێوەیەی خوارەوە:

جیاوازییە کولتوورییەکان: بریتین لە ئایین، نەتەوە، تەمەن، توانای زمان.

جیاوازی تەکنیکی: ئاماژە بە جیاوازی لە شێوازی بیرکردنەوە و پرۆسێسکردنی زانیارییەکان و مامەڵەکردن لەگەڵ دەسەڵاتدا دەکات.

جیاوازییە مێژووییەکان: خێزان، بۆچوونە سیاسییەکان و پەیوەندی نێوان گروپەکان.

ئەم ڕوانگەیە زۆرجار لە پۆلێنکردنی ڕەهەندەکانی فرە کولتوری لە مۆدێلی (بەردالٚ و ئادۆدا) جێگیر دەکرێت کە لە پێنج گروپدا پێناسە کراون:

- دیمۆگرافی: تەمەن، ڕەگەز، نەتەوە، باری جەستەیی.
- ئەو ئەرکەی کە پەیوەندی بە زانست و لێهاتوویی و توانا دەروونییەکانەوە هەیە.
- بەها و بۆچوون و هەڵوێستەکان.
- سیفەت و شێوازی مەعریفی و کارامەیی ڕەفتار.
- دۆخی ناو گروپ و ڕێکخراو و کۆمەڵەکان وەک: پێگەی پلەبەندی، بواری پیشەیی.

لایەنگرانی ئەم ڕوانگە ئابوورییە دەڵێن کە بەرژەوەندی بۆ هاندانی فرە کولتوری بە شێوەیەکی سەرەکی لە تایبەتمەندییە دیمۆگرافییەکاندایە لە ڕوانگەی یاساییەوە وەک یاساکان بۆ هاندانی جیاکاری ئەرێنی.

قبوڵکردن و ڕێزگرتن لەچەمکی فرە کولتووریدا

چەمکی فرەچەشنی پێویستی بە دوو پێکهاتەی گرنگی قبوڵکردن و ڕێزگرتن هەیە، واتە ئەو تێگەیشتنە کە هەر مرۆڤێک تایبەتە، و دەبێت ئەم جیاوازییە تاکەکەسیانە بناسرێت، هەر فۆرمێک بێت ئەم جیاوازیانە پەیوەندییان بە ڕەهەندە جیاوازەکانەوە هەبێت وەک ڕەگەز، تەمەن، پێگەی کۆمەڵایەتی، باری ئابووری، توانا جەستەییەکان، بیروباوەڕی ئایینی و هتد. بەم شێوەیە، پێویستە لە ژینگەیەکی سەلامەت و ئەرێنیدا ئەم جیاوازییانە لەبەرچاوبگیرێن.

لە هەموو کۆمەڵگاکاندا ڕاستییەکی دانپێدانراوە کە مرۆڤەکان لە ڕووی ڕەگەز، چینی کۆمەڵایەتی، نەتەوە، زمان، توانا و کەمئەندامی، ئایین، ئاراستەی سێکسی، پێداویستی، ئایدیۆلۆژیای سیاسی، باری هاووڵاتیبوون، پێکهاتەی خێزان، پاشخانی کولتووری و زۆر شتی تر پڕن لە فرەچەشنی . هەروەها خودی بارودۆخی مرۆڤ بۆتە فرە کولتوری، بۆ نموونە هەر گروپێک کە ژمارەی دانیشتووانەکەی زیاتر لە دە هەزار کەس بێت، وەک گروپێکی نەتەوەیی پێناسە دەکرێت و دانیشتوانی جیهان ئەمڕۆ بە نزیکەی پێنج هەزار بۆ هەشت هەزار زمانی جیاواز قسە دەکەن.

لە سەرانسەری جیهاندا زیاتر لە ٤٣٠٠ ئایین هەیە، هەرچەندە زیاتر لە ٧٠٪ی دانیشتوانی جیهان یەکێک لە ئایینە بەربڵاوەکانی جیهان پەیڕەو دەکەن کە بریتین لە ئیسلام، مەسیحی، جولەکە، ئایینی بودا و هیندۆسی. ئەم دۆخە ڕەنگدانەوەی لەسەر دامەزراوەکان و زانایان و خەڵک دەبێت بۆ بەرزکردنەوەی ڕۆڵی خۆیان لە چۆنیەتی کۆکردنەوەی خەڵک و هاوکاریکردن لە چارەسەرکردنی ئەو کێشانەی کە ڕووبەڕووی هەموو مرۆڤەکان دەبێتەوە.

هەرچەندە زۆر زاراوەی بەرز (وەک یەکسانی و دادپەروەری کۆمەڵایەتی) بە شێوەیەکی بەرفراوان لە پێوەندی لەگەڵ فرەچەشنی کولتووریدا بەکاردەهێنرێن، و لە سیاسەتدا لە سەرانسەری جیهاندا وەک ڕێگەیەکی سیاسی دروست بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ فرەچەشنی کولتووری و کەسانێک لە پاشخانی جیاوازەوە وەرگیراون، بەڵام زۆرێک لە کولتوور و مرۆڤەکان لەسەریان دەمێننەوە لە نێوان کۆمەڵگا و نادادپەروەری مێژوویی، ترسی پێشوەختە، و تێنەگەیشتن.

دەستەواژەی "پلۆرالیزمی کولتووری" لە شەستەکانی سەدەی بیستەمدا دەرکەوتووە، گوزارشت لە مانا جیاوازەکان دەکات. بەڵام خاڵی ناوەندیی فرە کولتوری، هەوڵدان بۆ ئاشتکردنەوەی فرەچەشنی کولتووری و یەکڕیزی نەتەوەییە.

لە ڕاستیدا دەکرێ بڵێین فرەیی کولتووری لە بنەڕەتدا تیۆرییەکی لیبراڵ بووە، بەڵام لە ئێستادا لێکۆڵینەوە هەیە کە لەم تێزە تێپەڕیوە. و پلۆرالیزمی کولتووری بەگشتی پەیوەستە بە بنەما لیبراڵەکانەوە، واتە بە شێوەیەکی سەرەکی بە ئازادی تاک و مافی کەمینەکان و یەکسانی و سیاسەتەکانی فرە کولتوری بەڕێوەدەچێت.

لە بەڕێوەبردنی جۆراوجۆری کولتووریدا تێڕوانینی جیاواز هەیە و ئەم تێڕوانینانە لە پێنج وەڵامی ئەگەریدا نوێنەرایەتی دەکرێن:

1- ئەو گۆشەگیرییەی کە لەسەر بنەمای دەرکردن و ڕێگریکردن لە سەرهەڵدانی جۆراوجۆری کولتووری دامەزراوە.

٢- ئاسمیلەکردن، کە لەسەر بنەمای قبوڵکردنی فرەچەشنی کولتووری دامەزراوە، بەڵام لە ڕێگەی ئاسمیلەکردن و سنووردارکردنی گۆڕینی کولتووری.

٣- وەڵامی سێیەم جیاکارییە (ڕەگەز)، لە ڕێگەی دەرکردنی ناسنامە کولتوورییە جیاوازەکانەوەیە لە یەکسانی مافەکان و ئەرکەکان.

4- وەڵامی چوارەم پێی دەوترێت فرە کولتوری لاواز، کە تیشک دەخاتە سەر ئاسمیلەکردن یان ئاسمیلەکردن بە ئارەزووی خۆی بەبێ ناچارکردن و بەم شێوەیە هەوڵ نادات ڕێگری لە دەرکەوتنی فرەچەشنی بکات.

5- دوا وەڵام بە فرەیی کولتووری بەهێز نوێنەرایەتی دەکرێت، چونکە سەرنج دەخاتە سەر بیرۆکەی تواناسازی کەمینە کولتوورییەکان بۆ پاراستنی ناسنامە و نەریتە جۆراوجۆرەکانیان، کە دەبێتە هۆی پێشخستنی و پشتگیریکردنی هەمەجۆریی کولتووری، جگە لە گرنگیدان بە خوێندنی فرەیی کولتووری، کە وەک سیاسەتێک یان تیۆرێک بۆ بەڕێوەبردنی هەمەجۆریی سەیر دەکرێت.

مەسەلەی کەلتور زیاتر پەیوەندی بە ئایدیا و بیروباوەڕەوە هەیە، هاوکات گرێدراوی ڕۆشنبیری و جیاوازی ئەخلاقیشە.

کولتور سیستەمێکی مێژوویە لە مانا پێدان و گرنگی پێبەخشین، و سیستەمێکە لەو بیروباوەڕ و پراکتیکانەی کە کۆمەڵێک مرۆڤ بەهۆیانەوە ژیانی تاکەکەسی و دەستەجەمعی خۆیان بەدی دێنن و ڕێکیان دەخەن و نەخشەداریان دەکەن. کولتوور لە چەمکی گشتیدا بە واتای ئەو شێوازانەی ژیان دێت کە مرۆڤ بە درێژایی مێژوو لە کۆمەڵگادا پەرەی پێداوە، لە کاتیکدا لە چەمکی تایبەتیدا پەیوەستە بە غەمخواردنی بۆ شێوازی ژیانی باو لە نێو خەڵکدا بە هەستکردن بە پێدانی هەندێک ئاست و ڕێگەی بیرکردنەوە و ڕەفتار و هەستەکان لە ڕێگەی ئەوەی لە بیروباوەڕ، یاسا، زمان، هونەر، تەکنەلۆژیا و پەروەردەدا بەرجەستە کراوە.

چەمکێکی دیکەی کولتور هەیە کە پەیوەندی بە دەسەڵاتەوە هەیە، ئەم چەمکە لەلایەن (پییەر بۆردیۆ)وە هێناوەتە ئاراوە، لەوێدا لە نێوان کولتوور و دەسەڵاتدا لێکدانەوەی بۆ کردووە، لێرەدا باسی "ئیمپریالیزمی کولتووری دەکات، پەروەردەکردنی توانای هەستکردن بەو تایبەتمەندیانەی کە پەیوەندییان بە یەک نەریتی مێژووییەوە هەیە بە دروستکردنیان". ئەم چەشنەی مامەڵەکردنی کەلتوری کار لەسەر سەپاندن و تەسویقکردن و تەشویقکردنی کەلتورێکی دیاریکراو دەکاتەوە بەپێچەوانەی ئاڵوگۆڕی کولتووری.

بەگشتی دەتوانین چەند خاسیەتێک بۆ بوونی کەلتوری لەبەرچاوبگرین، ئەوانیش بریتین لە:

- مرۆڤایەتی وەک بوونیاد: لەم بوونیادەدا کەلتور ئەو بیرۆکەیە کە لە لایەن عەقڵی مرۆڤەوە داهێنراوە، و مرۆڤ بە ئەندامەکانی و کەرەستەی دیکە جێبەجێی دەکات. هەروەها ئەو ئامێرانەی کە دروستی دەکات

ئەمەش چونکە هیچ بوونەوەرێکی تر نییە جگە لە مرۆڤ کە ئامێر و ئامراز و ماڵ و مۆبیلیات و هۆتێل و کارگە و هتد دروست بکات.

- بوونیادی بەدەست هاتوو: مرۆڤ لە سەرەتای لەدایکبوونییەوە لە ڕێگەی ئەزموونی کەسییەوە کولتوور لە کۆمەڵگاکەیەوە بەدەست دەهێنێت و بەو پێیەی هەموو کۆمەڵگایەکی مرۆڤایەتی بە کولتوورێکی دیاریکراو تایبەتمەندە کە بە کات و دیاردەبوونێکی دیاریکراو پێناسە کراوە، مرۆڤ کلتوری ئەو کۆمەڵگایە بەدەست دەهێنێت کە خاوەنییەتی، ئەمەش پێیدەگوترێت میراتی کەلتوری.
- بیرۆکە و کردارەکان: دەبێت ئاماژە بەوە بکرێت کە هەموو کردارێکی مرۆڤ بەبێ بیرۆکەیەکی جێبەجێکردن ئەنجام نادرێت و بەم شێوەیە توخمە ماددییەکانی کولتوور لە بوون بە بیرۆکە دەرناچن کە لە کردارەکاندا بەرجەستە بوون.
- یەکانگیری کەلتوری: کولتوور لە کۆمەڵێک کردار و بیرۆکە پێک نایەت کە لە یەکتر دابڕاون، بەڵکو لە پێکەوە پەیوەستی توخم و کەرتەکان بە گشتی پێکدێت، کە دەکرێت بە بەشەکانی کولتوور گوزارشتیان بکەین.
- پرسی کۆمەڵایەتی بوون: سیستمە فەرهەنگییەکان لە ڕادەی گشتگیربوونیاندا جیاوازن، بۆیە سیستەمگەلێک هەن کە هەموو ئەندامانی یەک کۆمەڵگا دەگرێتەوە و لە زۆربەی حاڵەتەکاندا ئەم سیستەمانە پەیوەندییان بە توخمە بنەڕەتییەکانی بوون و بەردەوامی کۆمەڵگاوە هەیە.
- ناوەڕۆکی هەمەچەشن: کولتوورەکان لە هەندێک حاڵەتدا تا ڕادەیەکی زۆر لە ناوەڕۆکەکەیاندا جیاوازن و لەوانەیە ئەم جیاوازییە بگاتە ئاستی دژایەتی، بەجۆرێک بۆمان دەردەکەوێت کە ئەو سیستەمانەی

کۆمەڵگـــایەک پەیـــڕەوی دەکـــات و پێیـــانوایە هەمـــان فەزیلەتـــن لەوانەیە لە کۆمەڵگایەکی تردا کارێکی نایاسایی بێت.

- لە فۆرمـــدا هاوشـــێوە: لە هەمـــوو کولتوورێکـــدا ئەم ســـێ کەرتە دەبینیـــنەوە: مـــاددی، کـــۆمەڵایەتی و فیکـــری. لە هەمـــوو کولتوورێکـــدا سیســـتەمی کولتووری هاوشێوە دەبینین.
- کولتوور لە گۆڕاندایە: لەگەڵ گۆڕانی کات و شوێندا دەگۆڕێت.

فرەکەلتوری وەک ئایکۆنێکی دژ بە ڕەگەزپەرستی

(دەبێـت بەهـا بە کولتـــووره جیاوازەکـان بـدرێت، بەڵام هەرگیـز نـاتوانن لە پێشـینە بن بەسەر مافە سەرەتاییەکانی مرۆڤدا - یاسمین عەلی بەهای براون).

کتێبـــی"ڕەگەز، کولتـــوور و جیـــاوازی" لە ســـەرەتای نەوەدەکانـــدا بڵاوکـــرایەوە- لە کتێبێکـــدا هەم بـــۆ فـــرە کولتـــوری و هەم بـــۆ دژە ڕەگەزپەرســـتی وەک ئەوەی ئەو کـــاتە لە شانشـــینی یەکگرتـــوودا پراکتیـــزە دەکـــرا، بە تـــایبەتی لە بـــواری پەروەردەدا. لایەنگرانـــی فـــرە کولتـــوری بە شـــێوەیەکی ســـادە و ســـەرەتایی ســـەیری کولتـــووره نەتەوەییەکـــان دەکەن وەک یەکجـــۆر و بە تایبەتمەنـــدی جێگیـــر و بنەڕەتـــی و جەوهەری، کە کلتـــوری نەتەوەیـــی "دەســـەڵاتی دەســـتبەجێ"ی جیـــاوازی تێـــدایە، و بینییـــان کە کۆمەڵگـــا فـــرە کولتورییەکـــان دەســـتیان لـــێ نەدراوە لەلایەن یەکتـــرەوە. هەروەهـــا لە ژێـــر پێناســـە کێشـــەدارەکانی ڕەگەزپەرســـتیدا وەک لایەنگرییەکـــی نـــاعەقڵانی کاریـــان دەکـــرد کە دەتوانرێـــت لە ڕێـــگەی پەروەردەکـــردن ســـەبارەت بەو کولتـــوورانەی کە بە تایبەتمەنـــدی ڕووکەشـــی وەک هـــونەری چێشـــتلێنان و مـــۆدە پێناســـە کـــراون، نەهێڵرێـــت. بەڵام دژە ڕەگەزپەرســـتان کە بە دروســـتی ئاماژەیـــان بەوە کـــرد کە پەروەردەکـــردن دەربـــارەی کولتوورەکـــانی دیـــکە بـــاس لەو ڕەگەزپەرســـتییە ناکـــات کە لە کولتـــوری زۆریـــنەدا هەیە، مەیلیـــان هەبـــووە لە ژێـــر ڕوانگەیەکـــی کەمکـــردنەوەی ڕەگەزپەرســـتی وەک بەرهەمـــی نایەکســـانی چینـــایەتی

کە فـره کولتوریسـتەکان وەک بەرهەمێـک دەیـانبینی، کـار بـکەن لە جۆرێـک لە "ئاگایی ساختە".

بەڵام لە پراکتیکدا، فەرشـەکە بە شـێوەیەکی بەرفـراوان لە ژێـر پێـی فـره کولتـوری و دژه ڕەگەزپەرسـتانەوه لەلایەن حکـومەتی خـاتوو تـاچەرەوه دەکێشـرا، لەگەڵ هەڵوەشـاندنەوەی ئەنجـومەنی لەنـدەنی گەوره لە سـاڵی ١٩٨٦، کە لە سـاڵی ١٩٨٦دا دەسـتی بە هەنـدێک سیاسـەتی فـره کولتـوری و دژه ڕەگەزپەرسـت کردبـوو لە بـواری پەروەرده و بوارەکـانی تـر، جـگە لە گـاڵتەکردن بەم ئامانجـانە لەلایەن هەنـدێک لە دەزگاکـانی ڕاگەیانـدنەوه. لەم نێوەنـدەدا، پێشـتر کـاردانەوەی تونـدوتیژ لە هۆڵەنـدا لە دژی وەشـانی تـایبەتی خـۆی لە فـره کولتـوری سـەریهەڵدابوو، لە کاتێکـدا فەرەنسـییەکان بە پابەنـدبوونیان بە کۆمـاریخوازی و عەلمـانیەت، بە فەرمـی پشـتیان لەو شـتانە کـرد کە بە زیـادەڕەوی دەیـانزانی لە دوو بـوارەکەی فرەیـی کولتـووری و دانپێـدانانی گشـتیدا لە چەنـدین نەتەوه و ئایین.

لەسـەر زەوی، دوو کـێڵگەکە سـەریەک دەکەون؛ سیاسـەتەکان دەبێـت ڕەچـاوی پێویسـت بە یاسـاکان بـکەنەوه؛ بـۆ نمـوونە یاسـاکانی ئـازادی ڕادەربـڕین، کە بیرۆکەکـانی پەیوەسـت بە ئـازادی تـاک چەسـپێنن. گـرژی و ململانێـی نێـوان بنەماکـانی ئـازادی ڕادەربـڕین لە لایەک و شـوناس و هەسـتیارییە دەسـتەجەمعییەکان لە لایەکـی تـرەوه زۆرجـار گـۆڕاوه بـۆ نـاوچەی کێشـە و ململانـێ، بەڕاسـتی "ئـایەتە شـەیتانییەکان"، وەک لەو مشـتومڕەدا کە لە کـاتی بڵاوکـردنەوەی کتێبەکەیـدا لەسـەر سـەلمان ڕوشـدی سـەریهەڵدا و ، هەروەهـا لە کارتۆنە دانیمارکییەکان کە سەبارەت بە پێغەمبەر محەمەد بڵاوکرایەوه.

بیرمەنـدانی وەک (برایـان بـاری و ویـل کیملیکـا و بیکـۆ باریـک و چـارلز تـایلۆر) بـاس لەو پرسـانە دەکەن بەتـایبەت هەنـدێک پرسـی وەک ئاشـتکردنەوەی ئازادییەکـانی تـاک و... داننـان بە ناسـنامە بەکۆمەڵەکـان. بـۆیە پێویسـتە ئامـاژە بەوە

بکەیــن کە کــاردانەوە بەرامــبەر بە دانیشــتوانی کــۆچبەران لە سەرانســەری ئەوروپــای ڕۆژئــاوا، هەروەهــا ئوســترالیا و کەنەدا، کــاردانەوەی زۆریــنەی دانیشتوانی سپی پێست بووە، ڕوانگەی "ڕەگەزی" بۆ کۆچبەران وەک جیاواز بە شێوەیەکی کاریگەر بووە نارەزایەتی 'ڕەگەز' لە کاتێکدایە کە ئەو کاتە لە سەرەتاوە یاساییبوونی بیرۆکەیەک بووە. وەرگیراوی "نەتەوەیی" جدی. پرسی فرەیی کولتووری ڕەگ و ڕیشەی زۆری لە فرە کولتوریدا هەیە وەک وەڵامێک بۆ ئەو گەلانەی کە پێشتر لە کۆلۆنیەکانی ئەوروپادا نیشتەجێ بوون کە بە شێوەیەکی نەریتی وەک سروشتێکی کەمتر سەیر دەکران. "فرە نەتەوەیی" و تا ئێستاش بە تایبەتی لە بەریتانیادا باو و ئاساییە کە ئەم زاراوانە بە شێوەیەکی گۆڕاو بەکاربهێنرێت، هەرچەندە لە ئەڵمانیادا کابوسەکەی "فرە کولتوری" و ڕەگەزی سەردەمی نازیەکان بووە هۆی ئەوەی گوتارێکی گشتی دروست ببێت کە باس لە پرسەکان بکات، لانیکەم بە شێوەیەکی فەرمی.

لە زۆربەی باسەکانی فرە کولتوریدا- بە تایبەت لە ئەوروپا- ڕەگەز ئەو کێشە گەورەیە کە هەمووان چاوی لێدەکەن. بەگشتی ڕەگەزپەرستی ئەو جنۆکە ترسناکەی باس نەکراوە و بۆ زۆر کەسیش ناتوانرێت باس بکرێت، کە لە میدیای باودا زۆرجار هاوڕێیەتی "فرە کولتوری" دەکات وەک هێرشێک بۆ سەر فرە کولتوری، تەنانەت ڕەخنەگرتن لە کۆچبەران، "خەڵکی کۆچبەری ڕەنگاوڕەنگ" و کولتوری باو زۆرجار جێگەی مرۆڤێک دەگرێتەوە، ئەو لێدوانانەی دەربڕدرێن دژ بە ڕەچەڵەکی ئاسیای باشوور، ئەفریقی-کاریبی، باکووری ئەفریقا و...هتد.

« نایەکسانی جیهانی کە بە قووڵی چەسپاوە دەتوانرێت بە دووەم کێشەی گەورە هەژمار بکرێت کە هەمووان چاوی لێدەکەن؛ هەر ئەم نایەکسانییە بوو کە کۆچەکانی بەرەو ئەوروپای ڕۆژئاوا هان دا.

پرسی ئەسیمیلاسیۆن و زمان و رەنگ و خواردن.

(بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ خوێندکاران)

ڕەوتێکی دیکەی سیاسی و کولتووری کە بنەمای گەشەسەندنی فرە کولتوری بوو، پەرەسەندنی قبوڵکردن بوو لەناو دیموکراسییە لیبراڵەکانی ڕۆژئاوادا لە مافی کەمینە نەتەوەییەکان بۆ پاراستنی کولتوورە جیاوازەکانی خۆیان، ئەگەرچی هەمیشە لە سنوورێکی دیاریکراودا بوون. مشتومڕ لەسەر ئەوەی کە ئەو سنوورانە دەبێ بە تەواوی چی بن لە زۆرێک لە باسەکانی فرەییدا لە پێشەوە بووە، وەک دەبینین، بەشێکە لە چیرۆکێکی گەورەتر لەسەر "مافی کولتووری" کولتووری. بیرۆکەیەک لە سەرهەڵدانی کارنامەیەکی نێودەوڵەتی مافی مرۆڤ پێکدەهێنێت.

سیاسەتەکانی فرەیی کولتووری دوو بنەمای سەرەکی لەخۆ دەگرن:

یەکەم: مەرجەکانی چوونە ژوورەوە بۆی، دەبێ لە ڕووی ڕەگەزییەوە بێلایەن بێت، بە جۆرێک کۆچبەرانی وڵاتانی غەیرە ئەوروپی، کە زۆربەیان وڵاتانی غەیرە مەسیحی و بە ناچاری لە وڵاتانی زۆرینە موسڵمانەوە بێنە ئەو وڵاتانەی کە بانگەشە بۆ فرە کولتوری دەکەن.

دووەم: کۆچبەران دەبێت ناسنامەی نەتەوەیی خۆیان بپارێزن و دەریانببڕن، دواتر دامەزراوە گشتییەکانی وەک پۆلیس، قوتابخانە، میدیا، مۆزەخانە، نەخۆشخانە، خزمەتگوزاری چاودێری کۆمەڵایەتی و دەسەڵاتە ناوخۆییەکان بەکۆمەڵ پابەندن بە ڕێزگرتن لەو ناسنامە نەتەوەییانە. ئەم بنەمایانە بووەتە هۆی دروستبوونی هەشت سیاسەتی فرە کولتوری کە بە پلەی جیاواز لە وڵاتانی جیاوازدا پەسەند کراون:

1- جەختکردنەوەی دەستوری، یاسادانان یان پەرلەمانی لەسەر فرەیی کولتووری لەسەر ئاستەکانی (ناوەندی و ناوچەیی، یان هەریەکەیان، و لەسەر ئاستی شارەوانییەکان).

2- پەسەندکردنی فرەیی کولتووری لە مەنهەجی قوتابخانەدا.

3- خستنەڕووی نوێنەرایەتی و ڕەچاوکردنی کەمینە نەتەوەییەکان لە ئەرکەکانی میدیای گشتیدا یان (دەرکردنی مۆڵەت بۆیان).

4- لێخۆشبوون لە یاساکانی جل و بەرگ- بۆ نموونە ڕێگەدان بە سیخەکان بۆ لەبەرکردنی عەمامە (لەبری کڵاو یان کڵاوی قوتابخانە- لێخۆشبوون لە یاساکانی قەدەغەکردنی بازرگانیکردن لە ڕۆژانی یەکشەممەدا و هتد.

5- ڕێگەدان بە دوو نەتەوەیی.

6- دابینکردنی دارایی ڕێکخراوە نەتەوەییەکان بۆ هاندانی چالاکییە کولتوورییەکان.

7- دابینکردنی بودجە بۆ پەروەردەی دوو زمانە یان زمانی دایک.

8- گرتنەبەری ڕێوشوێنی ئەرێنی بۆ سوودی گروپە بێبەشەکان.

مافە کولتوورییەکان

بیرۆکەی مافە کولتوورییەکان بووەتە بابەتێکی ناوەندی لە زۆرێک لە کردار و بەرنامە کۆمەڵایەتییەکان، بەو پێیەی کولتوور لە ڕووی بەرهەمهێنان و بەردەوامی ئابووری و کۆمەڵایەتییەوە ستراتیژیتر بووە، لە ئاستی یاساییدا هەوڵی زۆر دراوە بۆ ڕێکخستنی پەیوەندی نێوان مافی مرۆڤ و ئازادییە بنەڕەتییەکان لە لایەک و کولتوور لە لایەکی دیکەوە.

لەم چوارچێوەیەدا بابەتی مافە کولتوورییەکان و مافی بەشداریکردن لە ژیانی کولتووریدا بە تایبەتی یەکێک بوو لەو بابەتانەی کە گرنگییەکی زۆری پێدرا، و بۆ یەکەمجار لە ماددەی ٢٧ی جاڕنامەی گەردوونی مافی مرۆڤدا داڕێژرا.

لە جاڕنامەی گەردوونی مافی مرۆڤدا (١٩٤٨)، دەستڕاگەیشتن بە کولتوور تایبەتمەندییەکی سەرەکییە، بەو پێیەی یەکێکە لە توخمە سەرەکییەکان لە کاتی وەرگێڕانی مافە کولتوورییەکان بۆ سیاسەتی سروشتی بەشداری و گشتگیر، هەروەها "مافی بەشداریکردن لە ژیانی کولتووریدا". لە زۆرێک لە ئامرازە نێودەوڵەتییەکانی مافی مرۆڤدا باسکراوە، وەک پەیمانی نێودەوڵەتی مافە ئابووری و کۆمەڵایەتی و کولتوورییەکان (١٩٦٦).

لە دوای جاڕنامەی گەردوونی مافی مرۆڤەوە، مافی بەشداریکردن لە ژیانی فەرهەنگیدا بابەتی پەرەسەندنی زیاتر بووە و ژمارەیەک بەڵگەنامەی نێودەوڵەتی و نیشتمانی سەبارەت بە سیاسەتە کولتوورییەکان ئاماژەیان بە کاریگەریی ئەرێنی بەشداریکردنی کولتووری لەسەر گەشەپێدانی کەسی و یەکگرتوویی کۆمەڵایەتی داوە. ڕێبازێکی گشتگیر بۆ مافەکانی مرۆڤ، کە لەسەر بنەمای کۆنفرانسی جیهانی ڤیەنا بۆ مافەکانی مرۆڤ لە ساڵی ١٩٩٣ دامەزراوە، دان بەوەدا دەنێت کە "هەموو مافەکانی مرۆڤ گشتگیرن، دابەش ناکرێت، وابەستەی یەکترن و پەیوەندییان بەیەکەوە هەیە".

بۆیە هەندێک جەخت لەوە دەکەنەوە کە "بەدیهێنانی مافە کولتوورییەکان تەنیا پشت بەو ڕێوشوێنانە نابەستێت کە بەرەو بەشداریکردنی کولتووری ئاراستە دەکرێن بەڵکو پێویستی بە گرنگیدان بە مافە پەیوەندیدارەکان هەیە"، لەنێویاندا مافی چارەی خۆنووسین، بەو پێیەی مافی هەموو گەلان دەگرێتەوە کە ئازادانە بەدواداچوون بکەن گەشەسەندنی کولتوورییان.

ئەوەی سەرەوە بەو مانایەیە کە بنەماکانی جیاکاری نەکردن و یەکسانی هەمیشە بنەمای هاوبەشی هەموو مافەکانی مرۆڤیان پێکهێناوە و لە حاڵەتی مافە کولتوورییەکاندا دەتوانرێت وەربگێڕدرێت بۆ دەرفەتی یەکسان و دەستڕاگەیشتن بە کولتوور، یەکسانی لە کولتوورەکاندا، ئازادیی کولتووری و دیموکراسی . لە ڕابردوودا بابەتی مافە کولتوورییەکان باسکردنی مافی کەمینە کولتووری و زمانەوانییەکان و نەتەوەییەکان لەخۆدەگرت، هەرچەندە مافە کولتوورییەکان سنووردار نین - و نابێت تەنیا لە مافی کەمینەکان سنووردار بکرێت، بەڵام گرنگی بە گروپە لاوازەکان دراوە و ئەوانەی لە بێبەشی ئابووری یان کۆمەڵایەتیدا دەژین.

هەروەک چۆن بەشداریکردن لە ژیانی کولتووریدا چیتر تەنها وەک بەشداریکردن لە چالاکییە کولتوورییەکان کورت نابێتەوە، بەڵکو دەستڕاگەیشتن و هاوکاری چالاکانە لە داڕشتن و جێبەجێکردنی سیاسەتەکان، کردەوەی بەکۆمەڵ و دەرکەوتنی ئازادی هەڵبژاردنیش دەگرێتەوە، بەو پێیەی مافە کولتوورییەکان خۆیان بە ئەستەم دەمێننەوە کە بە شێوەیەکی گشتگیر تێیدا جێگیر بکرێن بۆ ئەوەی پێناسەی گشتگیریان بە بەردابکرێت، مافی بەشداریکردن لە ژیانی کولتووریدا گرنگی دەستڕاگەیشتن و بەرەوپێشبردن و مانەوەی کولتوورەکان بەهێز دەکات، لە هەمان کاتدا تێبینی ئەو گۆڕانکارییە بەردەوامانە دەکات کە کولتوورەکان پێیدا تێدەپەڕن، دینامیزمی سروشتی و تایبەتمەندی کایەی کولتووری لە پێکهاتە جیاوازەکاندا.

ڕاسپاردەی یونسکۆ لە ساڵی ١٩٧٦ سەبارەت بە بەشداریکردن و هاوبەشیی لە ژیانی کولتووری لەلایەن خەڵکەوە بەگشتی دەڵێت بەشداریکردن لە ژیانی کولتووریدا بە واتای "ئەو دەرفەتە گەرەنتیکراوە بۆ هەموو گروپەکان یان تاکەکان بۆ دەربڕینی خۆیان، پەیوەندیکردن، دروستکردن و کارلێککردن بە

ئـــازادی بـــۆ مســـۆگەرکردنی گەشەســـەندنی ژیـــانێکی هاوســـەنگ و پێشـــکەوتنی کولتووری کۆمەڵگا."

تـــوێژەری ئوســـترالی (ئانامـــاری) ئەم بیـــرۆکەیە بەمجـــۆرە کـــورت دەکـــاتەوە "جیهانێـــک لە دەرفەت بـــۆ خەڵـــک بـــۆ کـــارکردن لە یەک کاتـــدا لە کەشـــوهەوا و گوتاری کولتووری جیاوازدا."

ئەم دوا تێبینیـــیە تـــاقیکردنەوەی ســـەرەکییە لە بەڕێـــوەبردنی فرەچەشـــنی بەگشـــتی، وەک باســـمان کـــرد کە فرەچەشـــنی لە هەمـــوو کۆمەڵگـــا مرۆییەکانـــدا واقیعـــێکە، کە مەرج نیـــیە نێگەتیـــڤ بێـــت، بەڵکـــو یەکـــێکە لە پێداویســـتییەکانی یەکگرتنـــی مـــرۆڤ، کێشـــەی ســـەرەکیش لە فرەچەشـــنیدایە لە چـــۆنیەتی بەڕێوەبردنیـــدایە، لە کاتێکـــدا کۆمەڵگاکـــان دەتـــوانن بە باشـــی بەڕێـــوەی بـــبەن و ســـوود لە لایەنە پۆزەتیڤەکـــانی وەربگـــرن، کـــۆمەڵگەی دیـــکەش هەن کە لەم کـــارەدا شکســـت دەهێـــنن و قەدەریـــان هەیە کە ڕابکێشرێنە ناو ئاژاوە و هەڵوەشاندنەوەی کۆمەلایەتییەوە.

لە هەمـــان چوارچێـــوەدا، قســـەکردن لەســـەر مـــافە کولتوورییەکـــان ســـەرنجمان دەخـــاتە ســـەر پرســـێکی دیـــکەی پەیوەندیـــدار، ئەویـــش پرســـی "لێهـــاتوویی کولتـــووری"یە، کە هەنـــدێک پێناســـەی دەکەن بە "کۆمەڵێـــک ڕەفتـــار و هەڵوێســـت و سیاســـەتی هاوشـــێوە کە لە سیســـتەمێک، دەزگایەکـــدا یـــان لە نێوانیانـــدا کـــۆدەبنەوە، کە لایەنە پیشـــەییەکان بتـــوانن لە دۆخە (نێـــوان کولتوورەکـــان)دا بە شـــێوەیەکی کاریگەر کار بکەن.

ئەم سیســـــتەمە لە ڕووی کولتـــــوورییەوە بە کـــــارامەیی و گرنگـــــی کولتـــــوور دەناســـرێت، کە پەیوەنـــدییە نێـــوان کولتوورییەکـــان هەڵدەســـەنگێنێت، ئاگـــاداری ئەو داینامیکییـــانە دەبێـــت کە لە جیـــاوازییە کولتوورییەکـــانەوە ســـەرهەڵدەدەن، زانیـــاری کولتـــووری فراوانتـــر دەکـــات و خزمەتگوزارییەکـــان دەگونجێنێـــت بـــۆ دابینکردنـــی پێداویستییە کولتوورییە ناوازەکان.

ئەمەش بە جۆرێک یان شێوەیەکی تر پەیوەندی بەوەوە هەیە کە پێشتر پێشنیار کرابوو سەبارەت بە بیرۆکەی لێهاتوویی کولتووری، کە گەرەنتی دابینکردنی پێداویستییەکانی گروپە جیاوازەکانی دانیشتووان دەکات بەبێ گوێدانە دڵسۆزییە لاوەکییەکان، و لە چوارچێوەی بیرکردنەوەی یەکگرتوودا.

پێنج توخمی سەرەکیمانە هەن کە بەشدارن لە توانای سیستەمێک یان دەزگایەک بۆ ئەوەی لە ڕووی کولتوورییەوە کاراتر بێت وەک لەلایەن (کرۆس) و هاوکارەکانیەوە باسکراون، کە بریتین لە:

- خەملاندنی جیاوازییەکان.
- خاوەنی توانای خۆهەڵسەنگاندنی کولتووری بێت.
- ناسینی داینامیکی بنەڕەتی کاتێک کولتوورەکان کارلێک دەکەن.
- خاوەندارێتی زانیاری کولتووری دامەزراوەیی.
- پەرەپێدانی شێوازەکانی گونجاندن و پێشکەشکردنی خزمەتگوزارییەکان کە ڕەنگدانەوەی تێگەیشتن لە جۆراوجۆری کولتووری بن.

ئەم پێنج توخمە دەبێت لە هەموو ئاستێکی هەر ئۆرگانێک یان ڕێکخراوێکدا دەربکەون لەوانەش داڕشتنی سیاسەت، بەڕێوەبردن و پراکتیک. جگە لەوەش پێویستە ئەم توخمانە لە پێگە و پێکهاتە و سیاسەت و خزمەتگوزارییەکانی ڕێکخراوەکە یان کۆمەڵگە و کۆمەڵەکاندا ڕەنگ بدەنەوە. بۆ ئەوەی بتوانین زۆرترین پلەی کاریگەری و گەشەکردن بەدەست بهێنن.

ئەوەی لێرەدا جێگەی نیگەرانی توێژەران و تیۆریستانی بواری کەلتورە بە پلەی یەکەم سەرنجدانی توانای ڕژێمە بۆ بەدەستهێنانی کارامەیی فەرهەنگی لە هەموو ئاست و دامەزراوەکاندا لەسەر بنەمای باوەڕ بە مافە کولتوورییەکانی گرووپە جۆراوجۆرەکان، چونکە زۆرکات ڕژێمەکان ئەو توانایە یاخود ئەو ویست و خواستەیان نییە بۆ دەستەبەری کارامەیی کەلتوریی.

تیۆرەکانی فرەکەلتوری لەڕوانگەی (کۆنگ لین)ەوە

فرەچەشـــنی کولتـــووری هەنـــدێک جـــار لە بـــواری کۆمەڵناســـی و ژیـــانی ڕۆژانەدا وەک هاوواتـــای فرەیـــی نەتەوەیـــی بەکاردەهێنرێـــت، هەروەهـــا لە فەلســـەفە و سیاسەت و پەروەردەدا وەک تیۆری و سیاسەت و مەنهەج بەکاردەهێنرێت.

لە چەنـــد دەیەی ڕابـــردوودا، هەمەجـــۆریی کولتـــووری گرنـــگ نییـــە چ فۆرمێـــک بگـــرێتە بەر، هەمیشـــە بـــابەتی ســـەرەکی باســـەکە دادپەروەری و ڕەوایەتـــی بـــووە، کە ماناکـــانی زۆر جیـــاوازن، لە نیشـــاندانی ڕێزگرتنـــی یەکســـان بـــۆ کولتـــووره جیاوازەکـــانەوە تـــا دەگـــاتە پاراســـتنی فرەچەشـــنی کولتـــووری، تـــا دەگـــاتە ناســـینی هەموو ناسنامەکانی پەیوەست بە کولتوورەکانەوە.

مـــامەڵەکردنی کۆمەڵگـــا جیاوازەکـــان لەگەڵ فرەییـــدا ڕەنگـــدانەوەی چەنـــدین ڕێبـــازە، کە هەنـــدێکیان پێشـــوازی لێـــدەکەن و هەنـــدێکی دیکەشـــیان دوژمنکـــارانەن و هەریەکەیـــان تەحەدایەک لە چـــۆنیەتی مـــامەڵەکردن لەگەڵ فرەچەشـــنی کولتووریـــدا دروســـت دەکەن، بەهـــۆی ئەو ســـنووردارکردن و ئەرکـــانە یـــان تەحەددایـــانەی کە بەســـەر گـــروپە کولتـــوورییە جیاوازەکانـــدا دەیســـەپێنێت. لەمـــانەی خـــوارەوەدا ئەو ڕێبـــازە دەخـــرێتەڕوو کە پێویســـتە بگیـــرێتەبەر، بـــاس لە گـــروپە جیاوازەکـــان دەکـــات بەپێـــــی ئەو گەڵاڵەی کە لەلایەن کۆنـــــگ لـــــین (٢٠١٩) لە توێژینەوەکەیـــــدا "تێگەیشتن لە فرەچەشنی کولتووری و ناسنامە هەمەچەشنەکان" خراوەتەڕوو.

یەکەم: دانانان بە فرەچەشنی کولتووری

وەک پێویســـتییەکی بنەڕەتـــی مـــرۆڤ، ناســـین دەبێـــتە تـــوخمێکی حاشـــاهەڵنەگر لە کۆمەڵگایەکـــدا کە تیایـــدا خەڵکـــی کولتـــوری جیـــاواز لە نـــاوچە تـــایبەت و گشـــتییەکاندا تـــێکەڵ دەبـــن و فـــۆڕمی جیـــاوازی دانپێـــدانان هەیە لەوانە ناســـینی سیاســـی،

کـۆمەڵایەتی، کەســی و مەنهەجــی، و لەوانەیە ئەم چـوار پـۆلە سـەرەڕای هەنـدێک جیاوازی لە نێوانیاندا لەگەڵ یەکتردا سازاو بن.

دانپێـدانانی سیاســی ئامــاژەیە بـۆ دانپێـدانانی کولتوورەکــان لە بوارەکــانی یاســایی و سیاســـی وەک هـــاوڵاتیبوون و مـــافی دەنگـــدان، جەخـــت لەســـەر تێکەڵکردنـــی دانپێــدانان و دووبــارە دابەشـــکردنەوە بـــۆ دابینکردنـــی بەشـــدارییەکی یەکســـان لە ژیـــانی گشـــتیدا دەکـــاتەوە و مەرج نیـــیە زۆریـــنە پشـــتگیری لەم جـــۆرە دانپێـــدانانە بکات.

دانپێـــدانانی کـــۆمەڵایەتی پێویســـتی بەوەیە کە گـــروپە جیاوازەکـــانی مرۆڤەکـــان لە کـــایەی گشـــتیدا فەرهەنـــگ و ناســـنامەی یەکتـــر بناســـن و ڕێزیـــان لـــێ بگـــرن. لە لایەکـــی دیـــکەوە هەنـــدێک جـــار ناتوانرێـــت کولتـــوور و ناســـنامەی جیـــاواز ئاشـــت بکـــرێنەوە و هەنـــدێک کتێبـــی دەرســـیش بـــۆ بێناوبـــانگکردنی کولتـــوور و ناســـنامەی کەمینەکـــان بەکـــاردەهێنرێن و لێـــرەدا دانپێـــدانان لە سەرانســـەری مەنـــهەجەکەدا دێـــتە ئـــاراوە، کە دەبێـــت مرۆڤەکـــان بە کولتـــوور و ناســـنامەی جیـــاوازەوە بەیەکەوە ببەستێتەوە.

لێـــرەوە گۆڕانکـــاری لە مەنهەجـــدا پێویســـتە چـــونکە خوێنـــدکاران پێویســـتیان بە پەروەردە هەیە و هـــیچ شـــوێنێکیان نیـــیە بـــۆ ئەوەی بچـــن ئەگەر هەســـت بە یەکگرتـــوویی یـــان ئاســـوودەیی نەکەن. ســـەبارەت بە ناســـینی کەســـی، وا لە تـــاک دەکـــات کە خـــۆی لە چـــاوی کەســـانی دیـــکەدا وەک تـــاکێکی شـــکۆمەند ببینێـــت و هەســـتی پێبکـــات، نەک وەک ئامرازێـــک بـــۆ گەیشـــتن بە ئامانجێـــک یـــان وەک نـــوێنەری گروپێـــک یـــان کولتوورێـــک و ئەمەش لە پەیوەنـــدییەکانی تاکـــدا جەختـــی لەسەر دەکرێتەوە، هەست و پرسە دەروونییەکان لە پەیوەندییە تایبەتەکاندا.

بـــێ گومـــان گـــروپە فەرهەنگیـــیە جیاوازەکـــان لە کۆمەڵگـــادا پێویســـتیان بە چـــوار جـــۆرە دانپێـــدانانی سیاســـی، کـــۆمەڵایەتی، کەســـی و بڕبـــڕەی مەنـــهەج هەیە، چـــونکە

ئەمە گەرەنتی دۆخێکی ئارامی و سەقامگیری و گەشەسەندن لە کۆمەڵگادا دەکات، لە غیابی پەراوێزخستن و دوورخستنەوە لەو مافە کولتوورییانە ، و لێرەدا دەچینە هەنگاوی داهاتوو لەسەر ناساندن.

دووەم: بە یەکسانی مامەڵەکردن لەگەڵ کەسانی کلتوری جیاواز

(لین) دەڵێت کە هیچ کەسێک ناتوانرێت جیاکاری لە دژی بکرێت یان لێخۆشبوونی پێ بدرێت تەنها بەهۆی جیاوازییەکانیانەوە، هەروەها پێویستە هەموو کەسێک مافی ئەوەی هەبێت بە یەکسانی بەشداری لە پرۆسەکانی بڕیاردان بکات، بە تایبەت کاتێک بتوانێت دیاری بکات کە ئایا دەتوانرێت لێخۆشبوون بە گروپێکی کەمینە بدرێت یان نا. بەم پێیە دەتوانرێت یەکسانی وەک مامەڵەکردن لەگەڵ هەموو مرۆڤەکان وەک بوونەوەرێکی ئازاد و یەکسان سەیر بکرێت تا ئەو سێ مەرجەی خوارەوە جێبەجێ بکرێت:

(١) پاراستنی هەموو مافە بنەڕەتییەکانی هەموو مرۆڤەکان.

(٢) هان نادرێت کەس بەهاکان بکات بە مولکی خۆی، واتا هاوبەشی زۆرینەی خەڵک لە پرسی بەهاکاندا.

(3) بەرپرسیارێتی بڕیاردەر ئەمە بە تیۆری یان پراکتیک دەرئەبڕێت.

لەم چوارچێوەیەدا دەبێت جەخت لەوە بکرێتەوە کە مامەڵەکردن لەگەڵ گروپە جیاوازەکان بەیەکسانی بەو مانایە نییە کە مرۆڤەکان پێویستیان بە مامەڵەکردن لەگەڵ کەسانی نامۆدا هەیە وەک چۆن مامەڵە لەگەڵ خێزانەکانیان دەکەن، یان پشتگوێخستن لەوەی کە مرۆڤەکان لەڕووی زۆر شتەوە نایەکسانن، وەک هێز و لاوازی، بەڵکو تەنها ئاماژەیە بۆ ئەو بۆچوونەی کە "هەموو مرۆڤەکان لە

بنەڕەتدا یەکسانن و شایەنی ئەوەن جیاوازییەکانیان لەلایەن ئەندامانی کۆمەڵگا و ئەو کەسەی بەرپرسیارە لە بڕیاردان بە جددی وەربگیرێن."

بەگشتی ئەم ڕێبازە جەخت لەسەر قۆناغی داهاتووی ناسینی گروپە رۆشنبیرییەکان دەکاتەوە لە کۆمەڵگادا، کە بریتییە لە مامەڵەی یەکسان، هەروەها دوو گەرەنتی زۆر گرنگ پێشکەش دەکات، یەکەمیان دڵنیاکردنەوەی هەمووان ئەوەیە کە ئەمە مانای ستەمکاری بەها زۆرینە نییە، هەروەها دووەم ئەوەیە کە بەرپرسیارێتی دەخاتە ئەستۆی بڕیاردەر کە بەڕێوەبردنی فرەیی لەسەر بنەمایەکی یەکسان مسۆگەر بکات، چونکە پەیوەندی نێوان مافە کولتوورییەکان و یەکسانی جێگەی سەرنجە لە بابەتی هەمەجۆریی کولتووریدا.

سێیەم: پاراستنی کەمینەکان و کەلتوورەکانیان

ئەم ڕێبازە تا ڕادەیەکی زۆر پێچەوانەی پۆلەکانی ئاسمیلەکردنی کولتوورییە، ئەگەر ئاسمیلەکردن ببێتە هۆی لەناوچوونی کولتوور و ناسنامە کەمینەکان، بۆ نموونە، (فیلمۆر) نیشانمان دەدات کە چۆن قوتابخانەکان کاریگەرییان لەسەر ناهاوسەنگی دەسەلات لە کۆمەڵگادا هەیە لەڕێگەی گۆڕینی ئیدراکی خوێندکارانی کەمینەکان بۆ ڕەتکردنەوەی زمانی زگماکی خۆیان و دوور کەوتنەوە لە میراتەکەیان، ئەگەر خوێندکاران هیوای سەرکەوتنیان هەبێت لە قوتابخانەکان یان کۆمەڵگادا بە وازهێنان لە پەیوەندی لەگەڵ خۆیان و خێزانەکانیان و کۆمەڵگاکانیان، ئەم جۆرە لەدەستدانی پەیوەندییە لەگەڵ ڕابردوویان باجێکی قورسە کە توانای ئەوەیان نییە.

ئەم گریمانانە ئەو وەهمە دروست دەکەن کە یەکسانی لە نێوان مرۆڤەکاندا مەرجێکی سروشتی و بەنرخە، کاتێک مرۆڤەکان واز لە کلتوری کەمینەکان دەهێنن، دەتوانرێت وەک زۆرینە بەبێ جیاوازی و پێشوەختە پێشوازییان لێ

بکرێــت و قبــوڵبکرێن و دەرفەتەکــان لەبەردەمیانــدا بکــرێنەوە، (لــین) دەڵێــت مــامەڵەی تــایبەت بــۆ ئەو کەســانەی کە کولتــوور و ناســنامەیان لە مەترســیدایە پێویســـتە چارەســـەری مێژوویـــی و تـــایبەت وەک تایبەتمەنـــدییەکی هەمیشـــەیی کــۆمەڵگەیەکی دادپەروەرانە ســەیر بکرێــت نەک وەک قەرەبــووکردنەوەی کــاتی هەڵە مێژووییەکان.

ئەم رێبــازە دوو وەرگــری هەیە: ناســنامەی تــاک و ناســنامەی گروپــی، خــاڵی ســەرەکی پاراســتنی شوناســی تــاک ئەوەیە کە تــاک مــافی ئەوەی هەیە کە کولتــوور و شوناســەکان هەڵبژێرێــت و لە قاڵــب بــدات و پێــداچوونەوەی بــۆ بکــات، کە ناتوانرێـت بـۆ چـاکەی گەورەتـر بکـرێتە قوربـانی. بیـرۆکەی پاراسـتنی ناسـنامەی گروپیـــی لەوەوە ســـەرچاوە دەگرێـــت کە زۆرێـــک لە کۆمەڵگاکـــان مێـــژوو و ئێسـتایان هەیە و دەتـوانن هەنـدێک کولتـوور و گـروپ بەدەر بـکەن، نـۆرم و بەهـا کۆمەڵایەتییەکـــان پیشـــان بـــدەن کە زۆریـــنە پێناســـەیان کـــردووە و بەم شـــێوەیە، گروپەکـــــان هەگـــــبە "پۆرتفۆلیـــۆ - portfolio"یـــان هەیە " کە ناســـــنامە لە لەنــاوچوونی کەســانی دەرەوە دەپارێزێــت، لابردنــی ســنووردارکردنی نــاوخۆیی بە ئامانجی بەردەوامبوونی سیفەتە گرینگەکانی گروپەکە زۆر گرنگە.

ئەم بیـرۆکەیە بە شـێوەیەکی سـەرەکی لە دەوری توانـای گروپەکـان یـان تاکەکـان دەســـوڕێتەوە بـــۆ پاراســـتنی شوناســـە کولتوورییەکانیـــان، لە چوارچێـــوەی کـــۆمەڵگەیەکی دادپەروەردا کە بـــڕوای بە پاراســـتنی کولتـــوور و شوناســـە لاوەکییەکــان هەیە لەنــاو ئەودا و هەمــوو ئەمــانە پێشــگریمانە دەکەن لە نەبــوونی هــیچ رێبــازێکی دوژمنکــارانە لە مامەڵەکردنــدا، ئەمــانەی ســەرەوە نــوێنەرایەتی گریمــانەیەک دەکەن کە هەر کۆمەڵگــایەک دەبــێ چــی بێــت لە مــامەڵەکردن لەگەڵ منــداڵانی گــروپە جیاوازەکــانی کولتووریــدا، بەڵام هەنــدێک لەو تەحەددایــانە هەن کە ڕووبەڕووی ئەم گروپـــانە دەبـــنەوە کە لە هەنـــدێک ســـتراتیژیدا نـــوێنەرایەتی دەکـــرێن کە دەتـــوانین بە "دوژمنکـــار" ناویـــان بهێنـــین لە مـــامەڵەکردن لەگەڵ

جیـــاوازی کولتووریـــدا وەکـــو وەدەرنـــانی کولتـــووری، و تـــا ئەو شـــوێنەی کە کولتوری ئاسمیلەکردن، کە لە خاڵی داهاتودا سەرنجی لەسەر دەدەین.

چوارەم: ئاسمیلەکردنی کولتووری

(کیـــف و پـــادیلا) ئاسیمیلاســـیۆنیان بە "تێکەڵبـــوونی کـــۆمەڵایەتی و ئـــابووری و سیاســـی کەمیـــنەیەک لە کـــۆمەڵگەی ســـەرەکیدا" وەســـف کـــردووە. هەروەهـــا دیـــارترین کۆمەڵناســـەکان، لەوانە (میڵتـــۆن گـــۆردۆن) (١٩٦٤) یەکێـــک لە گرنگتـــرین بەرهەمەکـــانی لەســـەر چەمکـــی ئاســـمیلەکردن نووســـیوە، لە کتێبەکەیـــدا "ئاســـمیلەکردن لە ژیـــانی ئەمریکیـــدا: ڕۆڵـــی ڕەگەز" ئـــایین و بـــنەچەی نەتەوەیـــی"، (گـــۆردۆن) شـــیکاری بـــۆ گونجانـــدنی کـــۆمەڵایەتی و ئـــابووری و کولتـــووری کـــۆچبەران لە ئەمریکـــای بـــاکوور دەکـــات، و بەو ئەنجـــامە دەگـــا کە کـــۆچبەران بە حەوت قۆناغی ئاسمیلەکردندا تێدەپەڕن:

1. چانـــدن : تازەهـــاتووان زمـــان و جـــل و بەرگ و خـــووی ڕۆژانەی کـــۆمەڵگەی خـــانەخوێ دەگـــرنەبەر (لەوانەش بەهـــا و نۆرمەکـــان)، کە یەکەم پرۆســـەی لاوەکـــی ئاسمیلەکردنە.

2- ئاســـمیلەکردنی پێکهـــاتەیی: هـــاتنە نـــاوەوەی بەرفراوانـــی کەمینەکـــان بـــۆ نـــاو گرووپی هاوڕێ و یانەکان و دامەزراوەکان لە کۆمەڵگەی میواندااردا.

3. ئاسمیلەکردنی جووتبوون: جووتبوون لەسەر ئاستێکی گەورە.

4- ئاســـمیلەکردنی ناســـنامە: کەمیـــنە هەســـت بە پەیوەنـــدی بە کولتـــوری باڵادەســـتەوە دەکات.

5- گرتنی هەڵوێستی وەرگر ئاماژەیە بۆ نەبوونی لایەنگری.

6- جێگیرکردنی وەرگرتنی ڕەفتارەکە مانای ئەوەیە کە جیاکاری لە ئارادا نییە.

7- ئاسـميلەکردنی مەدەنـی کاتێـک کە ململانێـی بەهاکـان و دەسـەڵات بـوونی نەبێت.

(گـۆردۆن) مـۆدێلی حەوت قۆنـاغی خـۆی وەک ڕاسـتییەک سـەیری دەکـرد نەک ئـاواتێکی سیاسـی نۆرمـاتیڤ، لە کاتێـکـدا هەنـدێک وەک تێڕوانینـی ئەو بـۆ ئاسـمیلەکردن وەک یاسـایەکی سروشـتی سـەیری دەکەن: کە بە ناچـاری هەمـوو گـروپە کەمینەکـان (وەک "ڕەشپێسـتەکان" لە ئەمریکـا) و کـۆچبەران (وەک پورتوگالیەکـان) بەم قۆناغـانەدا تێـدەپەڕن، واتـا ئەم قۆناغـانە بـریتین لە ئاسـمیلەکردن، بە تـایبەت ئەگەر زۆریـنە (یـان لە هەنـدێک حـاڵەتی مێژوویـدا کەمیـنەکە (بـۆ نمـوونە کولتـوری یۆنـانی لە ڕۆژهەڵاتـی ناوەڕاسـت)) لە ڕووی کۆمەڵایەتی و کولتووری و سیاسییەوە باڵادەست بن.

دەروونناسـێکی کـۆمەڵایەتی بەنـاوی (پێـری) ئامـاژەی بەوە کـردووە کە پرۆسـەی خۆگونجانـدن لەگەڵ کـۆچبەران ئـاڵۆزترە لەوەی کە لە تیـۆری گۆردۆنـدا پێشـنیار کـراوە، هەروەهـا مـۆدێلێکی بەدیلیـان دارشـتووە، کە بە "چـوار سـتراتیژی کولتـورکردن" نـاوی بـردووە، هەروەهـا ئامـاژەی بەوەشـکردووە کە دەبـێ کولتـورکردن بەم شـێوەیە تێبگەین. پرۆسـەی دووانەی گۆڕانکـاری کولتـووری و دەروونـی کە لە ئەنجـامی بەرکەوتنـی نێـوان دوو یـان زیـاتر لە گروپـی کولتووریـدا ڕوودەدات. لە بەرامـبەردا گـۆردۆن دەڵێـت ئەگەر گـروپە کولتـوورییە جیاوازەکـان پەیوەنـدی بـکەن، لەوانەیە پێکـدادانی کولتـووری سـەرهەڵبدات، کە دەبێـت لە ڕێـگەی دانوسـتانەوە چارەسـەر بکـرێن بـۆ ئەوەی دەرەنجامگەلێـک بەدەست بهێنرێت کە لەلایەن هەموو لایەنە پەیوەندیدارەکانەوە قبوڵ بکرێت.

کــۆچبەران دەتــوانن چــوار ســتراتیژی جیــاوازی کولتــوورکردن هەڵبژێــرن، ئەوانــیش "ئاســمیلەکردن"، "جیــابوونەوە"، "پەراوێزخســتن" و "یەکگــرتن"، ئەو ستراتیژییەی کە تاک هەڵیدەبژێرێت بە دوو هۆکار دیاری دەکرێت:

(١) پەسەندکردنی زۆرینە یان میرات.

(٢) پەســەندکردن بــۆ پەیوەنــدی و بەشــداریکردن لە کۆمەڵگــادا لەگەڵ گــروپە کولتوورییەکانی تر.

بەڵام چەمکــی ئاسیمیلاســیۆنی پێــری لە چەمکــی گــۆردۆن جیــاواز نەبــوو: "گونجانــدنی تەواوەتــی کەمیــنە لەگەڵ کولتــوری زۆریــنە"، واتە ئەوانەی ئەم ســتراتیژە هەڵــدەبژێرن حەزیــان لە کولتــوری زۆریــنە هەیە و چالاکــانە ئــارەزووی پەیوەندیکردنیان لەگەڵ گروپەکانی دیکەدا هەیە.

لێــرەدا دەبــێ ســەرنج بــدەین بە بەردەســتبوونی بیــرۆکەی لایەنــی بەرامــبەر بــۆ ئەوەی باشــتر بێــت و تەنــانەت بەشــداری لە کولتــوری زۆریــنەدا بکــات و ڕەنــگە ئەمە لە هەنــدێک جــۆری ئاســمیلەکردندا بەدەســت نەهێنرێــت کە بە زۆر لەلایەن (لایەنــی کەمتــر دەســەڵاتدار)ەوە ئەنجــام دەدرێــن، کە هــیچ بژاردەیەکــی نیــیە جــگە لە بەشــداریکردن لە کولتــوری باڵادەســتدا و ئەمەش مەبەســتی گــۆرۆدین و بێــری نەبووە.

هەروەهــا تیــۆری ئاســمیلەکردن چوارچێــوەیەکی چەمکــی بــۆ شــیکاری ئەزمــوونی جۆراوجــۆری نێــوان ڕەگەزەکــان دابــین دەکــات، بــۆ نمــوونە (فلۆیــد و گرامــان) شــیکاری پۆلیــان بەکارهێنــا بــۆ وەرگرتنــی ســێ ئاســتی "کولتــوورکردنی زمــانەوانی" لە نێــوان ئەمــریکییە مەکســیکییەکان کە دواتــر بەکــارهێنران بــۆ لێکــۆڵینەوە لەنــاو ئەو گــرووپە نەتەوەیــیەدا بــۆ گۆڕانکــاری لە شــێوازەکانی کــات بەســەربردن لە چالاکییەکانیانــدا، دوای دەرکردنــی گۆڕاوەکــانی وەک تەمەن و پەروەردە، کەســانی گروپــی کەمتــر دەوڵەمەنــد جیــاوازییەکی بەرچاویــان لەگەڵ

ئەمەریکییە مەکسیکییەکانی دیکەدا هەبوو لە بەشداریکردنیان لە هەندێک جۆری چالاکیی کات بەسەربردن.

بە هەمان شێوە، (باس و ئیڤێرت و چاوێز) بۆیان دەرکەوت کە ئەمەریکییە ئیسپانییەکانی لەدایکبووی ئەمریکا جیاوازن لە کۆچبەرانی لەدایکبووی مەکسیک لە (پێدەچێت کەمتر جێگەیان بگرێتەوە) لە ڕێژەی بەشداریکردنیان لە چالاکییەکانی وەک ڕۆیشتن و ماتۆڕسکیل.

ئەم ئەنجامانە لەلایەن (ساندرا شاڵ و جەیمس ئێچ)ی ئەڵمانییەوە ئاماژەیان پێکراوە. کە لە ساڵی (1998) لە توێژینەوەکەیاندا "کاریگەری ئاسمیلەکردنی کولتووری لەسەر گرنگی کات بەسەربردنی خێزان و سروشت لە نێوان ئەمەریکییە ئیسپانییەکان"دا دەڵێن کە لەوانەیە لەناو گروپێکی نەتەوەییدا چەندە هەمەجۆریی کولتووری هەبێت ئەوەندەی لە نێوان گروپەکاندا هەبێت، و یەکێک لە سەرچاوەی پۆتانسێلی هەمەجۆریی لەناو نەتەوەدا جیاوازییە لەناو گروپەکاندا لە پلەی ئاسمیلەکردنی کولتووریدا، ئەم جیاوازییە نەک تەنها کاریگەری لەسەر ڕەفتاری کات بەسەربردن هەیە، بەڵکو لەسەر هەڵوێستە ژینگەییەکانیش هەیە.

بەگشتی دەتوانرێت تیۆری ئاسمیلەکردنی کولتووری لەسەر بنەمای نەمانی وردە وردەی نەخشە کولتووری و ڕەفتارییە ڕەسەنەکان لە بەرژەوەندی نوێدا لەبەرچاو بگیرێت و بە تێپەڕبوونی کات پرۆسەکە بە شێوەیەکی حەتمی و نەگەڕاوە بەرەو ئاسمیلەکردنی تەواو دەڕوات و لێرەدا گروپە جیاوازەکان لەناو گروپی کەلتوری باڵادەستدا دەتوێنەوە.

پەرەسەندنی تیۆری ئاسمیلەکردن

پێدەچێت تیۆری ئاسمیلەکردن تا ڕادەیەک پشتگیری بکرێت لەلایەن ئەزموونی شەپۆلە جۆراوجۆرەکانی کۆچبەرە ئەوروپییەکانەوە کە لە نێوان ساڵانی ١٩٢٠ بۆ ١٩٥٠ تا دەگات بە گەیشتنە ئەمریکا، و لە شەستەکانی سەدەی ڕابردوودا ڕوانگەی کلاسیکی ئاسمیلەکردن لە ئەمریکادا کەوتە بەر تەحەدا شێوازەکانی یەکگرتنی کولتووری گروپە کۆچبەرە غەیرە ئەوروپییەکان، نەک ئاسمیلەکردن لە کولتووردا بە ڕوانگەی باو، پێدەچوو ئەم گرووپانە ناسنامەی نەتەوەیی و ئایینی خۆیان بپارێزن، ئەمەش وایکرد جیاوازییە کولتوورییەکان بەردەوامتر بن لەوەی تیۆری ئاسمیلەکردن بە شێوەیەکی نەریتی پێشبینی دەکات.

لە کاتێکدا کە تیۆرییەکانی ئاسمیلەکردنی کلاسیکی ئاسمیلەکردنیان بە بەشێک لە پرۆسەی جووڵەی بەرەو سەرەوەی کۆچبەران و نەوەکانیان دەزانی، و هەر نەوەیەکی دواتر پێگەیەکی کۆمەڵایەتی- ئابووری بەرزتریان بەدەستهێنا، چونکە لە ڕووی کولتووری و زمانەوانییەوە زیاتر لە ئاسمیلەکردنی پارچەپارچە لێک دەچوو، شەپۆلەکانی ئێستای ئاسمیلەکردنی کولتووری کەمترن ئەگەری زۆرە نەخشێکی لێی تەواو بکات لە چاو نەخشەکەی پێشوو.

بەڵام هەموو زانایان لەسەر ئەوە کۆک نین کە ئەم مەرجانە تایبەتن یان ئەوەندە گرنگن کە تیۆری ئاسیمیلاسیۆنی کلاسیک بکەنە کارپێنەکراو، وەک لەلایەن (ئەلبا و نی)یەوە پێداچوونەوەیان بۆ کراوە، تیۆری ئاسیمیلاسیۆن پێش ئەوەی لە ساڵانی نەوەدەکاندا دەست بە ڕووبەڕووبوونەوەی تەحەدای بنەڕەتی بکاتەوە، چەندین پێداچوونەوە و پێشکەوتنی بەسەردا هات. (ئەلبا و نی) ئاسمیلەکردن بەم شێوەیە پێناسە دەکەن: "پاشەکشەکردن، و لە کۆتاییدا نەمانی جیاکاری نەتەوەیی- ڕەگەزی و ئەو جیاوازییە کولتووری و کۆمەڵایەتییانەی کە دەریدەبڕن."

لەمـــانەی ســـەرەوە دەتـــوانین بڵێـــین کە ئەوە گـــۆڕانی وردە وردە لە وەرگرتنـــی کولتـــووری بـــاودایە، کە جەوهەری پرۆســـەی ئاســـمیلەکردن هەڵبـــژاردنە و ئاسـمیلەکردنی تەواو (تیـۆری ئاسـمیلەکردنی کلاسـیکی) چیتـر لە فـۆڕمی تەقلیدیـدا بـوونی نیـیە بەهـۆی گلۆباڵیزەیشـن و گۆڕانکـاری و پێشـکەوتنەکان و توانـای خـاوەن گـروپە کولتـوورییە جیاوازەکـان بـۆ پەیوەنـدیکردن لەگەڵ یەکتـر لە سەرانسـەری جیهـان و هاوبەشـکردنی میراتـی کولتـووری خۆیـان پـێکەوە، لە ئەنجـامی جیهـانگیری و پەرەپێـدانی ئامرازەکـانی پەیوەنـدی و گواسـتنەوە، و بەم شـێوەیە نەخشـێکی نـوێ لە ئاسـمیلەکردن سـەریهەڵدا، کە پـارچە پـارچەیە، وەک لە خوارەوە تیشکی دەخەینە سەر.

سەرهەڵدانی تیۆری ئاسمیلەکردنی پارچەپارچە

لە چوارچێـوەی ڕەخنەکـانی تیـۆری ئاسـمیلەکردنی کلاسـیکیدا، (پـۆرتیس و چـو) تیـــۆری "ئاســـمیلەکردنی پارچەپـــارچە" پێشـــنیار دەکەن و ئەم تیـــۆرییە لەو بنەمـایەوە سـەرچاوە دەگرێـت کە ئەمریکـا کـۆمەڵگەیەکی چینـایەتی و نایەکسـانە و بەم شـێوەیە کـۆچبەران دەتـوانن هەڵبژێـرن کە بەشـداری هەریەکێـک لە ئەم چینـانە بکەن.

(پـۆرتیس و چـو) سـێ ڕێگـای ئاسیمیلاسـیۆنی ئەگەرییـان کێشـا کە ڕەنـگە کـۆچبەران بیگـرنە بەر، یەکەمیـان لە دەرەوەی منداڵـدانی تیـۆری ئاسیمیلاسـیۆنی کلاسـیکە، واتە زیـادبوونی کولتوریشـن و ئاسـمیلەکردن بـۆ نـاو چینـی ناوەنـدی ئەمریکـا، دووەمیـان کولتوریشـن و ئاسـمیلەکردنە بـۆ نـاو چینـی خـوارەوە، کە دەبێـتە هـۆی هەژاری و جـوولەی بەرەو خـوارەوە، و سـێیەمیان "کولتـوورکردنی هەڵبژێـردراو"ە، کە بـریتییە لە پاراسـتنی وابەسـتەیی بە کولتـوور و بەهاکـانی کۆمەڵگەی کۆچبەران، لەگەڵ یەکگرتنی ئابووری.

زۆر هۆکـــار هەن کە پشـــت بە هەڵبژاردنـــی هەریەکێـــک لەم نەخشـــانە دەبەســـتن، لەوانە ســـەرمایەی مرۆیـــی، شـــێوازەکانی تێکەڵبـــوون بە کـــۆمەڵگەی خـــانەخوێ، پێکهـــاتەی خێـــزان، ململانێـــی نێـــوان منـــداڵان و تێکچـــوونی پەیوەنـــدی نێـــوان نەوەکـــان و ئەوانـــی دیـــکە، لێرەشـــدا کێشـــەی وەک کولتـــوری ناتەبـــایی سەرهەڵدەدەن، کولتوری گەنجانی ئۆپۆزسیۆن یان تێڕوانینی دوژمنکارانە.

لە لایەکـــی دیـــکەوە ڕەخـــنەی زۆر لە تیـــۆری ئاســـمیلەکردنی پارچەپـــارچەکراو هەیە، لەوانە کە کولتـــوری "ڕەش"ی لە ناوەنـــدی شـــاردا لە وێـــنەی چینـــی خـــوارەوەدا فڕێـــداوە، هەرچەنـــدە مـــۆدێلی کولتـــووری جۆراوجـــۆر لە نێـــو ئەمـــریکییە ئەفریقییەکـــانی شـــارەکاندا دەبینرێـــت، بـــۆیە هەنـــدێک دەڕۆن بێهەڵوێســـتە بیـــر لەوە دەکەنەوە کە ئاســـمیلەکردن لە کولتـــوری کەمیـــنە ڕەســـەنەکاندا بەپێویســـتی دەزانـــن ئاسمیلەکردنێک بێت بۆ ناو چینی خوارەوە.

هەرچەنـــدە تیـــۆری ئاسیمیلاســـیۆنی پارچەپـــارچە هەوڵیـــدا لە هەنـــدێک لەو کێشـــانە دەربچێـــت کە لە ئەنجـــامی تیـــۆری ئاســـمیلەی کلاســـیکەوە هـــاتبوون، بەڵام گۆڕانکـــارییە جیهانییەکـــان، کە جیهـــانگیری و کراوەیـــی کۆمەڵگاکانـــدا نوێنەرایەتییـــان دەکـــرد، وایکـــرد کەمینەکـــان لە سەرانســـەری جیهانـــدا، کـــۆچبەران و نەتەوەکـــان لەگەڵیـــدا کـــۆببنەوە یەکتـــر و هاوبەشـــی زمـــان و ئایینەکانیـــان و هەمـــوو پەیوەنـــدییە هاوبەشـــەکانیان لە ڕێـــگەی ئـــامرازە مۆدێرنەکـــانی پەیوەنـــدییەوە، هەمـــوو ئەمـــانە چەنـــدین تەحەدای لە مـــامەڵەکردن لەگەڵ فرەیـــی کولتووریـــدا بەرهەمهێنـــا، و بـــوونە هـــۆی ســـەرهەڵدانی ڕێبـــازی جیـــاوازی وەک یەککگرتنـــی کولتـــووری و گشتگیری لە قۆناغەکانی دواتردا.

تیۆرەکانی فرە کەلتوری لە ڕەهەندێکی گشتییەوە

بەپشت بەستن بە ڕەهەندی گشتی شیکردنەوەکانی فرەکولتوری، کۆمەڵێک تیۆری گشتیمان هەیە کە گرنگترینیان بریتین لە:

1. تیۆری پەرەسەندن

تیۆری پەرەسەندنی کولتووری لە بیرۆکەیەکی بنەڕەتییەوە سەرچاوە دەگرێت، کە بریتییە لە پەرەسەندنی توخم و سیفەتە کولتوورییەکان لەگەڵ گەشەکردنی توخمەکانی ئەم گەردوونە، هەرچەندە بیرۆکەی پەرەسەندن بەقەد مرۆڤ کۆنە، فەیلەسوفە یۆنانیەکان، زانایانی بواری پەرەسەندن باسیان کردووە، بەڵام پێگەیشتنی تیۆرییەکە دوای دەرکەوتنی لە توێژینەوەکانی (چارلز داروین) لەسەر سەرچاوەی جۆرەکان و وردەکارییەکانی دەستپێکرد، لە پەیوەست بە بیرۆکەی پەرەسەندن لە بوونەوەرە ئۆرگانییەکاندا، پاشان ئەم دیدە گواسترایەوە بۆ زانستە مرۆییەکان، و ئەم دیدە بەکارهێنرا بۆ کولتوور بە تایبەتی و بۆ پەرەسەندنی شێوازی ژیانی کۆمەڵگاکان بەگشتی، و بۆ ئەمەش سەرهەڵدانی زۆر تیۆر دەبینین کە مامەڵەیان لەگەڵ ئەم بیرۆکەیەدا دەکرد تا پەرەسەندنخواز بوو بە قوتابخانەیەکی یەکگرتوو کە ژمارەیەکی زۆر تیۆری تێدابوو و نەک تەنها یەک تیۆری . ڕەنگە دیارترین بیرمەند کە باسی ئەم تیۆرییەی کردبێت (ئان رۆبەرت جاک ١٧١٧-١٧٨١) بووبێت کە تێڕوانینێکی هەمەلایەنەی بۆ گەشەسەندنی کولتووری پەرەپێداوە لەڕووی تەرکیزکردن لەسەر مۆدێلی پلەبەندی کولتووری، و ئەم تیۆرییەش پێی وایە عەقڵی مرۆڤ لە هەموو شوێنێک دەتوانێت داهێنان و بەدەستهێنانی دەستکەوتە کولتوورییەکان دەستەبەر بکات، بەڵام سروشت هەلومەرجی گونجاو بۆ هەندێکیان دروست دەکات

ئەوانــی دیــکەش دەخــاتە پەراوێــزەوە، و ئەم هەمەجۆرییە لە بــارودۆخی سروشــتیدا بووە هۆی نایەکسانی ئاستی ئابووری لە نێوان گەلانی جیاوازدا.

ئەم تیــۆرییە پێــی وایە مرۆڤــایەتی بە هەمــان قۆنــاغی پەرەســەندندا تێپەڕیــوە، ڕووبەڕووی هەمــان ئاســتەنگەکانی ژیــان بــووەتەوە، ســەرچاوەی هەبــووە و هەمان ڕێگای گەشەکردن و گەشەسەندنی ڕۆیشتووە.

پاشــان ئەم تیــۆرییە لە کۆتــایی ســەدەی نۆزدەهەمــدا پەرەی ســەند، کاتێــک مرۆڤناســەکان تیــۆری گەشەســەندنی کولتوورییــان گــرتەبەر بە دامەزرانــدنی قۆنــاغی جیــاواز کە بە شــێوەیەکی کردەیــی نــوێنەرایەتی پێشــکەوتنی مــرۆڤ دەکــات، شارســتانیەت، کە هەر قۆنــاغێکی بەســەر ســێ قۆنــاغی لاوەکیــدا دابەش کــرد، نزمتــرین، ناوەڕاســت و ســەرەوە، و هەر قۆنــاغێکی بەســتەوە بە داهێنــانێکی دیــاریکراو کە لەو قۆنــاغەدا بــاو بــوو، و داهێنــانە تەکنەلۆژییەکــانی کــردە هۆکارەکــانی یارمەتیــدەر بــۆ گەشــەکردن و تێپەڕبــوون لە قۆنــاغێکەوە بــۆ قۆناغێکی تر.

(لــویس مۆرگــان) هەوڵیــدا ئەم ســەردەمانە بە کۆمەڵگــا ســەرەتاییەکانەوە ببەســتێتەوە کە لە ســەردەمی خۆیــدا هەبــوون، هەروەک چــۆن نزمتــرین بەربەریزمــی بەم قۆنــاغەوە بەســتەوە، کە قۆنــاغی پــێش دۆزینــەوەی ئــاگر و داهێنــانی زمــانە، هەروەهــا بەربەرییەتــی ناوەڕاســتی بە خەڵکــی ڕەســەنی ئوســترالیادا بەســتەوە، کە تێیــدا ماســی گــرتن و بەکارهێنــانی ئــاگر و ســەرەتای بوونی زمان...هتد.

پاشــان (تــایلۆر) هــات و بە شــێوەیەکی ســەرەکی خەمــی تــوخمە ئایینییەکــان و قۆناغەکــانی گەشــەکردنیان خســتەڕوو لە ڕێــگەی تیــۆری زینــدووبوونەوەکەیەوە، کە بە بۆچــوونی ئەو خــاڵی دەســتپێک بــوو بــۆ پەرەســەندنی بیروبــاوەڕە ئایینییەکــان، و زینــدووبوونەوە بەو مانــایەیە کە پــراکتیکەکەی بەرەو ئەو پرســیارە

ئاڕاستەکرد: بە ڕۆحیانەتکردنی سروشت مانای چییە، واتە ڕۆحێک یان گیانێک کە بە توخمەکانی سروشت دەبەخشرێت لە ڕووەک و ئاژەڵ و شوێن و بابەتەکانی فۆرمی سەیر یان مەترسیدارەوە.

(تایلۆر) لە بنەمایەکی بنەڕەتی بیرۆکەی پەرەسەندندا ئاماژەی بەوە کردووە، کە دووانەیی... جەستە و ڕۆح، لەوێدا دەبینێت کە یەکەم مرۆڤ لە خەونەکەیدا شتەکانی بینیوە، بۆیە ئیلهامبەخش بوو لە بیرۆکەی دووانەی ژیان و ئەم بیرۆکەیە دەستی کرد بە گەشەکردن لەو ڕاستییەوە کە مرۆڤ دەبینێت کە هاوڕێیەکی هەیە ، پاشان دوای ئەو باوەڕە بە مردووان و باوباپیران، پاشان سروشت، واتە هەموو دیاردەیەکی سروشتی ڕەهەندێکی میتافیزیکی یان ڕۆحی هەیە، پاشان دوای ئەوە بیرۆکەی خوداوەندەکان دەرکەوت، بۆیە خوداوەندێکی باران و خوداوەندێکی خۆر دەرکەوتن . .. هتد. پاشان بیرۆکەی یەکگرتنی خودا هاتە ئاراوە و (تایلۆر) لە ڕوانگەی عەلمانی خۆیەوە پێی وایە کە یەک خودا دەرئەنجامی کۆتایی بیرکردنەوەی ئایینی مرۆڤ بووە بە درێژایی سەدەکان، هەر بۆیەش دەرئەنجامی وەحییەکی خودایی نەبووە کە ئاشکرا بووە.

پاشان تویژینەوە پەرەسەندنخوازەکان دەرکەوتن، دوابەدوای قووڵبوونەوەی بنەمای پەرەسەندن لە فەرهەنگدا، بۆچوونەکانی پەرەسەندنخوازان لە لێکدانەوەیان بۆ کولتوور دەکرێ لە کۆمەڵێک بنەمادا کورت بکرێتەوە، کە گرنگترینیان بریتین لە:

- یاساگەلێکی گشتگیر هەن کە کولتووری مرۆڤ بەڕێوەدەبەن و بە قۆناغی حەتمی و جیاوازی گەشەکردندا تێدەپەڕن و کولتوری هەر کۆمەڵگایەک لە قۆناغە دیاریکراوەکاندا بە یەک شێوە گەشە دەکات.
- ناسینی دیاردەی گۆڕانی کولتووری و وەڵامدانەوە بە قۆناغە جیاوازەکانی پەرەسەندنی کولتوورەکانی مرۆڤ، واتە سەقامگیری و

گۆڕانکاری تایبەتمەندییەکی جەوهەرییە کە کولتوورە جیاوازەکان جیادەکاتەوە.

- بەدەستهێنانی سیفەتە کولتوورییەکان یاخود میراتیان پەیوەستە بە توانا دەروونییەکانی مرۆڤەوە و ئەمەش پەیوەندی بە یەکێتی پێکهاتنی فیزیۆلۆژیی مرۆڤەوە هەیە.
- دەکرێ توخم و پێکهاتەکانی کولتوور قەرز بکرێن و لە کولتوورێکەوە بگوازرێنەوە بۆ کولتوورێکی تر.
- فاکتەرەکانی گۆڕانی کولتووری بریتین لە خۆگەشەکردن و لەگەڵ سەرهەڵدانی قۆناغی پەرەسەندندا دەردەکەون، بەبێ گوێدانە کات و شوێن.
- کولتوورەکان خۆیان گەشە دەکەن و لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی تر دەڕۆن تەنها لەبەر ئەوەی فاکتەر و مەرجی تەواو بۆ سەرهەڵدان و گەشەکردنیان دەردەکەون

2. تیۆری بڵاوبوونەوە

تیۆری بڵاوبوونەوەخواز پێیوایە بڵاوبوونەوەی سیفەتە کولتوورییەکان لە نێوان کولتوورە دوور و نزیکەکاندا یارمەتیدەرە بۆ دروستکردنی هەلومەرجی گۆڕانکاری کولتووری و گواستنەوە لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی دیکە، دواتر تیشک دەخەنە سەر گرنگی پەیوەندیی کولتووری یان کارلێکی نێوان گروپەکان و بەمەش گواستنەوەی تایبەتمەندییە کولتوورییەکان لە کۆمەڵگەیەکەوە بۆ کۆمەڵگەیەکی تر.

لەناو قوتابخانەی بڵاوبوونەوەدا، سێ قوتابخانەی سەرەکی هەن؛ لەوانە:

یەکەم: قوتابخـــانەی بەریتـــانی، لەلایەن (ئیلیـــت ســـمیس و ویلیـــام پێـــری و ڕیـڤەرز)ەوە نـوێنەرایەتی دەکرێـت و پێـی وایە ناوەنـدێکی سـەرەکی شارسـتانیەت هەیەن ئەویـش وڵاتـی میسـرە، و سـەرەتای سـەرهەڵدان و گەشـەی کشـتوکاڵییە، و دواتـر هەرەمەکـان و خـۆر پەرسـتییان داهێنـا و لەوێـوە ئەم کولتـووورە بەرەو زۆر شوێنی جیهان بڵاوبووەوە.

دووەم: قوتابخـــانەی نەمســـایی، (گـروبینەر و شـمیت) سـەرۆکایەتی دەکەن، تێیـدا بـوونی بـازنەی کولتـووری یـان جـێگەی گەرم دەبیننـین و چەنـدین ناوەنـدی کولتـــووری هەیە، نەوەک تەنهـــا یەک ناوەنـــدی کولتـــووری، و ئەم بازنـــانە یەک تایبەتمەنـــدی کولتوورییـــان هەیە، و ئەم تایبەتمەنـــدیانە چڕتـــر دەبـــنەوە یـــان زیـــاد دەبن لە چڕیدا تا لە ناوەندەکە نزیکتر دەبنەوە.

ســـێیەم: قوتابخـــانەی ئەمریکـــی، لەلایەن (کـــلارک ویســـلەر و کـــرۆپەر و کلاکهـۆن)ەوە نـوێنەرایەتی دەکرێـت، ئەم قوتابخـانەیە پشـتگیری لەو بیـرۆکەیە دەکـــات کە تایبەتمەنـــدییە جیاوازەکـــانی کولتوورێـــک ســـەرەتا لە ناوەنـــدێکی کولتـــووری جـــوگرافی دیـــاریکراودا بـــوونی هەبـــووە و دواتـــر گواســـتراوەتەوە بۆبـــوار و ناوەنـــدە جیۆگرافیاکـــانی تـــر، هەرچەنـــدە ئەم قوتابخـــانەیە ئەگەری گەشەســـەندنی ســـەربەخۆ هاوتەریـــب دەبینێـــت و پێیـــوایە مرۆڤەکـــان بە سروشـــت داهێنەرن.

بەگشـتی دەتوانرێـت بۆچوونەکـانی تیـۆری بڵاوبـوونەوە لە کۆمەڵێـک بیـرۆکەی بنەڕەتیـدا کـورت بکـرێتەوە، پێـی وایە سـەرچاوەکەی بـابەتی یەکسـانی پەرەسـەندنە لە نێـوان مرۆڤەکـان و نایەکسـانی نێـوان کولتوورەکـان، وەک لە هەمـوو بەشـەکانی ناوەنـدە کولتوورییەکـانی جیهانـدا بۆمـان دەردەکەوێـت کە لە پـێش ئەوانـی تـرەوەن، بەڵام لە لایەکـی دیـکەوە، هەمـان متمـانە بە ژیـری مـرۆڤ و بە توانـای ئەو بـۆ پێشـــکەوتنی هەمیشـــەیی لە ڕێـــگەی داهێنانەکـــانەوە دەرنابڕێـــت، بڵاوبـــوونەوەی کولتوورەکـان دەبینێـت کە گەشـەکردنی کولتوورەکـان زیـاتر لە ڕێـگەی وەرگـرتن

و تەقلیدکردنەوە بەدەست هاتووە، لە ئەنجامدا لە خۆلێدانە کولتوورییەکانی نێوان گەلان، کە خۆلێدانێکی زۆر زیاترە لەوەی کە پەرەسەندنخوازان بیری لێدەکەنەوە.

قوتابخانەی بڵاوبوونەوەی کولتوورەکان وەک مۆدێلی نوێنەرایەتی قۆناغە یەک لە دوای یەکەکان لە ڕێگەی گۆڕانی کاتەوە شرۆڤەکانی ناخاتەڕوو، بەڵکو ڕەتیدەکاتەوە مرۆڤایەتی وەک ئەو زیندەوەرە لەبەرچاو بگرێت کە گەشە دەکات لەگەڵ گەشەکردنی خانە داخراو و خۆگرەکان، بەڵکو وەک ئەوەی لایەنگرانی تیۆری بڵاوبوونەوە دەبینن کە داهێنانانەکان و تۆخمە کولتوورییەکان، لە کۆمەڵگایەکەوە بۆ کۆمەڵگایەکی تر بڵاودەبێتەوە یان لە ئەنجامی کۆچ یان شەڕ..هتد. بەکورتی، ئەگەر پەرەسەندنگەرایی بەدوای هۆکارەکانی نایەکسانی نێوان کولتوورەکاندا بگەڕێت، ئەوا بڵاوبوونەوە بەدوای شێوازەکانی بڵاوبوونەوەدا دەگەڕێت لە کولتوورێکەوە بۆ کولتوورێکی دیکە، چۆن تۆخمێکی کولتووری لە کولتوورێکەوە بۆ کولتوورێکی دیکە دەڕوات و ئەگەر پەرەسەندنخوازی بە تێڕوانینێکی مێژووییەوە مامەڵە لەگەڵ کولتووردا بکات ، پاشان بڵاوبوونەوە بە ڕوانگەیەکی جوگرافی مامەڵە لەگەڵ پرسەکەدا دەکات.

بەم بۆچوونە قوتابخانەی بڵاوبوونەوە بوو بە بوونێکی تیۆری تایبەت بە خۆی، بەم شێوەیە کۆمەڵێک چەمک و بابەتی وەک بازنەی کولتووری، ناوچەی کولتووری، جوگرافیای کولتووری و چەمکی دیکەی بۆ خۆی دروست کرد کە ئاماژەن بۆ کاریگەرییە فیکرییەکانی ئەم تیۆرییە.

3. تیۆری کارایی(فەنکشنالیزم)

قوتابخانەی کارایی بە یەکێک لە گرنگترین قوتابخانەکان دادەنرێت کە پەیوەندی بە بابەتی ڕۆشنبیرییەوە هەیە، هەروەها قوتابخانەیەکی پێشەنگە لەم

بــوارەدا لە ڕێــگەی کــاری پێشـــەنگەکانی و خوێنـــدکارەکانیانەوە، بــۆ نمـــوونە (مالینۆفســکی و ڕادکلیــف بــراون) و ئەوانــی دیــکە گرنگییەکــی زۆریــان داوە بــۆ ئەم بـــابەتە. پێشـــەنگەکانی ئەم قوتابخـــانەیە جەختیـــان لەوە کـــردەوە کە ئەگەر کــارکردی سیســتەمەکە بــزانین، ئەوا دەتــوانین ڕوونــی بکەیــنەوە و لێــی تێــبگەین، بــۆیە فەنکشــنەکە بــۆ ئامــاژەکردن بە پێداویســتییە ســەرەتاییەکان یــان پێداویســتییە بنەڕەتییەکــان بەکاردەهێنرێــت کە دەبێــت تێــر بکــرێن بــۆ ئەوەی گــروپەکە بەردەوام بێــت، بەم مانــایە بۆمــان دەردەکەوێــت کە سیســتەمەکان تەنهــا ئەو ئــامێرە تەکنیکیــانە نــاگرێتەوە کە لە کۆمەڵگــادا بــۆ ژیــانی ڕۆژانەی بەکاردەهێنرێــت، بەڵکــو هەمــوو ئەو بیــرۆکە ڕۆحییــانە دەگــرێتەوە کە تایبەتمەنــدی ئەخــلاق و ئــایین و یاســاکانین کە لە ڕێگەیانەوە دەتوانێت بیرکردنەوە و ڕەفتارەکان ڕێکبخات.

(مالینۆفســکی) لە وتارێکــدا کە لەســەر کولتــوور نووســیویەتی ڕوونــی کــردەوە کە کولتـــوور یەکەیەکـــی کـــۆییە کە دەتوانرێـــت شـــیکاری بـــۆ بکرێـــت بـــۆ بەشـــە پێکهێنەرەکـــانی و سیســـتەمەکانی، هەروەهـــا پەیوەنـــدییەکانی نێـــوان ئەم بەشـــانە، لە هەمـــان کاتـــدا پشـــتگوێ نەخســـتن لە پەیوەنـــدیی ئەمە بە پێداویســـتییەکانی مـــرۆڤ، ژیـــنگە ، سروشـــت، و ئەوانەی دروســـتکراوی مـــرۆڤن، هەروەهـــا (مالینۆفســـکی) پێـــی وایە کۆمەڵگـــا پێویســـتە وەک خـــۆی لە ئێســـتادا و لە هەمـــوو لایەنەکانیـــدا لێکـــۆڵینەوەی لەســـەر بکرێـــت، و لەســـەر بنەمـــای ئەو دامەزراوانەی کە مـــانەوەی مســـۆگەر دەکەن، کە دامەزراوەی وابەســـتەی یەکتـــرن، لێـــرەوە بنچیـــنەی بـــوون و گەشـــەی هەمـــوو ئەو گەڵاڵە مێژوویـــی و جوگرافییـــانەی کە لە تیۆرییەکـــانی پەرەسەندن و بڵاوبوونەوەدا هەبوون، دەردەکەوێت.

(مالینۆفســـکی) هەروەهـــا جەخـــت لەوە دەکـــاتەوە کە بڕیـــارە هەمـــوو دیـــاردەیەکی کـــۆمەڵایەتی وەڵامـــی ئەرکێکـــی دیـــاریکراو بـــداتەوە، و ئەگەر چیتـــر پێویســـتییەکی ژیـــانی یـــان کـــۆمەڵایەتی بەدی نەهێنێـــت، چارەنووســـی بە ناچـــاری لەنـــاو دەچێـــت وەک ئـــامێری گواســـتنەوەی ســـادە لەبەرامـــبەر ئـــامرازێکی گەشـــەکردووی پێویســـتی

گەشـــتکردن. ئەو پێـی وایە مـرۆڤ دامەزراوەکـان دروسـت دەکـات بـۆ دابینکردنـی پێداویســـتییەکانی، هەربــۆیە پێویســـتی و دامەزراوە دوو وشـــەی ســـەرەکین لە هەر کولتوورێکـــدا، دەبینێـــت کە لە هەمـــوو ئەو تـــوخمە تـــازانەی کە کولتـــوور پێکـدەهێنن، (IT) و تەکنەلۆژیـا بـوونی هەیە بـۆ ئەوەی پێداویسـتییە گرنگەکـان یـان کۆمەڵایەتییەکـان تێـر بکرێـت، و هـیچ شـوێنێک بـۆ تـوخمە کولتوورییەکـان نیـیە کە ئەرکێـک ئەنجـام نەدەن، هەربـۆیە دژایەتـی ئەو بۆچـوونە پەرەسـەندنە دەکـات کە باس لە پاشماوەی کولتووری، نیشتوو و دێرینەکان دەکات.

یەکێکـی تـر لە پێشـەنگەکانی ئەم قوتابخـانەیە، (فـرانس بـۆیس)ە، (بـۆیس) ڕەخـنە لە ڕێبـــازی پەرەســـەندن دەگرێـــت، لە کاتێکـــدا ئەو لە ڕێـــگەی کـــۆکردنەوەی زانیـــاری و دیاردەکـــانی ســـەردەم و کـــۆمەڵگە جیاوازەکـــانەوە لێکـــۆڵینەوە لە ســـەرچاوەی پەیوەندیـــدار بە سیســـتەمی کـــۆمەڵایەتی دەکـــات، ئەگەر دیـــاردەی پێشکەشـــکردنی منـــداڵ وەک قوربـــانی لە چوارچێـــوەی کولتـــووری خـــۆیەوە، وەک کوشـــتن و تـــاوانێکی قێـــزەون لێـــی تێـــدەگەین، بەڵام لە ڕوانـــگەی ئەو پێکهـــاتە کولتـــوورییەی کە بەشـــێکە لێـــی، بە نمـــوونەیەکی نـــاوازەی قوربانیـــدان و خۆبەدەستەوەدان دادەنرێت.

قوتابخـــانەی کـــارایی ئـــارەزووی ڕوونکـــردنەوەی ئەرکـــی هەر توخمێـــک یـــان کولتـــوورێکی ڕێوڕەســـمی هەیە، و بەم شـــێوەیە گەڕانـــی تـــوێژەر بـــۆ کـــارکردی ڕاســـتەقینەی ســـیفەتە کولتـــوورییەکە، کە ڕەنـــگە شـــاراوە بێـــت، بە وتەی (ڕۆبەرت مێرتـــۆن)، بە ڕوونـــی دیـــار نیـــیە و جیـــاوازە لە ئەرکـــی ئاشـــکرا یـــان ڕواڵەتـــی ئەو سیفەتە کولتوورییەی کە ئەندامانی کۆمەڵگا هەستی پێدەکەن.

زۆرێـــک لە فەنکشنالیســـتەکان لەســـەر کولتـــور هەڵوەســـتەیان کـــردووە و بۆچوونەکانیـان دەکـرێ لە چەنـد بیرۆکەیەکـدا کـورت بکـرێتەوە، لەوانە: کولتـوور وەک شـتێکی مێژوویـی یـاخود وەک مەرجێـک کە لە خـاڵێکی جـوگرافییەوە بـۆ

شـوێنێکی دیـکە گواسـتراوەتەوە، ناتوانرێـت لێکـۆڵینەوەی لەسـەر بکرێـت، بەڵکـو دەبێـت وەک خـۆی لێکـۆڵینەوەی لەسـەر بکرێـت لە ئێسـتادا، و دەبێـت شـیکاری بکرێـت بـۆ تـوخمە بنەڕەتییەکـانی و زانینـی پەیوەنـدی نێـوان ئەم توخمـانە و ئەو ڕادەیەی کە هەر توخمێـک کـاریگەری لەسـەر توخمەکـانی دیـکە و کولتـوور بە گشـتی هەیە. وە کولتـوور بە گشـتی ئەرکێکـی بنەڕەتـی ئەنجـام دەدات کە دابینکردنـی پێداویسـتییەکانی تـاک و کۆمەڵگـایە، تەنـانەت ئەگەر هێمـاش لەوەدا بەکاربهێنرێت.هەروەهـا هێماکـان ئەرکێکـی ڕۆحـی و ماددییـان هەیە، هەروەهـا فەنکشـناڵیزم وەک بەشـێک لە کولتوورێـک سـەیری تـوخمە کولتوورییەکـان دەکـات و نەوەک بەوجـۆرەی بە تەواوی سـەربەخۆن، بـۆیە تەنیـا لە چوارچێـوەی گشـتی کولتـووردا دەتوانرێـت تێـبگەین، ئەوەنـدە ناتوانرێـت لە داب و نەریـت و ڕێوڕەسـم و ڕەفتارەکـان تێـبگەین، ئەگەر ئـێمە بێئاگـا بـین لە ڕۆڵـی ئـایینی ئەوان، بـۆ نمـوونە، یـان بەهاکـانی پشـت ئەم داب و نەریـت و ڕێوڕەسـم و ڕەفتـارانە، و پەیوەنـدییە پێکهـاتەیی و کارابیەکـانی نێـوان ئەم شـتانە و ئـایین و بەهاکـان. هەروەهـا فەنکشـنالیزم بیـرۆکەی بـوونی نەخشـی کولتـووری پاشـماوە یـان سـیفەتە کولتوورییەکـانی سـەردەمە مێژووییەکـانی پێشـوو یـان بڵاوبـوونەوەی لە نـاوچە کولتوورییەکـانی دیـکەوە ڕەتـدەکاتەوە و ڕۆڵێکـی کۆمەڵایەتییـان نیـیە، ئەوان ڕۆڵـی گرنـگ دەگێـڕن لەنـاو سیسـتەمی گشـتی کولتـووردا، جـا ئەم ڕۆڵانە هەبـن زۆرجـار هەنـدێک تایبەتمەنـدی و تـوخمە کولتوورییەکـان ئەرکـی شـاراوە ئەنجـام دەدەن و بـــۆ بەردەوامـــی و ســـەقامگیری کۆمەڵگـــا پێویســـتن و پێداویســـتییە نائاگاییەکـانی تـاک و کۆمەڵگـا دابـین دەکەن. فەنکشـنالیزم بە شـێوەیەکی بابەتیـانە سـەیری کولتـوور دەکـات، وەک چـۆن جیـاوازی ناکـات لە نێـوان کولتوورەکـان لە ڕووی کـات و شـوێنەوە، بەڵکـو پێـی وایە کەلتـوور هەرکاتێـک هەمـوو ئەو گەرەنتیـیە کـۆمەڵایەتی و ئـابووری و سیاسـییانە بـۆ کۆمەڵگـاکەی دروسـت بکـات کە توانـای ئەنـدامان دەکـات، کـاریگەر و پێشـکەوتوو و گەشەسـەندووە، کۆمەڵگـا

بــۆ دابینکردنـــی پێداویســـتییە جۆراوجۆرەکانیـــان، مـــاددی یـــان ئەخلاقـــی، بە شـێوەیەکی ئاسـان بەبـێ بـوونی نـاکۆکی یـان تێکچـوون، بەم شـێوەیە کولتـوور دەبێــتە ئەو پێکهــاتە کــارایییەی کە یــارمەتی کۆمەڵگــا دەدات بــۆ بەردەوامبــوون و سەقامگیربوون و مانەوە.

4. تیۆری مارکسیستی

تیـۆری مارکسیسـتی بە یەکێـک لە تیـۆرییە پەرەسـەندنخوازەکان دادەنرێـت، وەک چـۆن لە قۆنـاغێکەوە بـۆ قۆنـاغێکی دیـکە گەشـە دەکـات و لە ئەنجـامی ئەو دژایەتیـانەی لە قۆنـاغی پێشـوودا لە سیسـتەمی کـۆمەڵایەتی و کولتووریـدا ڕوودەدەن، دەجووڵێـت، سـەیری شـێوازی ژیـان یـان کولتـوور دەکـات، کە ئەم گۆڕانکـارییە و وەرچەرخـان بەهـۆی کـاریگەری هێـزە بەرهەمهێنەرەکـان یـان فاکتەری ئابووری ماددی ڕوودەدات.

ئەم تیـۆرییە پشتڕاسـتی دەکـاتەوە کە کولتـوور لە هەر کۆمەڵگایەکـدا، بە تـایبەت لایەنـــی ئەخلاقیـــی، کە لە داب و نەریـــت، یاســـا، ئـــایین، ئایدۆلۆژیا...هتـــد پێکهـــاتووە. لە ڕاســـتیدا تەنیـــا ڕەنگـــدانەوەی واقیعـــی ئـــابووری و شـــێوازی بەرهەمهێنـــانە کە لە کۆمەڵگـــادا زاڵە، لە نێـــو نموونەکـــانی ئەم چوارچێـــوەیەدا، ئەو وتە زاڵە لە نێـــو مارکسیســـتەکاندا بە گشـــتی دەبینیـــنەوە، ئەویـــش ئەوەیە کە کەرەسـتەی سـەرەتایی کشـتوکاڵی ئامـاژەیە بـۆ کـۆمەڵگەی فیـوداڵی، لە کاتێکـدا عەرەبـانە هەڵمەکـان ئامـاژە بە کـۆمەڵگەی بـۆرژوازی دەکەن، واتە ئەو هێـزە بەرهەمـدارانەی کە لە ئامرازەکـانی بەرهەمهێنـان و کـاردا نـوێنەرایەتی دەکـرێن و پەیوەنـدییەکانی کـۆنترۆڵی ئـابووری، واتە خـاوەن ئامرازەکـانی بەرهەمهێنـان، پێکهـاتەی ئـابووریی کۆمەڵگـا دیـاری دەکـات، کە لە بەرامـبەردا سـەرخانی کۆمەڵگـا دیـاری دەکـات، کە بە کولتـوور دادەنرێـت، لە ڕاسـتیدا ئەم تیـۆرییە

جیاوازە لە باقی تیۆرییە کولتوورییەکانی دیکە لە لێکدانەوەی خۆیدا بۆ گەشەسەندنی کولتووری یان تەنانەت لە سەرچاوەی کولتوور، بەڵام ئەوتیۆرە لە دیاریکردنی کارکردی کولتوور لە کۆمەڵگادا جیاواز نییە، چونکە کار لەسەر سەقامگیری کۆمەڵگا و سەروەری سیستەمە ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانی دەکات.

بە شێوەیەکی سروشتی بە پێی ڕوانگەی مارکسیزمی شۆڕشگێڕ، ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت لە گەشەکردندا، و ئەم تیۆرییە مژدەی شێوازێکی ژیانی نوێ دەدات، کە ئەویش نەخشەی کۆمۆنیزمە کە جیاوازییە چینایەتییەکان تێیدا نەهێڵرێت و دادپەروەری کۆمەڵایەتی تێیدا زاڵ دەبێت و دەوڵەت و بنەماڵە لەناو دەبرێت، چونکە دەوڵەت و خێزان بەپێی یاسان.

بە بۆچوونی مارکسیستی، دەوڵەت و ئەو دامەزراوانەی دیکە بریتیین لە سیستەمێک بۆ پاراستنی بەرژەوەندییەکانی ئەو چینەی کە خاوەنی ئامرازەکانی دەسەلات و کۆنترۆڵە، هەروەها دامەزراوەگەلێکن بە مەبەستی رامکردنی مرۆڤ دامەزراون بۆ ئەوەی ناڕەزایەتی نەکات بەرامبەر بە کۆنترۆڵی ئەو چینەی کە خاوەنی سەرچاوەکانی دەسەلات و کاریگەرییە لە کۆمەڵگادا.

5. تیۆری ئیکۆلۆژی

ئەم رەوتە لە تویژینەوە کولتوورییە هاوچەرخەکاندا بە تازادەیەک نوێ دادەنرێت و جەمسەرەکانی بریتین لە (جولیان ستیوارت، فرێدریک بارت و ماکس گلوکمان)، بە پێچەوانەوە ئەم تیۆرییە پێی وایە مرۆڤەکان بە درێژایی مێژووی دوور و درێژیان لە ململانێیەکی بەردەوامدا بوون لەگەڵ ژینگەدا بۆ ئەوەی خۆیان لەگەڵ ژینگەدا بگونجێنن و خۆیان لە مەترسییەکانی بپارێزن لە

ڕێگەی داهێنانی چەندین ئامرازی تەکنەلۆژی وەک کانزا، پلاستیک، گەشەی سووتەمەنی و وزەی ئەتۆمی بۆ پاراستنی ئەو کولتوورەی کە پەرەیان پێداوە.

مرۆڤ لە مامەڵەکردن لەگەڵ سروشتدا هەمیشە هەوڵدەدات خۆی لەگەڵیدا بگونجێنێت، تەنانەت ئەگەر بەدوای کۆنترۆڵکردنیشدا بێت و بیگونجێنێت بۆ تێرکردنی پێداویستییەکانی، بەڵام بێتوانایی مرۆڤ لە زۆر حاڵەتدا وا دەکات تایبەتمەندییەکی بایۆلۆژی و کولتووری بەدەستبهێنێت کە لەگەڵ بارودۆخی ژینگەکەیدا بگونجێت.

ڕەنگە لە (ئیبن خەلدون)دا بیرۆکەی لەم جۆرە ببینین کاتێک باس لە میانڕەوەکان لە ناوچەکان و لادەرەکان و کاریگەری هەوا لەسەر ڕەنگەکانی مرۆڤ و زۆرێک لە بارودۆخەکانیان دەکات، هەروەها باس لە کاریگەری هەوا لەسەر ئەخلاقی مرۆڤ دەکات .

ئەم تیۆرییە دەبینێت کە واقیعی ئیکۆلۆژی ڕۆڵێکی بنەڕەتی لە فۆرمولەکردن و بنیاتنانی کولتووردا هەیە و بەم شێوەیە لە تایبەتمەندییە کولتوورییەکانیدا، شێوازەکانی ڕەفتارەکانی، سیستەمی کۆمەڵایەتی، هونەر، نەریت، ئایینەکان...هتد دەردەکەوێت سەرەڕای ئەو زیادەڕەوییانەی کە ڕەنگە بیدۆزینەوە لای (ئیبن خەلدون) یان تەنانەت لە ئیکۆلۆژیستەکانی کولتووریدا ناتوانرێت ئەم بۆچوونانە گشتگیر بکرێن، بە شێوەیەکی هەڕەمەکی، هەروەها ناتوانرێت پشتگوێ بخرێن یان بە تیۆری ڕەگەزپەرست هەژمار بکرێن، کە ئامانجیان لە بەرژەوەندی توخمێکی مرۆڤە بەسەر توخمێکی دیکەدا، لە ڕاستیدا بارودۆخە سروشتییەکانی دەوروبەری مرۆڤ هێزێکی زۆرەملێیان هەیە بۆ گونجاندنی مرۆڤ و فۆرمولەکردنی هەست و مەزاجەکانی و هەر بەرهەمێکی کولتووری بەستراوەتەوە بەو هۆکارانەی کە دەوری دەدەن.

6. نوێکراوەی پەرەسەندن

بۆچوونی نوێ لە ڕوانگەی پەرەسەندنی کولتوریدا دەرکەوتووە و ئەم بۆچوونانەش گرنگییەکی زۆریان هەیە، هەرچەندە پرسیارەکانی لایەنگرانی ئەم تیۆرییە جیاوازییەکی ئەوتۆیان لەگەڵ بیردۆزەکانی پێش خۆیان لە سەدەی نۆزدەهەمدا نەبووە، بەڵام هەندێک دەستکاری و بیرۆکەیان بۆ زیاد کردووە کە پەیوەندییەکی نزیکیان هەبووە بۆ میکانیزمەکانی گۆڕانکاری و یاسا گشتییەکان کە گۆڕانکاری کولتووری بەڕێوەدەبەن.

(لێسلی وایت) باس لە قۆناغەکانی گەشەسەندنی کولتوور دەکات وەک ئەوەی قۆناغی گشتی بن کە بە ئەزموونی کەڵەکەبووی مرۆڤ تایبەتمەندن و دەبینێت کە کولتوور بەپێی زیادبوونی بڕی وزە گەشە دەکات و بەرز دەبێتەوە، یان بەپێی زیادبوونی کارایی کە بەم وزەیە بەکاردێت.

هەروەها (جولیان سیتوارد) ڕوونی دەکاتەوە کە فرەیی سەرچاوەی پەرەسەندنی هاوتەریب نوێنەرایەتی واقیع دەکات کە دەتوانرێت بە بەراوردکردنی ئەو گۆڕانکارییە کولتوورییە بەدی بهێنرێت کە لە کولتوورە جیاوازەکاندا ڕوودەدات. ئەمەش لەسەر سێ بنەمای سەرەکی:

- سیستەمی سەرەتایی لە بەرامبەر سیستەمی پەراوێز.
- شێواز یان پارادایمی کولتووری.
- ئاستەکانی یەکگرتنی کۆمەڵایەتی و کولتووری.

بەم شێوەیە ئەم تیۆرییە دەبێتە بازدانێکی چۆنایەتی بۆ تیۆری پەرەسەندن، بەو پێیەی لە یەک ڕوونکردنەوەی گەشەسەندنی کولتوورەوە بەرەو ڕوونکردنەوەیەکی فرە فاکتۆری و لە تاکە ڕێگایەکەوە کە پەرەسەندن دەیگرێتە بەر بۆ ڕێڕەوی هاوتەریبی گەشەکردن.

7. تیۆری هەڵبژاردنی کولتووری

یەکێک لەو تیۆرە مۆدێرنانەی کە باس لە کولتوور دەکات، تیۆری هەڵبژاردنی کولتوورییە، کە لە ڕووی ناونانەوە پەیوەندی بە هەڵبژاردنی سروشتییەوە هەیە، ئەم ناوە ئیلهامی لە تیۆری هەڵبژاردنی سروشتی وەرگرتووە، بەڵام جیاوازییەکی ڕیشەیی لەگەڵیدا هەیە، وەک لایەنگرەکانی لە نێوان هەڵبژاردنی کولتووری و هەڵبژاردنی سروشتی سیفەتەکاندا کۆک نین، وەک لە تیۆری داروینیدا هاتووە.

تیۆری هەڵبژاردنی کولتووری تیۆرییەکە دەربارەی دیاردەکان کە دەتوانن لەناو کۆمەڵگایەکدا بڵاوببنەوە، وەک ڕێوڕەسمێکی ئایینی، شێوازێکی هونەر، یان شێوازێکی ڕاوکردن، تیۆرییەکە سێ پرۆسەی بنەڕەتی لەخۆدەگرێت:

<u>بنەمای یەکەم</u>: دیاردەکە سەرهەڵدەدات، ئەمەش پێی دەوترێت داهێنان.

<u>بنەمای دووەم</u>: دیاردەکە دەتوانێت لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر یان لە کۆمەڵێک مرۆڤەوە بۆ گروپێکی تر بڵاوبێتەوە و ئەمەش پێی دەوترێت دووبارە بەرهەمهێنانەوە، گواستنەوە، تەقلیدکردن، یان بڵاوبوونەوە.

<u>بنەمای سێیەم</u>: پرۆسەی هەڵبژاردنە، و مەبەستمان لە هەڵبژاردن هەر میکانیزمێک یان فاکتەرێکە، کاریگەری لەسەر ڕادەی دیاردەکە هەیە لە ڕووی زۆری یان کەمییەوە و دیارترین جۆری هەڵبژاردن، هەڵبژاردنی هۆشیارانە لەلایەن مرۆڤەوە.

نموونەی ئەمەش کشتوکاڵە، بۆ نموونە: بۆ ئەوەی مرۆڤ قۆناغی چاندن دەست پێ بکات، دەبوو زیرەکی و توانای داهێنەرانە نیشان بدات بۆ داهێنانی شێوازێک بۆ چاندنی دانەوێڵە یان هەر بەرهەمێکی تر (داهێنان) ئەم کارە دەتوانێت دوای ئەوە بڵاوبێتەوە ئەگەر داهێنەر بیرۆکەکەی دەخاتە بەردەم

کەسانی تر بۆ ئەوەی تەقلید لە شێوازەکەی بکات، (زیادکردن) چەند مەرجێک دابین بکرێت بۆ ئەوەی ئەم پراکتیزەیە بە شێوەیەکی چالاک و کاریگەر بڵاوبێتەوە و ئەم مەرج و هۆکارانە لە نێوانیاندا دەبێت جووتیاران ئامادەبن زانیاریەکانیان پێشکەش بە کەسانی دیکە بکەن، کرێکارانی غەیرە کشتوکاڵیش دەبێت لە پەیوەندیدا بن لەگەڵ جووتیاران و ئامادەبن شێوازی ژیانیان بگۆڕن، و لە کۆتاییدا جووتیاران دەبێت بتوانن لەسەر دابینکردنی نانی نیوەڕۆ و پەروەردەکردن بۆ ژمارەیەکی پێویست لە منداڵان، و هەموو ئەم هۆکارانە پرۆسەی هەڵبژاردن پێکدەهێنن، کە پرۆسەیەکی یەکلاکەرەوەیە بۆ بڵاوبوونەوە.

پرۆسەکە پێی دەوترێت هەڵبژاردن چونکە ئەو کاتە بڵاودەبێتەوە کە لەلایەن تاکەکانەوە قەبووڵ دەکرێت و کاتێك چارەسەری کرداری بۆ کێشەکانی تاك و گروپەکان دابین دەکات، هەروەها بەدیلی کارایی لەناو سیستەمی گشتی کولتووردا دەدات، بۆیە خەڵك قەبوڵی دەکەن و توخمە کولتوورییەکانی پێشوو بەجێ دەهێڵن، بە هۆی بێکاریگەری و نەبوونی هاوسەنگی لەگەڵ ئەو گۆڕانکاریانەی کە لە کۆمەڵگادا ڕوودەدەن. ئەم تیۆرە کۆمەڵێک چەمکی تایبەتی خۆی هەیە، وەک چەمکی داهێنان، دووبارە بەرهەمهێنانەوە، هەڵبژاردن، یەکێتی هەڵبژاردن و بنەمای دۆستانەی کولتوور کە هاوتایە لەگەڵ بنەمای جیناتی سیفەتە سروشتییەکانی بوونەوەرەکان.

8. تیۆری لاوازی کۆمەڵایەتی و کولتووری بەرامبەر بە گەشەکردن

ئەم تیۆرە بە یەکێک لە تیۆرە مۆدێرنەکان دادەنرێت کە هەوڵ دەدات هەوڵی هەموو تیۆریستەکان کورت بکاتەوە و یەک تیۆری پەرەپێبدات، بیرۆکە و بۆچوونی تویژەرانی یەکەم تێکەڵ دەکات و هەوڵ دەدات لە دیدێکی نوێوە

فۆرمولەی بکات کە جیاوازیەکانی پێشوو تێدەپەڕێنێت، لایەنگرانی ئەم تیۆرە چەمکی کولتوور، وەک نوێنەرایەتی سێ چەمکی بنەڕەتی سەیری دەکەن:

- لایەنگرییە کولتوورییەکان (پێشوەختەیی کولتووری).
- پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان.
- شێوازی ژیان و نەخشەکان.

پێشوەختەیی کولتووری ئەو بەها و بیروباوەڕانە دەگرێتەوە کە خەڵک تیایاندا هاوبەشن، پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان ئەو پەیوەندییە کەسییانە دەگرێتەوە کە مرۆڤەکان بە یەکەوە دەبەستنەوە، و شێوازی ژیان بەرهەمی کۆی پێشوەختەیی کولتووری و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانە. تیۆری ئامادەیی کۆمەڵایەتی و کولتووری بۆ گەشەکردن ئەم نەخشانە ڕوون دەکاتەوە نەک لەڕووی سەرهەڵدانیانەوە، بەڵکو لەڕووی بنیاتنانەوە و بەردەوامی و گەشەکردن و گۆڕانکارییانەوە و چۆن شێوازی ژیان لە کۆمەڵگایەکدا مانەوە و بەردەوامی خۆیان دەپارێزن لە کاتێکدا نەخشەکانی دیکەش شکست دەهێنن لەو کارەدا.

لەم چوارچێوەیەدا تیۆرییەکە شیکاری پەیوەندی نێوان ئامادەیی شێوازێکی ژیان بۆ گەشەکردن و گونجان و هاوئاهەنگی نێوان پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و لایەنگرییە کولتوورییەکان دەکات، ئەمەش بەو مانایە نییە کە شێوازی ژیان یەک شێواز بێت، بەڵکو زیاتر فرەیی و هەمەجۆریی ئەم نەخشانە، ئەمەش وایکرد هەندێک لە زانا و توێژەران پۆلێنکردنی ئەم نەخشانە بکەن، ئەم تیۆرییە پۆلێنبەندییەکی نوێی شێوازی ژیانی خستەڕوو و تیۆرییەکەی خۆیان لەسەری بەکارهێنا، ئەوان پێنج شێوازی ژیانیان پەرەپێدا کە پێیان وایە لە کۆمەڵگاکانی مرۆڤدا باون: لەسەرخۆیی، یەکسانیخواز، تاکگەرایی، و سەربەخۆ، یان ئەگەر کێبڕکێ لە نێوانیاندا هەبێت، ئەوا ئەوانیش وابەستەی یەکترن. ئەم چوار نەخشە لە ڕاستیدا پەسەندکردنی کولتووری پێکدەهێنن و بەستراوەتەوە بە نەخشێکی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانەوە و لە کارلێکی ئەم

دوو هۆکـــارەدا، ئـــێمە نەخـــش و شـــێوازی ڕەفتـــار و ژیـــان بەرهەم دەهێنـــین کە گوزارشـــت لەم حەز و ئـــارەزووانە دەکەن و لە پەیوەنـــدییە کـــۆمەڵایەتییە باوەکانـــدا ڕەنگ دەدەنەوە.

تیۆرە نوێیەکانی فرەکەلتوری

یەکەم: تیۆری توانەوە

تیـــۆری تـــوانەوە بـــاس لەوە دەکـــات کە گـــروپە جیاوازەکـــانی کـــۆچبەران بە سروشـــت مەیلیـــان هەیە بـــۆ تێکەڵبـــوون و هـــارمۆنیەت لەگەڵ یەکتـــردا، هەروەهـــا مەیلیـــان هەیە بـــۆ وازهێنـــان لە کولتـــوری تاکەکەســـی و گروپییەکانیـــان، و پاشـــان یەکگرتنـــی تەواوەتی نێوان هەموو کولتوورەکان و تێکەڵبوون.

وشـــــەی "تێکەڵبــــوون" لە ویـــــلایەتە یەکگرتووەکـــــانی ئەمریکـــــا بەکاردێـــــت لە پرۆســـەی تـــوانەوەی هەردوو تـــوخمی ئاســـن و کـــاربۆن بـــۆ پێکهێنـــانی کـــانزایەکی دیـــکە کە هێـــزەکەی زیـــاترە لە پـــۆڵا، بەم شـــێوەیە پرۆســـەی یەکگـــرتن ڕوون دەبێـــتەوە. کـــۆچبەرێکی فەرەنســـی - ئەمریکـــی بە نـــاوی(هێکتۆر کریڤێکـــۆرت - J Hector Saint-John de Crevecourt) لە ئەمریکـــا باســـی دۆســـیەکەی کـــرد: "خەڵکـــی هەمـــوو گەلان لە ڕەگەزێکـــی نوێـــدا دەتـــوێنەوە، کە زەحمەتەکانیـــان و نەوەکانیان ڕۆژێک دێت گۆڕانکاری گەورە دەهێنێتە ئاراوە ".

بەڵام ئەم تیـــۆرییە ڕەخـــنەی لـــێ گیـــراوە، چـــونکە زۆر کەس بەهـــۆی ئەم تێکەڵبوونەوە، نەریتە ڕەسەنەکانیان لەدەست داوە.

دووەم: تیۆری پاوەر پۆڵ

تیـۆری پـاوەر پـۆڵ، تیـۆری فـرە کولتـوری مەیلـی لیبراڵتـرە لە تیـۆری تـوانەوەی؛ تێیـــدا هـــاتووە کە دەســـەڵات کۆمەڵگـــایەکی نایەکســـانە کە تیایـــدا مرۆڤەکـــانی کولتـــوری جیـــاواز کارلێـــک لەگەڵ یەکتـــر دەکەن و ســـەرەڕای ئەمەش دەتـــوانن تایبەتمەنـــدییەکانی کولتـــوری نەریتـــی خۆیـــان بپـــارێزن، یەکێـــک لە نمـــوونە دیارەکـــانی ئەم تیـــۆرییە شـــاری نیویـــۆرکە لە ئەمریکـــا، وەک چـــۆن ژمـــارەیەک کـــۆمەڵگەی جیـــاواز لەســـەر زەویەکەی کۆدەکـــاتەوە، وەک "هیندســـتانی بچـــووک"، "چیناتاون"، "ئۆدێسای بچووک".

ئەم تیـــۆرییە هەروەهـــا جەخـــت لەوە دەکـــاتەوە کە مرۆڤەکـــان ناچـــار نـــین واز لە داب و نەریـــت و کولتوورەکانیـــان بهێـــنن بـــۆ ئەوەی بە ئەنـــدامی کـــۆمەڵگەی باڵادەســـت هەژمـــار بکـــرێن و ســـەرەڕای ئەمەش، لایەنـــی نەرێنـــی ئەم تیـــۆرییە ئەوەیە کە ئەم جیـــاوازییە دەتوانێـــت هەنـــدێک دابەشـــبوون و جیـــاوازی و جیاکـــاری بورووژێنێت لە نێوان ئەندامانی کۆمەڵگادا.

لایەنی فکری و سۆسیۆلۆگیانەی فرە کەلتوری

- فرەیی کولتووری لە کۆمەڵناسیدا

پلۆرالیزمی کولتووری لە کۆمەڵناســیدا بەو شــێوەیە پێناســە دەکرێت کە کۆمەڵگایەکی دیـاریکراو لەگەڵ بوونی فرەچەشـــنی کولتووری لەو کۆمەڵگـایەدا مـامەڵەی لەگەڵ دەکرێت، ئەمە جگە لەو گریمانەیەی کە تاکەکانی ئەو کولتوورانەی کە زۆر لە یەکترەوە دوورن دەتوانن لە ئاشـــتیدا پێکەوە بژین، هەروەها کە کولتووری فرەیی ئەو بۆچوونە دەردەبڕێت کە ســـامانی کۆمەڵگایەک لە پاراســـتن و ڕێزگرتن و پاراســـتن و تەنانەت هاندانی فرەچەشنی کولتووری دا سەرچاوە دەگرێت.

لە لایەنی کۆمەڵایەتیی فرەیی کولتووریدا گریمانە دەکرێت کە هەموو کۆمەڵگا سوود لە زیادبوونی فرەچەشنی وەربگرێت لە ڕێگەی ئەو یەکگرتن و هاوئاهەنگی و پێکەوەژیانەوە کە لە نێوان کولتوورە جیاوازەکاندا هەیە.

فرەیی کولتووری هەروەها ئەوەیە کە کۆمەڵگا چۆن مامەڵە لەگەڵ دۆخی فرەچەشنی کولتووری دەکات، لە لایەنی نەتەوەیی و لە لایەنی کۆمەڵایەتیشەوە، و فرە کولتوری لە کۆمەڵگادا لە ڕێگەی کۆچکردنەوە ڕوودەدات، یان لە ڕێگەی "دەستکرد"یەکی دیکەوە کە تێیدا تێکەڵکردنی کەلتوورە جیاوازەکان; و ئەوەش لە ڕێگەی فەرمانێکی یاساییەوە، و دیارترین نموونەکانی ئەمەش فەرەنسا و کەنەدا.

- فرەیی کولتووری لە فەلسەفەی سیاسیدا

لە بواری فەلسەفەی سیاسیدا، فرەیی کولتووری نوێنەرایەتی ئەو ڕێگایانە دەکات کە فۆرمولەکردن و جێبەجێکردنی سیاسەتە فەرمیەکان هەڵدەبژێردرێن کە تێیدا مامەڵەی دادپەروەرانەی کولتوورە جیاوازەکان لەناو کۆمەڵگادا جێگیر بکرێت.

تێگەیشتنێکی گشتی لەمەڕ فرەکولتوری

جیاوازی کولتووری لەگەڵ تەوافوق ناگونجێت (تابلۆی فواد حەمدی)

الاختلاف الثقافي ليس متنافيا مع التوافق (لوحة للفنان فؤاد حمدي)

سەرەڕای هەموو ئەم تێڕوانینە تیۆرییانە بۆ جیاوازی کولتووری؛ لە پراکتیکدا وەک چەمکێکی کێشەدار دەمێنێتەوە لە ڕووی شەریکایەتییەوە، کە مەرجێکی پێشوەختەیە بۆ ژیانی کۆمەڵایەتی، هەروەها لە ڕووی گونجاندنەوە کە ئێمە لەگەڵیدا هاوسەنگی و مەدەنی و ئاشتی ژیانمان گەرەنتی دەکەین.

بۆ ئەوەی تێڕوانینی تیۆری سەبارەت بە شوێنەکانی جیاوازی کولتووری لە ئاستێکی واقیعیدا بەدی بهێنرێت کە ئامانجە خوازراوەکان تێیدا بەدی دەهێنرێت، دەبێت جیاوازییەکە بەجۆرێک وەسفبکرێت کە پشتگیری لە زەمینەی تیۆرییەکەی بکات، ئاماژە بە خۆی بدات و بنەما نوێنەرایەتییەکانی بەهێز بکات. ئەو وەسفەی کە ئێمە بۆ جیاوازی کولتووری پێشنیاری دەکەین بریتییە لە "گشتی"، کە دیدێکی فیکرییە کە نە هەمەلایەنەیە و نە پشێوی و ڕوانگەیەکی گەردوونییە کە تێیدا فرەیی و فرەڕەنگی و ئەویتربوون ڕێگری لە ناسینی تایبەتمەندی و گرنگیی سنووردارکردن و بێلایەنی و بابەتیبوون(سوبژێکتیڤیەت) ناکات، بە بیانووی ئەوەی کە "پەیوەندی نێوان تاک و کۆمەڵگا دوو لێوارە بەو مانایەی کە دژایەتی لە تەواوکەر و تەواوکەر لە دژایەتیدا دەپارێزێت."

زۆربەی ئەو پرسانەی کە پێویستە بەگشتی ڕەچاو بکرێن، پرسە دیالێکتیکییە تێکەڵاو و بەریەککەوتووەکانن کە تێیدا هیچ بوارێکی ڕوون نییە بۆ چارەسەرکردنی جیاوازییەکان یان دەرچوون لە ململانێ دڕکاوییەکەی مامەڵەکردن لەگەڵ چەمکەکانیان. و پاشان بابەتگەلێک دەمێننەوە کە بەرتەسکن یان ڕێگری دەکرێن، و جەستە و وێنەی چارەسەرنەکراو و بێکۆتایی لەدوای خۆیان جێدەهێڵن، وەک لە پرسەکانی فێمینیزم و شوناس و ئەویتر و هیومانیزم و مۆدێرنیزم و هتددا هەیە.

ئەوەی گرنگە ئەوەیە کە وەک مرۆڤێکی خاوەن جیاوازی کولتووری، بۆ ئەوەی خۆمان لە کەوتنە تەڵەی تێگەیشتنێکی یەکپارچەیی لە دیالێکتیکدا بەدوور بگرین، و لە خواستی تاکلایەنە بۆ فرەچەشنی و فرەیی ڕزگارمان بێت، ئەوا دەبێت توانای ئەوەمان هەبێت هاوبەشییەکی کۆمەڵایەتی دابمەزرێنین کە تێیدا (بونبەستی لەگەڵ کراوەیی)، (تایبەتی و گشتی) تێکەڵ دەبێت، بۆیە جیاوازییەکە دەگۆڕێت بۆ کۆدەنگی، و کۆمەڵگا دەبێتە بەشێکی ڕێکخراو بەبێ ئەوەی خۆمان لەدەست بدەین و تایبەتمەندیمان لەدەست بدەین.

ئەم تێگەیشتنە گشتییە لەهەمبەر جیاوازی، پشتگیری لەوە دەکات کە (تێری ئیگلتۆن) بینیویەتی کە هیچ دژایەتییەک لە نێوان جیاوازی و تایبەتمەندیدا نییە، سەیرکردنی

کولتوور وەک چوارچێوەیەکی زۆر جیاواز، جۆرێکە لە پەروەردەی ئەخلاقی کە ئێمە لە قاڵب دەدات بۆ ئەوەی لەگەڵ هاووڵاتیبوونی سیاسیدا بگونجێت. سەبارەت بە تێگەیشتنی بەشەکی لە کولتوور، لە بەشێک بوون لە کۆیەکەوە دەگۆڕێت بۆ بەشێک لە کێشەکە لە فەرهەنگی ململانێی سیاسیدا.

ئەم هاوبەشییە کە لە تاکایەتی گشتییدا ڕەنگ دەداتەوە، فراوانییەکی ئاگایی بە جیاوازی کولتووری دەبەخشێت کە تێیدا گشتگیربوون لەگەڵ تایبەتمەندیدا کۆدەبێتەوە. بە زاراوەیەکی وردتر دەڵێین (گشتیی بوون) ئەو جیاوازییەی کە وا دەکات بە تەوافوق بێت، هەمان جیاوازی ئەو ژەنەراڵەیە کە تایبەت دەکات. بەم شێوەیە جیاوازییەکە راستەوخۆ ڕێژەیی دەبێت لەگەڵ گشتییدا و تا جیاوازییەکە گەورەتر بێت، گونجان و ڕێککەوتنی لە کۆنتراست و فرەچەشنیدا گشتگیرتر دەبێت. ئەم گونجان و تایبەتمەندییە لەگەڵ جیاوازی و گشتاندنەکەدا نابڕێت. بەڵکو پارادۆکسێکە کە یەکێکیان ناکاتە دژی ئەوی دیکە.

سادەترین پێداچوونەوەی مێژوویی خانەدان و قەوارە شارستانیەکان دڵنیامان دەکاتەوە کە نەیانتوانی سنوورەکانیان درێژ بکەنەوە و کاریگەرییەکانیان فراوان بکەن جگە لە سوودوەرگرتن لە جیاوازییە کولتوورییەکانیان و بەهێزکردنی ڕەگ و گەشەکردنیان.

ڕەنگە پرسیارکەرێک بپرسێت ئەگەر گشتیی جیاوازییەکە وا دەکات بابەتەکە لەناو خۆیدا ئەو شتانە بگرێتەوە کە دژایەتی تایبەتمەندییەکەی دەکات، ئەوا جیاوازی نێوان گشتگیری(العمومية) و سەراپاگیری(والشمولية) و گەردونی(والكونية) چییە؟ ئایا دەکرێت لەبری گشتگیری(العمومية) گەردونی(والكونية) هەڵبژێردرێت؟

هیچ ڕێگەیەک نییە بۆ ئەوەی هیچ بیرۆکەیەک شارستانی بێت جگە لە توانا گشتییەکەی بۆ ناسینی مرۆڤایەتی ئەویتری جیاواز، فۆرمەکانی پێگەی کولتوورییەکەی هەرچییەک بێت. گشتێتیی جیاوازی کولتوری لە سەرەتای لەدایکبوونیەوە لەگەڵ تاکدا بوونی هەیە و

لەناو بنەماڵە و قوتابخانەدا لەگەڵیدا بەردەوامە و بەزۆری سەرەتای لە تاکدایە و کۆتاییەکەی لە گشت دایە.

ئەوەی گشتیی بۆ جیاوازی کولتووری زیاد دەکات، کەمکردنەوەی جیاوازی نێوان ئەو و پسپۆڕییە. وە ئەگەر سەدەی بیستەم سەدەی تایبەتمەندبوون بووبێت لە مەعریفەی زانستی و تەکنیکیدا؛ سەدەی بیست و یەکەم سەدەی جیاوازییە لەناو فەزایەکی گەردوونی گشتی و گشتگیردا، کە جیهان تێیدا پێکەوەژیان و بەردەوام و یەکگرتووە تا ئەو ڕادەیەی کە تاکێک ناچارە مەودای بوونی خۆی لەگەڵ کۆی گشتی و نزیک و دووردا حیساب بکات. پاراستنی لە لایەکەوە تایبەتمەندی بوونی لە ڕابردوو و ئێستادا و لە لایەکی دیکەوە لەگەڵ گشتیی کارلێکەکانی لەگەڵ ئەوانی دیکەدا ناکۆک نەبێت.

ڕەهەندی مێژوویی تیۆری فرە کەلتوری

جیاوازی کولتووری پارادۆکسی ژیانە کە تێیدا لۆژیکی و مێژوویی و گشتی لە گێژەڵوکەیەکی پرسە گشتییەکاندا یەکدەگرنەوە، یەکە کارلێککەرەکان کەموکوڕییەکانیان چاک دەکەنەوە و لە هەمان کاتدا تایبەتمەندی خۆیان دەپارێزن. ئەمەش ئەوەیە کە کۆنترین شارستانیەتەکان دەیانزانی کاتێک ئەم پارادۆکسە مێژووییەیان لەبیر کرد کە لە جیاوازی کولتووریدا بەشدارە.

نەتەوە تازە دروستبووەکان بە نەتەوەی ئەمریکاشەوە، بە وەرگرتنی جیاوازی و فرەیی وەک ڕێگەیەک بۆ سەلماندنی بوونی خۆیان، ئەمانەیان ڕاست کردووەتەوە، بۆیە بە شێوەیەکی مەدەنی پێش ئەوانی دیکە کەوتوون، سیستەمی فیدراڵییان گرتەبەر کە بڕیارە ناوەندەکە تێیدا دژایەتی پەراوێز نەبێت بەشداربێت لە یەکێتی و هاوبەشیکردن.

شـــاراوە نیــیە کە تێگەیشـــتنی کۆلۆنیـــالیزم بـــۆ جیـــاوازی کولتـــووری جیـــاوازە لە تێگەیشـــتنی دوای کۆلۆنیـــالیزم کە یەکەمیـــان جیـــاوازی وەک کێشـــەیەکی بـــێ چارەســـەر و بەربەســـتێک کە دەربـــازبوونی لێـــی نیـــیە، ســـەیری دەکـــات، لە کاتێکـــدا دووەمیـــان وەک کلیلـــی پرۆســـەیەکی نزیکبـــوونەوە و سەرنجڕاکێشـــان دەبینێـــت، فەیلەســـوفی فەرەنســـی (جـــاک دێریـــدا) لە هەڵگرانـــی بۆچـــوونی دووەمە، بەڵام بـــۆ بۆچـــونی دووەم دەتـــوانین (ســـامۆیل هینتگتـــۆن) و کتێـــبەکەی (پێکـــدادنی شارستانیەتەکان) بەنمونە وەربگرین.

داننان بە جیاوازی کولتووری دا

بـــا لە پچـــڕان و ناوەنـــدگیر "ئینتەرپۆزیشـــن"ەوە دەســـت پێـــبکەین کە جیـــاوازی کولتـــووری تیایـــدا لە نێـــوان دوو میـــدیای دراوســـێدا، یەکێکیـــان وەک ڕەوتێکـــی فیکـــری دژایەتـــی ئەوی دیـــکە دەکـــات، وەک ســـنوورێکی ســـتراتیژی و پرۆســـەی نـــوێنەرایەتی. نێـــوان هەمەجـــۆریی گریمـــانەیەکە کە جیاوازەکـــان تێیـــدا تـــێکەڵ دەبـــن، پاراســـتنی تایبەتمەنـــدی خۆیـــان، بەجۆرێـــک کە یەکێکیـــان ســـیفەتەکانی لەدەســـت نەدات، بەڵکـــو ســـوود لەو شـــتانە وەردەگرێـــت کە لە ڕووی نایەکســـانییەوە لە ئەو جیـــاوازە کە یـــارمەتی دەدات لە بەهێزکردنـــی تایبەتمەنـــدییەکانی جیـــاوازی کولتـــوورییەکەی . بەم پێـــیە ئەو ئیـــدیعایانەی کە جیـــاوازی ســـیفەتە ســـوبژێکتیڤەکان هەڵدەوەشـــێنێتەوە یـــان بیـــرۆکە کولتوورییەکـــانی زاڵبـــوون، جیاکـــاری، ناتەبـــایی، سووکایەتی و تێکەڵبوون قووڵتر دەکاتەوە، پووچەڵ دەکرێنەوە.

ئەم جیـــاوازییە لە شـــوێنەکانی جیـــاوازی کولتووریـــدا ئامـــاژە بە ڕاســـتییەک دەکـــات کە چەمکێکـــی بەرهەمـــدارە، کە بە نایەکســـانی و کـــارلێککردن لە چەنـــدین فۆرمـــدا تایبەتمەنـــدە، لەوانە کـــرانەوەی شارســـتانیی، هـــاودەنگی مـــرۆڤ و یەکگرتنـــی

گەردوونــی کە تێیــدا خێرایــی خــود و ئەوی دیــکە دەگوترێــت و بەشــێک بە کــۆی گشتی بەهێز دەکرێت.

پاشــان حەتمیــیە کە جیــاوازی کولتــووری لەگەڵ چەمکــی فرەیــی کولتووریــدا بەریەک نەکەوێــت. بەڵکــو لە ڕوانــگەی نێــوان هەمیشــەیی، و نێــوان ڕاگــوزەر و میتافیزیکیــدا وەک یەکــن. دانپێــدانانیان واتە داننــان بەو ڕاســتییەی کە مانــا و پــێچەوانەکەی پــێکەوەن. وە بە شــێوەیەک کە هاوســەنگی بــۆ ژیــان بەدەســت بهێنێــت، چیتــر ســەرکەوتوو و دۆڕاو، بــاڵا و ژێردەســت، بــنەچە و لــق نیــیە. جیــاوازی فــرەییە وەک بــوونێکی (بنەڕەتیترین)مۆنــادی لە چەمکــی مۆنــادا بە گــوێرەی فەیلەســوف (لایبنیــز) و یەکەی بنەڕەتــی لەم فــرەییەدا مــاددەیەکە کە ڕەســەنایەتی خــۆی دەپارێزێــت بەڵام ســەرەڕای ئەوەش تووشــی گۆڕانکــاریی دەبێت.

هــیچ قۆناغێــک نیــیە کە پێویســت بکــات وەک قۆنــاغی ئێســتامان دان بە جیــاوازی کولتووریــدا بنێــین و ســوودی لــێ وەربگــرین، کە دەرئەنجــامێکی حەتمیــیە لەوەی کە هــاوڕێی هەزارەی ســێیەمی ســوپەر خێراکردنــی دەســەڵاتی ئەلیکترۆنــی نەرم و گۆڕانکــارییە دیمــۆگرافییە بەرفراوانەکــان بــوو کە بەهــۆی شــەڕ، ململانــێ، کــۆچی بەکــۆمەڵ، خراپتربــوونی بــارودۆخی ئــابووری، هەڵاوســانی ژیــنگە و تێکچوونی سیستەمی تەندروستی، هاتووەتە ئارا.

فرەکەلتوری و کۆمەڵگەی جیهانی کراوە

قســەکردن لەســەر جیــاوازی کولتــووری، قســەکردنە لەســەر بیرکــردنەوە لە گشــتێتی تێروانینــی بــابەتیی و هۆشــیارانە بــۆ جیهــان. هەرکــات بیــری مــرۆڤ کــراوە بێــت و ئاشــت بێــتەوە، جیــاوازی لەگەڵ ئەویتــردا فــاکتەری گــرنگە لە لێکنزیکبــوونەوەی شارســـتانییەتدا. جیــاوازی ســەرمایەیەکی ڕەمــزییە و وزە و تواناکــانی گــرنگن

ئەگەر وەک وەبەرهێنانێکی کولتووری وەبەرهێنانی تێدا بکرێت، بۆیە دەرکەوتەکانی زۆر دەبن، بەڵگەی پێشکەوتن و یەکڕیزی و فرەچەشنی و نوێبوونەوە و یەکسانی و شارنشینی و مەدەنییەتی.

زۆربەی شارستانیەتەکانی جیهان بە درێژایی مێژووی خۆیان زانیویانە چۆن جیاوازییە کولتوورییەکانیان لە زمان و ناسنامە و ڕەگەز و نەریت و داب و ژینگەدا وەبەرهێنان بکەن لە وەبەرهێنانێکدا کە تایبەتمەندی خۆیان پاراستووە و لە هەمان کاتدا ناوچەکانی بەریەککەوتن و ڕژانی لە ئاستە جیاوازەکاندا لێوڕێژکردۆتەوە لە ژیاندۆستی، تا کولتوورەکانیان بگۆڕن بۆ بەخشین و وەرگرتنێکی جیهانی، وەک ئەوەی لە شارستانیەتی یۆنانیدا هەیە.

نهێنی گشتگیربوونی ئەم جیاوازییە کولتوورییە لەو گشتییەدایە کە زەمینەیەکی گەردوونی سەقامگیر و یەکسانی بۆ مسۆگەر کرد، بۆ نموونە جیاوازی گەلانی دەریای ناوەڕاست فاکتەری گرنگ بوو لەو کارلێکە شارستانییەدا کە قوبرس بەستەرەکەی تیایدا پێکهێنا لە نێوان ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا و بە درێژایی سەدەکان، چ لە ڕێگەی بازرگانییەوە بێت یان کولتوور، و ئاڵوگۆڕی بەرژەوەندی و قازانج و ئامانج. ئەم فرەچەشنییە کولتوورییە، بیرمەند و نووسەری گەورەی بەرهەم هێناوە، لەنێویاندا کورتەیەک لە مێژووی دەریای ناوەڕاست دەخەنە ڕوو، وەک (ئیبن خلدون، ئیبن عەرەبی، دانتی، پێترارک، مارکۆ پۆلۆ، ئیبن بەتوتە) و چەندانی تر.

سەبارەت بە سەردەمی هاوچەرخی ئێمە؛ شاعیری میسری-یۆنانی (کۆنستنتین کاڤافی - ١٨٦٣ - ١٩٣٣) نموونەی جیاوازی دەریای ناوەڕاستە وەک شاعیرێکی جیهانی، کە لە شیعرەکەیدا شارستانیەتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەگەڵ یۆنان و سەردەمی ئەسکەندەری لە سەردەمی یۆنانیدا تێکەڵکردووە، کە تێیدا ئیسلام و ئۆرتۆدۆکسی بەشداری کردووە.

چۆن وڵاتان دەتوانن دەرفەتەکان فراوانتر بکەن بۆ پاراستنی فرەکولتووری؟

دیموکراسی و گەشەپێدانی یەکسان و هەماهەنگی چالاکییەکانی ئۆرگانەکانی دەوڵەت گرنگییەکی سەرەکییان هەیە، جگە لەمەش، پێویستە سیاسەتی فرە کولتووری پەیڕەو بکرێت، لەوانەش داننانێکی ڕوون بە جیاوازییە کولتوورییەکان. ئەبێ ئەو باوەڕە گەشەپێبدرێت کە سیاسەتی فرە کولتوری تەنیا شتێکی خواستراو نییە بەڵکو پێویست و مومکینە. تاکەکان خاوەنی ناسنامەی جیاواز و تەواوکەرن و کولتوورەکان شتێکی بەردەوام جێگیر نین، بۆیە ناسینی جیاوازییە کولتوورییەکان دەتوانێت بەشداربێت لە یەکسانی.

هەرچەندە جێبەجێکردنی سیاسەتی فرە کولتوری پێویستە هەمەلایەنە بێت و هاوسەنگی نێوان ناسینی کولتوورەکان لە لایەک و دەستەبەرکردنی یەکڕیزی دەوڵەت لەبەرچاو بگیرێت، بەڵام لە لایەکی دیکەوە هێشتا دەتوانرێت بگەینە چارەسەرێکی سەرکەوتوو بۆ ئەم کێشەیە.

زۆرێک لە وڵاتان توانیویانە بەرژەوەندی گروپە جیاوازەکان لەبەرچاو بگرن و ئازادییە کولتوورییەکانیان فراوانتر بکەن بەبێ ئەوەی سازش لەسەر یەکێتی و یەکپارچەیی خاکەکەیان بکەن (بۆ نموونە مالیزیا و سویسرا لەڕووی دەستوورییەوە دان بە چەندین ناسنامەدا دەنێت، هیندستان و ئیسپانیا ناسنامەیەکی نەتەوەیی یەکگرتوو ڕادەگەیەنن، بەڵام دان بە سروشتی فرەیی کۆمەڵگا فرەلایەنەکانیان دا دەنێن، بۆ نموونە بوونی گروپە زمانییە جیاوازەکان).

ڕێوشوێنی سیاسی بۆ کەمکردنەوەی مەترسی ململانێ سیاسییەکان لەسەر بنەمای ناسنامەی کولتووری ڕێگرییان لە ململانێ توندەکان کردووە یان لە زۆر حاڵەتدا یارمەتیدەری چارەسەرکردنی بوون. هەروەها سیاسەتی فرەیی کولتووری توانای دەوڵەتەکانی بەهێز کردووە، هاوئاهەنگی کۆمەڵایەتی بەهێز

کـردووە، هــانی فرەیــی شوناســە کولتــوورییە هەمەچەشــن و تەواوکەرەکــانی لەگەڵ یەکتردا داوە.

ئامــانجی سیاســەتی فــرە کولتــوری پاراســتنی نەریتەکــان نیـیە، بەڵکــو پاراســتنی ئــازادیی کولتــووری و فراوانکردنــی ئــازادی هەڵبــژاردنە لە شــێوازی ژیانیــان و خۆئاگادارییانــدا بە شــێوەیەک کە خەڵــک بەهــۆی ئەو هەڵبــژاردنەوە ناچــار نەبــن ئــازار بچێــژن. پلــۆرالیزمی کولتــووری کێشــەی کــارلێکی نێــوان کولتــوری زۆریــنە و ئەو کولتــوورەی لە دەرەوە هــاوردە دەکرێــت، کێشــەی شوناســە دەســتەجەمعییە ئالۆزەکــان و هەروەهــا کێشــەی لێبــوردەیی کولتــووری و دیــالۆگی کولتــووری لە چوارچێــوەی جیهانگیریــدا دەوروژێنێــت. لە هەمــوو ئەم پرســانەدا چارەســەری زۆر عەقڵانــی هەیە. تیۆریســتەکانی فــرە کولتــوری دەڵــێن لێبــوردەیی بــۆ هەمــوو نەریتە کولتوورییەکان سوودی بۆ هەمووان هەیە.

ســتراتیژی فــرە کولتــوری لە چوارچێــوەی جیهانگیریــدا دەبێــت لەســەر چــوار بنەمای بنەڕەتی بنیات بنرێت:

- پاراستنی نەریت دەتوانێت کاریگەری لەسەر گەشەسەندنی مرۆڤ هەیە.
- دەبێت رێز لەو جیاوازی و هەمەجۆرییە بگیرێت کە لە کۆمەڵگادا هەن.
- لە کاتێکــدا فرەچەشــنی لە جیهــانێکی بەیەکەوە بەســتراودا گەشــە دەکــات کە ناســـــنامەی مرۆڤەکـــــان فرەیـــــی و تەواوکەرن و هەســـــت دەکەن کە ئەوان تەنیــــا بەشــــێک نــــین لە کۆمەڵگــــا و وڵاتەکەیــــان، بەڵکــــو هــــاوبەش و بەشداریشن.
- بە کەمبــوونەوەی نایەکســانی و نایەکســانی لە کــایەی ئــابووری و سیاســیدا، مەترســـی لەســـەر کۆمەڵگاکـــان دروســـتدەبێت و هۆکـــاری ســـەرهەڵدانی هەژاری و کارەسات و نەخۆشیشە.

ئیدارەدانی فرە کەلتوری

پێناسەکردنی بەڕێوەبردنی فرە کولتوری

پێناسەی (تۆراکس برۆکسل): "بەڕێوەبردنی فرە کولتوری واتە تواناسازی هێزێکی کاری هەمەچەشن بۆ جێبەجێکردنی توانا تەواوەکانی لە ژینگەیەکی کاری دادپەروەرانەدا کە هیچ هێزێکی کار لە ئەوی دیکە جیاواز نییە، چونکە هێزی کاری جۆراوجۆر بەهرە و بەرژەوەندی و دیدگای جیاواز دەهێنێت و هەر بۆیە پرۆسەیەکە هەڵسەنگاندنی بەردەوام بۆ سوودوەرگرتن لە جیاوازییەکانی تاکەکان بۆ ئەوەی هەموو تاکەکان بتوانن زۆرترین تواناکانیان لە ژێر پابەندبوونی یاساییدا بەکاربهێنن."

پێناسەی (فلۆری): بەڕێوەبردنی فرە کولتوری، وەڵامێکی ڕێکخراوەیی یان کاردانەوەیە بۆ دابینکردنی پێداویستییەکانی هێزی کاری هەمەچەشن، کە بەپێی ئەو هەمەجۆرییە بە وەڵامێکی حەتمی ئەخلاقی و سیاسی و یاسایی دادەنرێت بە ئامانجی بەدیهێنانی یەکسانی و دادپەروەری کۆمەڵایەتی و یەکسانی لە هەمان کاتدا ڕێزگرتن لە کولتوورە جیاوازەکان، جگە لە گەیشتن بە ئامانجە ڕێکخراوەییەکان کە ڕێگە بە ڕێکخراوەکە دەدات بەردەوام بێت. لە ڕێگەی سیاسەتی یەکسانی پیشەیی و ستراتیژی ورد و میکانیزمە کۆمەڵایەتی و ئابووری و ڕێکخراوەییەکان بۆ سوودوەرگرتن لەو جیاوازییانەی کە لەناویدا هەن چونکە بەڕێوەبردنی فرە کولتوری ئەرکەکان لەخۆدەگرێت بەتایبەت لە ڕێکخراوە و دەزگا فەرمییەکاندا، کە بریتین لە:

<u>بەرنامەکانی دامەزراندنی کارمەند</u>: ئەگەر ڕێکخراوەکە یان دەزگاکە هەوڵی بەڕێوەبردنی هەمەجۆریی بدات وەک پرۆسەیەکی گشتگیر کە دامەزراندنی هەموو سەرچاوە مرۆییەکانی پێویست بۆ ئەمە لەخۆدەگرێت.

بنیاتنانی هۆشیاری کولتووری: لە بوونی پەیوەندییەکی هۆکارانەی نێوان فرەچەشنی کولتووری و بۆچوونەکانەوە سەرچاوە دەگرێت، کە دەتوانرێت جیاوازییە کولتوورییەکان سوودی لێ وەربگیرێت بۆ گەیشتن بەو شتەی کە پێی دەوترێت هاوکاری کولتووری.

سیاسەتەکانی بەڕێوەبردنی پراگماتیک: بەڕێوەبردنی پراگماتیک ئەو پرۆسەیەیە کە هەوڵدەدات گەورەترین گروپی کارمەندانی بڕوانامەی بەرزی نێوان کولتوورەکان دابمەزرێنێت بۆ بەدەستهێنانی ئەو زانیارییەی کە پێی دەوترێت زانیاری ڕێکخراوەیی.

گرنگی ئیدارەدانی فرەکەلتوری

بەڕێوەبردنی فرەکەلتوری بۆتە پێویستییەکی بەپەلە بۆ ڕێکخراوەکان لەبەر چەندین هۆکار، گرنگترینیان بوونی گۆڕانکارییە دیمۆگرافییەکانی ئێستایە لە هەموو وڵاتاندا، جگە لە کەمی نوێنەرایەتی کەمایەتییەکان، بۆ نموونە: (کەسانی ڕەنگاوڕەنگ، ژنان، مرۆڤەکان خاوەن پێداویستییە تایبەتەکان) لە کارە ئاست بەرزەکان لە دامەزراوەکاندا، و شکستی سیاسەتە گشتیەکان لە پێشخستنی گرنگی هەمەجۆریی.

لە گرنگترین سوودەکانی بەڕێوەبردنی کاریگەری هەمەجۆریی لە ڕێکخراوە و دامەزراوەکاندا بریتین لە:

- هێزی کاری هاوسەنگ مسۆگەر دەکات
- بەرزکردنەوەی توانای ڕێکخراوەکە بۆ ڕاکێشان و پەرەپێدان و ڕاگرتنی شارەزاترین کرێکاران.
- فرەیی و بەشداری هەمووان لە دانانی سیاسەتدا مسۆگەر دەکات.

- پشتگیری لە یەکخستنی پێکهاتەیی کەمینەکان دەکات کە لە هەموو ئاستەکاندا نوێنەرایەتی دەکرێن.
- جیاکاری و لایەنگری لەناو دەبات.
- ململانێ وێرانکەرەکانی ناو ڕێکخراوەکە و دامەزراوەکە کەم دەکاتەوە.
- ئەدای کارمەندەکە باشتر دەکات، و بەمەش ئەدای ڕێکخراوەکە بەرز دەبێتەوە.

سەرەتاكانى سەرهەڵدانى بەڕێوەبردنى فره كولتورى

زاراوەی بەڕێوەبردنی فرە کولتوری لەناو بزووتنەوەکانی مافە مەدەنییەکانی ئەمریکادا سەریهەڵدا و وردە وردە پەرەی سەند و ئەوروپاشی گرتەوە، سەرەتا وەک چەمک و پێوەرێک بۆ جێبەجێکردنی بەرنامەکانی مافی یەکسان دەستی پێکرد، و پەرەی سەند بۆ ئامرازێکی کارگێری کە بەکارهێنرا بۆ سوودوەرگرتن لە توانای سەرچاوە مرۆییەکان، کە وایکرد لە کۆتایی هەشتاکان و سەرەتای نەوەدەکاندا بچێتە ناو توێژینەوە و نووسینە ئەکادیمییەکان، بە تایبەت دوای ئەو ڕاپۆرتەی کە لەلایەن (پەیمانگای هادسۆن)ەوە بڵاوکرایەوە کە لەلایەن "جۆنسۆن باکتار" لە ساڵی ١٩٨٧ لە ژێر ناونیشانی "کار و هێزی کار لە سەدەی بیست و یەکەمدا" پێشکەش کرا، کە گۆڕانکارییە دیمۆگرافییەکانی تاوتوێ کرد لەناو هێزی کار لە ئەمریکا، توێژینەوەیەک بە ئامانجی گۆڕانکارییەکان کە لەناو هێزی کار لە ئەمریکا ڕوویانداوە.

ئەم باسانە کاریگەرییان لەسەر ئەدەبیاتی ئابووری و کەرتی بازرگانی بەتایبەتی کەرتی نێودەوڵەتی هەبوو، لەڕێگەی ئەوەی زانکۆی هارڤارد بڵاوی کردەوە، کە لەلایەن (تۆماس ڕۆزڤێلت)ەوە نوسرابوو، کە وەک ڕاوێژکاری

بەڕێــوەبردن لە پەیمانگــای ئەمریکــی بــۆ بەڕێــوەبردنی فــرە کولتــوری کــاری کــــردووە و ئامـــاژە بەو زاراوەیە دەکـــات و پێناســـەی کـــرد وەک "ئەرکێکـــی ڕێکخراوەیـــی بـــۆ دامەزرانـــدنی، پاداشـــتکردن و هانـــدانی ئینـــدیماجیەتی کارمەنـــدانی جیـــاواز." پاشـــان لە باوەڕەکەیـــدا و وەک ڕێبـــازێکی خۆبەخشـــانە و نـــوێ لە بەڕێـــوەبردنی هێـــزی کـــاری هەمەچەشـــن بەردەوام بـــوو، و هەوڵەکـــانی چڕکـــردەوە لە چالاکییەکـــانی وەک بەڕێـــوەبردنی فـــرە کولتـــوری و هەوڵـــدان بـــۆ دەستەبەری دەرفەتی یەکسان و کردەی ئیجابی.

بەڵام دەکرێـــت بڵێـــین جیـــاوازی بنەڕەتـــی لە نێـــوان ڕێبـــازی یەکســـانی دەرفەت و کـــردەی ئیجـــابی و بەڕێـــوەبردنی فـــرە کولتـــوری هەیە، لە ڕێـــگەی ئەم پێـــوەرانەی خوارەوە جیاوازییەکانیان دەستنیشان دەکەین.

<u>پێـــوەری جیاکـــاری</u>: سیاســـەتی دەرفەتـــی یەکســـان و کـــردەوەی ئیجـــابی لەســـەر بنەمـــای ڕەوتـــی مێـــژووییە بە ئاراســـتەکردنی ســـەرنج و بۆچونەکـــان بەرەو هەنـــدێک گروپـــی وەک ژنـــان و کەمیـــنە نەتەوەییەکـــان کە بەدەســـت هەڵاواردنەوە دەناڵێنن، بە تایبەت لە بواری دامەزراندن لە پلە باڵاکاندا.

<u>ســتانداردی یاســایی</u>: پێشخســتنی دەرفەتــی یەکســان پێویســتی بە فەرمیکــردن هەیە وەک یاســـای جیاکـــاری نەکـــردن، ئەرکە یاســـاییەکان و بەرنامەکـــانی ڕێنمـــایی پیشـــەیی، ســـەبارەت بە بەڕێـوەبردنی فـرە کولتـوری، پشـت بە سیاســەت و لێـدوان و پلانـــی کـــارکردن دەبەســـتێت، جـــگە لە خشـــتەی کـــات و بەرنامەکـــانی فێرکـــردن و پێـــداچوونەوە بە بۆچوونەکـــان. واتـــا عەقڵیەتی دەرفەتـــی یەکســـان و کـــردەوەی ئیجـــابی پابەنـــدبوونی یاســـاییە و بەڕێـــوەبردنی فـــرە کولتـــوری ســـتراتیژییەکی درێژخایەنە.

<u>ســتانداردی یاســادانان</u>: یاســای دەرفەتــی یەکســان و کــردەوەی ئیجــابی گرنگــی بە گـــروپ و پـــۆلە تایبەتەکـــان دەدات، لە کاتێکـــدا بەڕێـــوەبردنی فـــرە کولتـــوری ســـەرنج

دەخـــاتە ســەر تــاک بەو مانــایەی کە هەر تاکێــک جیــاوازە لە تــاکەکەی تــر بە ئامـــــانجی ســـــوودوەرگرتن لە توانـــــای هەر کارمەنـــــدێک بە پشتبەســـــتن بە تایبەتمەنــدییەکەی و هەڵســەنگاندنی وەک تــێکەڵەیەک لە کــارامەیی و لێهــاتوویی و زانیاری.

<u>پێــوەری کولتــووری</u>: بەهــا کولتــوورییە ناڕاســتەوخۆکانی بنەماکــانی دەرفەتــی یەکســان و کــردەی ئیجــابی بــریتین لە یەکســانی و دادپەروەری، کە هەموویــان ئامــانجی کــۆمەڵایەتین، بەڕێــوەبردنی فــرە کولتــوری گشــتگیربوون لەخۆدەگرێــت لەگەڵ ڕێزگــرتن لە ئەوانــی دیــکە بە ئامــانجی جێگیرکردنــی هەمــوو جیاوازییەکــان و بەهــادان بە هەمەجــۆریی لەنــاو هەر ڕێکخراوێکــدا، بەڵام ئەم جیاکــارییە بەو مانــایە نییــە کە بەڕێــوەبردنی فــرە کولتــوری تەنهــا درێژکراوەیەکــی مێــژووییە، بەڵکو ڕێبازێکی کارگێڕیشە بۆ دەرفەتی یەکسان و کردەی ئیجابی.

ستراتیژییەکانی بەڕێوەبردنی فرە کەلتوری

یەکەم ستراتیژ: ستراتیژی دروستکردنی ڕێکخراوێکی فرە کولتوری:

(تــایلۆر کۆکس)مــۆدێلێکی بــۆ چــۆنیەتی دروســتکردنی ڕێکخراوێکــی فــرە کولتــوری پەرەپێــداوە و ســێ قۆنــاغی پێشــنیار کــردووە بــۆ گەیشــتن بە ڕێکخراوێکی فرە کولتوری کە پێی دەوترێت گەشەپێدانی فرە کولتوری.

<u>قۆنــاغی یەکەم لە ڕووی جــۆرەوە</u>: بە بــڕوای (تــایلۆر کــۆکس) ڕێکخراوەکــان بەسەر سێ جۆردا دابەش دەبن.

* **ڕێکخــراوە تــاک کولتورییەکــان**: فرەیــی یەکســانە، نەبــوونی دامەزرانــدن لە کەمینەکان.

* **ڕێکخـــراوە فـــرە کولتوریەکـــان**: ســـەرکردایەتی یەکســـان، کەم کەمیـــنە لە پۆســـتە باڵاکان، وە بە مۆدێلی یەکگرتنی بەشەکی دادەنرێت.

* **ڕێکخـــــراوە فرەییەکـــان**: ڕێکخراوێکـــی فـــرە کولتـــورییە کە هەمەجـــۆریی کولتـــووری دەگـــرێتەبەر و هەڵدەســـەنگێنێت، و بە یەکخســـتنی پێکهـــاتەیی تەواو و یەکخســـتنی تەواوی ئۆرگـــانە نافەرمیەکـــان تایبەتمەنـــدە، و سیاســـەتی فرەیـــی لەنـــاو بەرنامەکانیدا دەگرێتەوە.

<u>قۆنـــاغی دووەم لە ڕووی بوارەکـــانی چـــالاکییەوە:</u> کـــۆکس بـــوارە جیاوازەکـــانی چـــالاکیی بـــۆ بەڕێـــوەبردنی فـــرە کولتـــوری و دروســـتکردنی ڕێکخراوێکـــی فـــرە کولتوری بەپێی ئەمانەی خوارەوە دەستنیشان کرد:

- سیستەمی سەرچاوە مرۆییەکان.
- بەرنامەکانی پەروەردە.
- کولتوری ڕێکخراوەیی.
- گشتگیری ژنان.
- جیاوازی کولتووری.
- نایەکسانی ڕەگەزی.

<u>قۆناغی سێیەم: لە ڕووی کاریگەری فرە کولتوری:</u>

(تـــایلۆر کـــۆکس) مـــۆدێلێکی پێشـــەنگانەی پەرەپێـــداوە کە تیشـــک دەخـــاتە ســـەر ئەو بەهایـــانەی کە لە ڕێکخـــراوی فـــرە کولتوریـــدا زاڵـــن و چـــۆنیەتی بەڕێـــوەبردنی فـــرە کولتـــوری لەلایەن ئەو ســـەرکردانەی کە بە بۆچـــونی (کـــۆکس) بەرپرســـیارن لە

بەڕێوەبردنی فرە کولتوری و بە مۆدێلی کارلێککردن بۆ کاریگەری فرە کولتوری بەپێی ئەم توخمانەی خوارەوە:

<u>کەشوهەوای فرەیی</u>: کەشوهەوای ڕێکخراوەیی کاریگەری لەسەر بارودۆخی کاری ڕێکخراوەکە هەیە لە ڕێگەی وابەستەیی یەکتری ئاستە جیاوازەکان لەسەر ئاستی ڕێکخراوەیی و ئاستی تاک و فاکتەرە گروپییەکان.

<u>هۆکارەکانی کاریگەری لەسەر ئاستی تاک</u>: کاریگەری لەسەر ئەدای ڕێکخراوەیی وەک پێکهاتەی ناسنامە، جیاوازییە کۆمەڵایەتییەکان وەک ڕەگەز، نەتەوە یان پاشخانی کولتووری.

<u>فاکتەرەکانی کاریگەری لەسەر ئاستی ڕێکخراوەیی</u>: لە پرۆسەی کولتورەیشن، یەکگرتنی پێکهاتەیی و یەکگرتنی نافەرمیدا نوێنەرایەتی دەکرێن، هەندێک لایەنی فرەیی کولتووری کاریگەرییان لەسەر کاریگەری ڕێکخراوەیی، داهێنان و چارەسەرکردنی کێشەکان هەیە، ململانێ تەنانەت لە گروپە هاوچەشنەکانیشدا بەردەوامە بەهۆی بەربەستی زمان، تێکەڵبوونی کولتووری و بوونی لایەنگری.

<u>قۆناغی چوارەم لە ڕووی دروستکردنی ڕێکخراوێکی فرە کولتوری</u>: کۆکس پێشنیاری پلاندانان بۆ چۆنیەتی سوودوەرگرتن لە هێزی کاری هەمەچەشن بۆ دروستکردنی دیدگایەک کە ئامانجی گۆڕانکاری و سوودی هەموو کارمەندان لە بەدەستهێنانی توانا تەواوەکانیاندا دیاری بکات بەپێی ئەم توخمانەی خوارەوە:

* **سەرکردایەتی**: بە بزوێنەر و ڕێبەر و بەرپرسیار لە بڵاوکردنەوەی فرەچەشنی کولتووری لە ڕێکخراوەکەدا دادەنرێت و لیژنەی بەڕێوەبردن و گروپی ڕاوێژکاری و پاڵنانی کارمەندان دادەنرێت.

* **توێژینەوە و پێوانەکردن**: گرنگی بەو ڕادەیە بدرێت کە تا چەند زانیاری و داتای دروست بەدەست دەهێنرێت لەسەر ئەزموونەکانی ئێستای گروپەکە کە

پەیوەندییان بە پرسە فرە کولتورییەکانەوە هەیە وەک: کولتووورە ڕێکخراوەییەکان، پرۆژەکانی دەرفەتی یەکسان، بەها و بیروباوەڕەکان، و هەڵوێستی جیاوازی کارمەندان.

ئەمەش لە ڕێگەی توێژینەوە مەیدانییەکانەوە ئەنجام دەدرێت کە کارمەندان دەگرێتەوە، ئەم توێژینەوە و پێوانە ئامارییانە بەشدارن لە کەمکردنەوەی تێچوون و پاڵنەرکردنی کارمەندان، هەروەها بە تایبەتمەندییەکی جیاوازی کۆمپانیا و ڕێکخراوەکان دادەنرێت کە سەرکەوتنیان بەدەستهێناوە لە بەڕێوەبردنی فرە کولتوریدا.

***پەروەردە**: ئامانجی زیادکردنی تێگەیشتنی کارمەندان و قبوڵکردنی گۆڕانکارییە، هەروەها پەرەپێدانی ئامادەیی بۆ قبوڵکردنی فرەچەشنی کولتووری لەڕێگەی دروستکردنی هۆشیاری لە نێوان کارمەندان و بەستنەوەی فرەچەشنی بە ئەدای ڕێکخراوەیی.

***گونجاندنی سیستەمی بەڕێوەبردن**: ئامانجی ئاشکراکردنی سەرچاوەکانی لایەنگری بەڕێوەبردنە، نەهێشتنی بەربەستەکانی ئەنجامدان، و تا چەند کولتووری ڕێکخراوەیی لەگەڵ پێداویستییەکانی هێزی کاری جۆراوجۆردا هاوتەرییە، جگە لە پێکهاتەیی لەلایەن تاکی جیاوازەوە لە پاشخانی جیاوازەوە.

***بەدواداچوون**: ئامانج لێی دۆزینەوەی میکانیزمەکانە بۆ هەڵسەنگاندنی کاریگەریی بەدەستهێنانی بەهای کۆتایی سوودە ئەگەرییەکانی هێزی کاری هەمەچەشن، جگە لە بەدەستهێنانی لێپرسینەوە بۆ پاراستنی ئەو گۆڕانکاریانەی کە دەبێت پەرەیان پێبدرێت، لە هەمان کاتدا پاڵ بە ڕاهێنەرانەوە دەنێت بۆ دابینکردنی زیاتر کە لە ڕێگەیەوە هاندانە جۆراوجۆرەکان بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی پەیوەست بە هەمەچەشنی دەستەبەر بکەن، چونکە نەبوونی بەدواداچوون ڕێکخراوەکە دەخاتە بەردەم شکستەکان و ئامانجەکان بەدی

نــاهێنرێن، بەدواداچــوون تەنهــا بە هەڵســەنگاندنی کاریگەرییەکــانی ڕەزامەنــدی لە کار و هەڵسەنگاندنی ئەدای کارکردن و ڕادەی پابەندبوونی ڕێکخراوەکەبێت.

***دەرەنجــام:** مــۆدێلی تــایلۆر کــۆکس بە یەکێــک لە مــۆدێلە پێشــەنگەکانی بــواری بەڕێــوەبردنی فــرە کولتــوری لەنــاو ڕێکخراوەکانــدا دادەنرێــت، چــونکە گرنگــی بە ســوودەکانی گــروپە نایەکســانەکان دەدات و بە شــێوازێکی ئــاڵۆز دادەنرێــت بــۆ مامەڵەکردن لەگەڵ کارمەندانی خاوەن ناسنامەی جیاواز.

دووەم ستراتیژ: ستراتیژی بەرگری و چالاکانە:

(تۆمــاس ڕۆزڤێڵــت و وایلــی) مــۆدێلێکی دیکەیــان بــۆ بەڕێــوەبردنی فــرە کولتــوری لە ســاڵی ٢٠٠١ پەرەپێــدا لەســەر بنەمــای ئەو گۆڕانکاریــانەی کە لە ژیــنگەی کــاردا ڕوویانــداوە جــگە لە پێویســتی مۆدێلێــک کە هەمــوو گروپەکــان لە ژینگەیەکــی فــرە کولتوریــدا لەخۆبگرێــت و تــا چەنــد کارمەنــدان کاریگەرییــان لەســەر کــاریگەریی ئەدای ڕێکخراوەیــی هەیە، ئەوان ســێ ڕێگەیــان پەرەپێــدا بــۆ پاڵنــانی ڕاهێــنەران بــۆ مــامەڵەکردن لەگەڵ کارمەنــدان، بە تــایبەت کەمینەکــان و ژنان، بەم شێوەیە:

1- **ڕێبــازی نایــابی و یەکســانی:** ئەم ڕێبــازە لەســەر بنەمــای وەرگرتنــی کارمەندانی فرە کولتوری دامەزراوە و ئامانجی بریتییە لە:

* دەســتەبەرکردنی دەرفەتــی یەکســان و مــامەڵەی دادپەروەرانە لەگەڵ کارمەنــدانی کولتــوری جیــاواز لە بەرنامەکــانی دامەزرانــدن و پلەبەرزکــردنەوە و نەهێشــتنی هەڵوێستی سەرکوتکەر و هەڵاواردن.

*ئەم ڕێبــازە وا گریمــانە دەکــات کە ڕەگەز و ئــایین و ئیتنیــک کــاریگەرییەکی بەرچاویــان لەســەر ژیــانی ڕۆژانەی نــاو ڕێکخــراوەکە نیــیە بە بەراورد لەگەڵ

پاشخانی کولتووری وەک ئەو تاکانەی هەڵگری پاشخانی جیاوازن و ناتوانن یەکبگرن، چونکە تایبەتمەندییان پشتگوێ دەخرێت.

* لەم رێبازە فرە کولتورییەدا نابێت کاریگەری لەسەر بنەماکانی رێکخراوەکە هەبێت لە رووی کار و بەها نەریتییەکان و بیروباوەڕ و هەڵوێستە بنەڕەتییەکان.

* لەم رێبازەدا کارمەندان لە رێکخراوەکان خۆیان لە پشت پەردەوە دەبینن، وە دان بەوەدا دەنێن کە هیچ جیاوازییەک لە نێوان ژن و پیاو و رەنگدا لە بەڕێوەبردنی فەرمانبەران و پەیوەندییەکانیاندا نییە.

ڕێکخراوێک تەنیا دەتوانێت سوود لە کولتوورەکانی دیکە وەربگرێت و فێربێت و بە شێوازی نوێ بلۆکی کولتووری یەکگرتوو پێکبهێنێت

2 **رێبازی دەستڕاگەیشتن و شەرعیەت:** ئەو رێکخراوانەی کە ئەم رێبازە بەکاردەهێنن بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانیان ئامانجیان دەستڕاگەیشتنە بە بازارەکان، شەرعیەتدانە بە بەرهەمەکانیان، بەدەستهێنانی قازانج، و پاشان فراوانکردنی بازنەکانی کار و چالاکییەکانیانە کە هەموو کارمەندان هەست بە رێزگرتن و قبوڵکردن دەکەن. لەم رێبازەدا، دامەزراندنی تاکەکانی نەتەوە جیاوازەکان ئاسایی دەکرێتەوە، بەڵام بەڕێوەبەران ناتوانن سوودمەند بن لە بەکارهێنانی توانای تەواوی کارمەندانی ڕێکخراوەکە چونکە بەهای ئەزموون و زانیاری کارمەندەکانی دیاری ناکات.

3 **ڕوانگەی یەکگرتن و فێربوون:** لەم ڕوانگەیەوە، هێزێکی کاری نایەکسان پێکدەهێنرێت و لە یەکتر فێر دەبن چۆن باشترین ئەرک بۆ ڕێکخراوەکە بە ئەنجام بگەیەنن، کە تێیدا کەشێک دروست دەبێت کە ڕێگە بدات گوێ لە هەموو بۆچوونەکان بگیرێت، و سەرکەوتوو بن، کارا بن و گروپی کاری لێهاتوو دروست دەکرێن، و ئەو شتانەی کە پێیان دەوترێت کارامەیی تەکنیکی

و ئەزمـــوون و پەرەپێـــدانی ســـەرچاوە گەورەتـــر دەکـــرێن، و ناســـنامە کە لەم دیـدگایەدا لەبەرچـاو دەگیرێـت ئـامرازێکە بـۆ دارِشـتنی کەسـایەتی و سـیفەتەکانی کارمەندان.

ئەم جـۆرە ڕێکخـراوە سـەیری ئاسـتی قـووڵی ڕەهەنـدە فـرە کولتورییەکـانی وەک گریمانە، بیروباوەڕ، هەڵوێست دەکات

بە بـڕوای (تۆمـاس ڕۆزڤێڵـت وایڵـی)، دروسـتکردنی هێزێکـی کـاری یەکسـان لە ڕووی کولتـــوورییەوە لەســـەر ســـێ مەرج و ئـــامراز دامەزراوە: دامەزرانـــدن، ڕاهێنان و بەرنامەی ئاراستەکردن.

دامەزرانـــدنی کارمەنـــد ســـەرەتای بەرجەســـتەکردنی فرەیـــی کولتـــووری و کـرانەوەیە بەرامـبەری، لە کاتێکـدا ڕاهێنـان بەشـدارە لە قبـوڵکردنی ئەوی دیـکە، هەروەهـا بەرنامەکـانی ئاراسـتەکردن بەشـدارن لە پێشکەشـکردنی هاوکـاری بـۆ کارمەنـدانی نـوێ، بـۆیە بەڕێـوەبردنی سـەرکەوتووی فـرە کولتـوری لەسـەر بنەمـای خواسـتی کـرانەوەیە بـۆ کولتـوری نـوێ و بەڕێوەبردنیـان بە هەمـوو ئامرازەکانی ڕاهێنان و پەروەردە و دادپەروەری ئەرێنی لە ڕێکخراوەکەدا.

سێیەم ستراتیژ: بنیاتنانی ستراتیژی مۆدێل

بـــۆ بەڕێـــوەبردنی فرەیـــی وەک بەرنـــامەیەک پێویســـتی بە دروســـتکردنی پەروەردەی فـــرە کولتـــوری هەیە بە هاوبەشـــیکردنی ســـەرکەوتن و مـــۆدێلی دەروونـی و تێگەیشـتن و سـوود، ئەمەش وامـان لێـدەکات ئەم پرسـیارەی خـوارەوە بکەیـن: چـۆن دەتوانرێـت مـۆدێلێکی کـاریگەر بە بەڕێـوەبردنی فـرە کولتـوری بنیات بنرێت؟

لە ڕێـــگەی مـــۆدێلی بنیاتنـــانی هەمەجـــۆرییەوە ڕاســـتییەکە نەک بـــژاردەیەک، کە تەحەدایەکە ڕووبەڕووی ڕێکخـــراوە فـــرە کولتورییەکـــان دەبێـــتەوە و ســـەرکەوتنی پەیوەســـتە بە داڕشـــتنی ســـتراتیژییەکی نـــوێی پـــاڵنەر، کارلێـــک، بینـــراو و پەروەردەیی بۆ زیادکردنی کاریگەری بەڕێوەبردن لەم ڕێکخراوانەدا.

واقیعـــی ئێســـتای ڕێکخـــراوە نێودەوڵەتییەکـــان بەبـــێ فێربـــوونی ڕێکخراوەیـــی باشـــترکردنی ئەدای کارکردنیـــان تیایـــدا ئەســـتەمە یـــان تەنـــانەت مەحـــاڵە بەدەســـتی بهێنرێـــت و ئەمەش نـــاوەکی مـــۆدێلی پێکهـــاتەی ڕێکخـــراوەییە بـــۆ بەڕێـــوەبردنی فـــرە کولتـــوری لەنـــاو ڕێکخراوەکانـــدا، بـــۆیە ئەم ســـتراتیژە پشـــت بەم توخمـــانەی خوارەوە دەبەستێت:

کـــاریگەری لەســـەر پرۆســـەی پـــاڵنەر: (تـــایلۆر کـــۆکس) پێـــی وایە ڕێکخـــراوەکە دەبێـــت نـــوێنەرایەتییەکی هاوســـەنگتری دەســـەڵات لە نێـــوان گـــروپە کولتوورییەکـــانی نـــاو خۆیـــدا بکـــات بـــۆ ئەوەی دوور بکەوێـــتەوە لە ناهاوســـەنگییەک کە کـــاریگەری لەســـەر پاڵنەرەکـــانی کـــارکردن هەبێـــت، بەتـــایبەتی لە چوارچێـــوەی گروپێکـــی جیـــاوازی کولتووریـــدا بەهـــۆی نەبـــوونی لە هاوســـەنگی لە نێوانیانـــدا، کە نـــاکۆکی و ململانێ لەناو ڕێکخراوەکەدا دروست دەکات.

کـــاریگەری لەســـەر پرۆســـەی کـــارلێککردن: هاوبەشـــیکردنی هەڵوێســـت و بەرنامەکـــانی ڕەفتـــار وەک بەهـــا و بیروباوەڕەکـــان ڕێـــگە بـــۆ گەشـــەکردنی هەســـتە ئەرێنییەکـــان لە نێـــوان گـــروپە فـــرە کولتورییەکـــان دەکـــاتەوە. ئەم پرۆســـەی کـــارلێکە لەمانەی خوارەوەدا نوێنەرایەتی دەکرێت:

- **پەیوەنـــدی**: تۆڕەکـــانی پەیوەنـــدیکردن ئەدای تـــیمەکە بەهێـــز دەکەن و کاریگەری کلتوری هەردوو لایەنی پرۆسەی پەیوەندیکردنیان لەسەرە.
- **ململانـــێ**: جیـــاوازییە کولتوورییەکـــان دەبێـــتە هـــۆی دروســـتبوونی دۆخـــی ململانـــێ، بـــۆیە دەبێـــت ململانـــێ بنیـــات بنرێـــت بە چـــالاککردنی پەیوەنـــدی و

کردنی ململانێ بە فاکتەرێکی ئەرێنی بۆ بەدیهێنانی گۆڕانکاری و دروستکردنی ستراتیژی چارەسەری داهێنەرانە، کە کلیلی بڕیاردانی گونجاوە لەناو گروپدا.

پێکهاتەی ململانێ = ڕوانگەی جیاواز + سەرهەڵدانی ناکۆکی + گریمانە بەدیلەکان

- **تێگەیشتنی یەکتر**: بریتییە لە لێکتێگەیشتنی نێوان کولتوورەکان کە لەسەر بنەمای متمانەی یەکتر و ڕێزگرتن لە بەرامبەری دامەزراوە.
- **هاوکاری**: پێکەوە کارکردن بۆ سوودی یەکتر
- **مۆدێلی دەروونی**: شێوازێکە بۆ چۆنیەتی مامەڵەکردن و پێناسەکردنی دیدێک

کاریگەری لەسەر پرۆسەی فێربوون: گرنگیدان بە زمان و ڕۆڵی لە پێکهێنانی هەندێک کارامەیی، بەو پێیەی فرە زمانەوانی ڕێگا بۆ زانینی زۆرێک لە کولتوورەکانی دیکە دەکاتەوە.

<u>بۆ ئەوەی مۆدێلێکی سەرکەوتووی بەڕێوەبردن بنیات بنرێت، پێویستە ئەم هەنگاوانەی خوارەوە پەیڕەو بکرێت:</u>

بەرەو ئاراستەی سەرکەوتنی هاوبەش: تەرکیزکردن لەسەر پاڵنەری هەستی بەشداریکردن و هاوبەشکردنی دەرئەنجامەکانی پاڵنەرکردنی کارمەندانی کولتووره جیاوازەکان، کە دەبێتە هۆی بەرهەمهێنانی باشترین بیرۆکەکان و دابەشکردنی دەسەڵات بەپێی توانا و لێهاتووییەکان، و ئەمەش دەتوانێت تەنها بە گرنگیدان بە ڕاهێنان و هەڵسەنگاندنی ئەدای کارکردن بەدەست بێت.

بەرەو هاوبەشکردنی بیرکردنەوەیەکی هاوبەش: پرۆسەی پەرەپێدانی مۆدێلە دەروونییە هاوبەشەکان پێویستی بە ماوەی درێژخایەنی کارلێککردن هەیە، بۆیە دەبێت کارلێکی بەردەوام و تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەناو ڕێکخراوەکەدا ئامادەبن بۆ دروستکردنی گروپێکی هاوبەش لە ماناکان.

بەرەو ئاراستەی هاوبەشیکردنی دیدگا: هاوبەشیکردنی دیدگاکە جەوهەری تیمەکەیە، و پرۆسەیەکی بەکۆمەڵە بۆ گەیشتن بە ئامانجێکی هاوبەش و هەڵگرتنی بەرپرسیارێتی یەکتر.

فرە کولتوری سەرچاوەیەکی سروشتی فێربوونی ڕێکخراوەییە و سوودێکە بۆ بەڕێوەبردنی سەرکەوتووی فرە کولتوری لەناو ڕێکخراوەکاندا بە بەشداریکردنی هەموو ئەو پرۆسانەی سەرەوە.

ژینگەی فرە = پەروەردەی کولتووری + بنیاتنانی لێهاتوویی هەمەچەشن + زانیاری + ئەزموون + لێهاتوویی

بەرەو ئاراستەی هاوبەشکردنی لێهاتوویی: پرۆسەی فێربوون دەبێتە هۆی کارایی و لێهاتوویی لە ناوەوە و دەرەوەی ڕێکخراوەکەدا کە لە ڕێگەی ڕاهێنان و ئاڵوگۆڕی لێهاتوویی و دروستکردنی لێهاتوویی نوێوە بەدەست دێت.

بەرەو دروستکردنی سەرکەوتن: پێشتر بینرا کە فرە کولتوری زۆرجار دەبێتە هۆی دابەزینی ئەدای کارکردن، بەڵام دوای ئەو توێژینەوەیانەی کە لەلایەن (تایلۆر کۆکس و مێندێل)ەوە ئەنجامدراون، پشتڕاستکرایەوە کە بەڕێوەبردنی ڕێکخراوە فرە کولتورییەکان فۆرمێکی باشە کە سوود لە سوودەکانی ئەدای بەرز و دەستڕاگەیشتن پێی وەردەگرێت بە یەکخستنی فرەیی.

بەڕێوەبردنی فرەیی واتە تواناسازی هێزێکی کاری فرە کولتوری بۆ فێربوون و ئەنجامدانی بە تەواوی تواناکانیان لە ژینگەیەکی کاری دادپەروەرانەدا لە ڕێگەی بەشداریکردنەوە، کە یەکێکە لە کلیلەکانی فێربوون بۆ سەرکەوتنی

ڕێکخـــراوە فـــرە کولتورییەکـــان، هاوبەشـــکردنی ســـەرکەوتن، مـــۆدێلی دەروونـــی، دیدگای هاوبەش، و لێهاتوویی.

دامەزرانـــدنی کەســـانی خـــاوەن لێهـــاتوویی فـــاکتەری یەکـــلاکەرەوەیە بـــۆ ڕێکخراوەکـــان بەبـــێ گوێـــدانە پاشـــخان و بنەچەیـــان، و پاشـــان بەڕێوەبردنیـــان بە شـــێوەیەکی کـــاریگەر. بەمجـــۆرە ئەرکـــی ڕێکخـــراوەکە ســـوودمەندبوونە لە سەرمایەی مرۆیی لە ڕێگەی پەرەپێدانی توانا مرۆییەکانەوە.

چوارەم ستراتیژ: ستراتیژی گرتنی هێزی هەمەجۆریی

بە وتەی تـــایلۆر کـــۆکس لە کتێبـــی: دروســـتکردنی ڕێکخراوێکـــی فـــرە کولتـــوری ۲۰۰۱، زیـــاتر ســـەرنجی خســـتۆتە ســـەر پرســـەکانی فرەکـــارایی، و هێڵکـــاری زەمینەیەکـــی نـــوێ کە کـــاریگەری لەســـەر فرەیـــی لە پەروەردە و ڕاهێنـــان لەســـەر بیرکـــردنەوەی فیکـــری هەبـــوو بـــۆ تێگەیشـــتن و لێکـــۆڵینەوە لە فرەیـــی و فرەڕەنگـــی ڕێکخراوەیـــی لە ڕێـــگەی تـــوێژینەوەی مەیـــدانی ئەزمـــوونییەوە، کە لە ڕێـــگەیەوە گەیشـــتە کۆمەڵێـــک دیســـیپلینی بەرفـــراوان بـــۆ بنیاتنـــانی چوارچێـــوەیەکی تیـــۆری بـــۆ فـــرە کولتـــوری لە زانکـــۆی میشـــیگان، ئەم تـــوێژینەوەیە بـــۆ مـــاوەی ۱۳ ســـاڵ بەردەوام بـــوو و لە کتێبەکەیـــدا کە پێشـــتر باســـمان کـــرد چەنـــد ســـتراتیژێکی گـــرتەبەر کە بە ناونیشـــانی: ســـتراتیژی گـــرتن، لەم کتێبەیـــدا دەســـەڵاتی فرەیـــی بەســـەر چـــوار ستراتیژدا دابەش کرد:.

1 ســـتراتیژێک لەســـەر بنەمـــای زانیـــاری: لەســـەر بنەمـــای پێـــدانی زانیـــارییە لەســـەر تایبەتمەنـــدییەکانی فرەیـــی کولتـــووری یـــان ڕەگەزی، پاشـــان ڕێکخراوەکـــان زانیـــاریی تەواو لەبـــارەی کولتـــوورە جیاوازەکـــان لە وڵاتـــانی ڕەســـەن و کەمینەکـــان و ژنـــان دەدەن، کە ئەمەش کەمکـــردنەوەی ڕەگەزپەرســـتی و هەڵاواردن لەســـەر بنەمای جیاکاری بەدیدەهێنێت.

2 سـتراتیژی گـۆڕینی تێـڕوانین و هەڵوێسـت: پشـت بە بەشـداری چالاکـانەی کارمەنـدان دەبەسـتێت بـۆ دوورکەوتـنەوە لە لایەنگـری، و تەرکیـز لەسـەر هۆشـیاری دەکـات بـۆ تێگەیشـتن لە چەشـنە چەقبەسـتووەکانی کولتـووری و هۆشیاری سەبارەت بە هەڵوێستی پێشوەختەی ڕەگەزپەرستی یان سێکسی.

3 سـتراتیژی ڕاهێنـان بـۆ گـۆڕینی ڕەفتـار: ڕاهێنـان بـۆ گونجانـدنی ڕەفتارەکـان لە شوێنی کاردا و گەشەپێدانی یەکسانی .

4 سـتراتیژی ڕاهێنـان بـۆ گـۆڕینی زەمیـنەی ڕێکخراوەیـی: ئەم سـتراتیژە بە بـڕوای کـۆکس تەنهـا لە گـۆڕینی هەڵوێسـت و ڕەفتارەکـانی تاکـدا سـنووردارنابێت، بەڵکـو کـارکردن لەسـەر ئاسـتی ڕێکخراوەیـی، لە پۆلەکانـدا بـۆ پەرەپێـدانی تواناکانیانیش دەگرێتەوە، ئەم ستراتیژەش پشت بە چەند بناغەیەک دەبەستێت:

* بەرەوپێشبردنی چالاکییە داهێنەرەکان.

* ڕاهێنانی ناوخۆیی

* ڕاوێژکاری و پەرەپێدانی پیشەیی

* ئیرادەی سەرکردایەتی ڕێکخراوەکە

پراكتیكەكانی بەڕێوەبردنی فرە كولتوری و بەڕێوەبردنی سەرچاوە مرۆییەكان

بۆ پراکتیککردنی بەڕێوەبردنی فرە کەلتوری و سەرچاوە مرۆییەکان چەند مەرجێک هەیە کە دیارترینیان بریتین لە:

یەكەم مەرج: پراكتیكەكانی ڕێكخراوەیی بۆ بەڕێوەبردنی فرە كولتوری:

ڕێکخراوێکی فرە کولتوری پێویستی بە پراکتیکی بەڕێوەبردنی کاریگەر هەیە و پێش دەستنیشانکردنی ئەم پراکتیکانە، دەبێت هەڵوێستی ڕێکخراوەکە لەسەر فرە کولتوری و چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵیدا دیاری بکرێت، بۆ ئەمەش چوار پۆلمان هەیە:

پۆلی یەکەم: داننانێت بە فرەییدا، ئەم جۆرە ڕێکخراوێکی بیر تەسکە، کە فرەیی بە بابەتێکی نەرێنی دادەنرێت، ئیدارە هیچ کاریگەرییەکی فرەچەشنی کولتووری درک ناکات و سەرەڕای سەرهەڵدانی کێشەکان، ئیدارە نایگێڕێتەوە بۆ هەمەجۆریی کولتووری، ئەمەش وەک ئەو کەسەیە کە پراکتیزەکردنی سەرکوتکەرانە بەرامبەر کەمینەکان پراکتیزە دەکات.

پۆلی دووەم: ئەم جۆرە ڕێکخراوە هەڵوێستی بێ لایەن دەگرێتەبەر لەبارەی فرەیی و چاوپۆشی لە بەرنامەکانی ڕاهێنانی فرەیی دەکات و پانتاییەکی کراوە بۆ تاوتوێکردنی کێشەکانی پەیوەست بە فرەیی نارەخسێنێت و وەسف دەکرێت کە ئەوەی پێی دەوترێت کوێربوونی فرەیی، پراکتیزە دەکات.

پۆلی سێیەم: لەم جۆرە رێکخراوەدا هەمیشە فرەڕەنگی فەرهەنگی ئەرێنییە و بەشێوەیەکی واقیعی مامەڵە لەگەڵ کێشەکانیدا دەکات.

پۆلی چوارەم: لەم جۆرە ڕێکخراوەدا، پلۆرالیزمی یەکگرتوو دەگرێتەبەر، کە زیاتر واقیعییە و گرنگی بە گرتنەبەری میتۆدێکی کۆنترۆڵکراو دەدات کە

دەبێتە هۆی دروستبوونی جۆرێک لە یەکگرتن لەناو ڕێکخراوەکەدا، ئەم ڕێکخراوانە پێیان دەوترێت ڕێکخراوی ئاشتبوونەوەی کولتووری، و گرنگی بە بەرنامەکانی ڕاهێنان دەدات و پەرەپێدانی کارامەییەکان و دروستکردنی هەلومەرج بۆ پەیوەندی کاریگەر لەناو گروپە نایەکسانەکاندا، وەک: تۆڕەکان، ڕێڕەو، یەکخستنی پێکهاتەی کەمینەکان.

مەرجی دووەم: قۆناغەکانی مامەڵەکردن لەگەڵ تیمە فرە کولتورییەکان

پرۆسەی مامەڵەکردن لەگەڵ تیمە فرە کولتوریەکان لەسەر چەند قۆناغێک دامەزراوە:

قۆناغی چوونە ژوورەوە: پەیوەستە بە پەیوەندی جوگرافی ئەندامەکانەوە و گرنگی بە ئەولەویەتی ئەندامانی گروپەکە دەدات.

قۆناغی کردار: فرەیی کار ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت بە دروستکردنی کۆمەڵێک بەدیل و چارەسەر و دید.

قۆناغی جێبەجێکردن کار: ڕێککەوتن لەسەر جێبەجێکردنی باشترین بەدیلەکان لە کاتی پلاندانان، پەرەپێدانی پڕۆژە و جێبەجێکردن بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی ڕێکخراوەکە.

ئەو کردارانەی کە پێویستن لە کاتی بەڕێوەبردنی ڕێکخراوێکی فرە کولتوریدا: (مۆدێلی ئێلیس) هەشت کردەی بۆ بەڕێوەبردنی فرە کولتوری دەستنیشان کرد:

*دۆخی بینینی ڕوون

* بەدەستهێنانی پاڵپشتی بەڕێوەبەرایەتی باڵا

* دانانی ئامانج و پلانی کارکردن

*سیاسەتی پەیوەندی

* سیستەمی لێپرسینەوە

* هەماهەنگی ڕۆڵ و بەرپرسیارێتی

* وەرگرتنی زانیاری پەیوەندیدار

* هەڵسەنگاندنی سەرکەوتن

ئەم ڕێکارانە بەپێی ئەم قۆناغانەی خوارەوە بەدەست دەهێنرێن

قۆناغی توێژینەوە: دەستنیشانکردن و پێوانەکردنی پلە و ڕەهەندەکانی فرەیی کولتووری.

قۆناغی پلاندانان: دەرهێنانی ئەو هەوڵانەی کە دەتوانرێت بەکاربهێنرێن.

قۆناغی جێبەجێکردن: جێبەجێکردنی هەوڵە پلان بۆ داڕێژراوەکان و دروستکردنی ژینگەیەکی ڕاهێنانی گونجاو.

قۆناغی لێپرسینەوە: لێپرسینەوە لە هەوڵەکان و پێوانەکردن و هەڵسەنگاندنی ئەنجامەکان.

مەرجی سێیەم: پەیوەندی نێوان کولتوورەکان

فێرخوازان ڕۆڵی تواناکانی پەیوەندیکردنیان لە ئاسانکاری و کەمکردنەوەی ئەو تەحەددیانە بەدیهێناوە کە ڕووبەڕووی دروستکردنی ژینگەیەکی فرە کولتوری بەرهەمدار و سەرکەوتوو دەبنەوە، بۆیە پەیوەندیکردن ئامرازێکە بۆ ئاڵوگۆڕکردن و گواستنەوەی زانیاری، هەروەها زمان باوترین شێوازە بۆ گەیاندنی بیرۆکەکان و کاریگەری پەیوەندیکردن لە ڕێگەی توانای بەکارهێنانی

زمان لەسەر داهاتوو بۆ ئەم بیرۆکانە بەرجەستە دەکرێت، توانای ئەوەی هەیە بۆ شیکردنەوەی زمان و بەدەستهێنانی کارامەیی زمان لە ڕێگەی ڕاهێنانی چڕ و تایبەتمەند بەپێی پێداویستییەکانی کار.

کارمەند بەپێی توانای جوڵەی لە کولتوورەکانی دیکەدا هەڵدەبژێردرێت، بۆیە دەبێت بتوانێت بەو زمانەی لە شوێنی کارەکەیدا بەکاردەهێنرێت قسە بکات و بنووسێت، هەروەها ئاگاداری کولتووری وڵات بێت، واتە: قبوڵکردن، گونجاندن، یەکگرتن.

تاکەکانی فرە زمان خاوەن ئەزموونێکی کولتووری هەمەچەشنن کە شایستەی ئەوەیان پێدەدات کە خاوەنی کارامەیی نێوان کولتووری باڵا بن.

مەرجی چوارەم: بەڕێوەبردنی سەرچاوە مرۆییەکان

پراکتیکی بەڕێوەبردنی سەرچاوە مرۆییەکان کۆمەڵێک چالاکیی و ئەرک و پرۆسەی جیاوازە کە ئامانجیان ئاراستەکردن و بەڕێوەبردنی سەرچاوە مرۆییەکانی ڕێکخراوێکە.

سەرەڕای جیاوازی بۆچوونەکان سەبارەت بە سروشتی بەڕێوەبردنی سەرچاوە مرۆییەکان، بە تایبەت ڕێکخراوی نێودەوڵەتی، پراکتیکە بنەڕەتییەکانی بەڕێوەبردنی سەرچاوە مرۆییەکان لە چوار توخمدا نوێنەرایەتی دەکرێن:

دامەزراندنی کارمەند، هەڵبژاردن، ڕاهێنان، پەرەپێدان

بۆ بەرجەستەکردنی ئەم توخمانە، زۆرێک لە شیکارەکان تەکنیکەکانیان پێشنیار کرد بۆ بەڕێوەبردنی فرە کولتوری لە ڕێگەی بەڕێوەبردنی سەرچاوە مرۆییەکانەوە، کە لەمانەی خوارەوەدا ڕەنگ دەدەنەوە:

- پابەندبوون بە بنەمای دەرفەتی یەکسان لە شوێنی کار و قەدرزانینی کار

- سوود لە هەمەجۆریی وەربگرە لە ئاستی ستراتیژیدا
- کۆدکردنی پابەندبوونەکان بۆ بەڵگەنامەکردنی سیاسەت و پراکتیکەکان
- پێوانەکردنی کەسایەتی و ناسنامەی دیمۆگرافی هەموو گروپەکانی کار
- دان بە بەربەستە کولتوورییەکاندا بنێن کە جێبەجێکردنی تەواو و کاریگەرانەی هەموو بەشداریکردنی کارمەندان تێدەپەڕێنن
- پێوانەکردنی جۆراوجۆری کولتووری بە کۆکردنەوەی زانیاری بە ئەنجامدانی توێژینەوە لەسەر کارمەندانی ڕێکخراوەکە و ژماردنی تواناکانی زمان
- پێداچوونەوەی وەرزی بە فرە کولتوری پێویستە بۆ دیاریکردنی ئەو بوارانەی کە پێویستیان بە گرنگیدان هەیە بۆ باشترکردنی بەڕێوەبردنی فرە کولتوری و چالاککردنی بەڕێوەبردنی فرە کولتوری کاریگەر

گۆڤاری نێودەوڵەتی سەرچاوە مرۆییەکان کۆمەڵێک سیاسەتی کردەوەی ئەرێنی پێشنیار کردووە بۆ بەڕێوەبردنی فرە کولتوری لە ڕێگەی سەرچاوە مرۆییەکانەوە، بەم شێوەیە:

* دامەزراندن و هەڵبژاردن

* ڕاهێنان و گەشەپێدان

* گەشەپێدانی پیشەیی و پلاندانان بۆ پیشە.

ڕاهێنان لەسەر بنەمای ڕاهێنانی فرە کولتوری، ڕاهێنانی لەسەر بنەمای کارامەیی و ڕاهێنانی لەسەر بنەمای هەستیارییە، سوودەکانی ڕاهێنان لە بەدەستهێنانی توانای ناسینەوەی چەشنە نەرێنی و زیانبەخشەکان، دروستکردنی ژینگەیەکی ئارامتر لە شوێنی کاردا، و فێربوونی چۆنیەتی بەڕێوەبردنی ململانێی بەڕێوەبەرایەتییەکانە .

سـەبارەت بە گەشـەپێدانی پیشـەیی و پلانـدانانی پیشـە، زۆر گـرنگە لە بەڕێـوەبردنی فـرە کولتوریـدا چـونکە دەرفەتـی یەکسـان بـۆ بەرزکـردنەوەی پـلە و گەشـەپێدانی کەسـی بـۆ هەمـوو فەرمـانبەران دەڕەخسـێنێت، هەروەهـا بە شـێوەیەکی سیسـتماتیک کەمینەکـان تـێکەڵ دەکـرێن و ئەمەش بە دوو پـایەی سەرەکی ئەنجام دەدرێت: هەڵسەنگاندن و مووچە.

تەحەددیاتی فرە کولتوری لە وڵاتان

فرەیـی کولتـووری نـاڕەزایەتییەکی زۆری پێـدەگات، کە بە گرنگتـرین ئاستەنگەکان دادەنرێت کە ڕووبەڕووی دەبێتەوە و بەم شێوەیەن:

یەکەم: ڕەچـاوکردنی پلـۆرالیزمی کولتـووری بـووەتە هـۆی ئەوەی کە بەرژەوەنـدیی هەنـدێک گـرووپ بە بەرژەوەنـدی گشـتی کۆمەڵگـا بە گشـتی بـزانن؛ بەم شـێوەیە فرەیـی کولتـووری چـاکەی گشـتی کەم دەکـاتەوە بـۆ خزمەتکردنـی بەرژەوەندی کەمینەکان.

دووەم: فرەیـی کولتـووری کـار بـۆ لەنـاوبردنی چەمکـی یەکسـانی مـافی تـاک دەکـات؛ ئەمەش ئەو بەهـا سیاسـیانە تێکـدەدات کە بانگەشـە بـۆ مـامەڵەی یەکسـان دەکەن.

جـگە لەمەش، فـرە کولتـوری دەتوانێـت چەنـدین بـابەتی دیـکە بوروژێنێـت، وەک دانپێـدانانی کولتوورەکـانی دیـکە، هەروەهـا نیگەرانـی لە کێبڕکێـی نێـوان گـرووپە کولتـوورییە جیاوازەکـان لەسـەر دانپێـدانانیان؛ کە پشـتگیری لە زاڵبـوونی کولتوری باڵادەست دەکات بەسەر هەموو ئەم کولتوورە جیاوازانەدا.

هەروەهـــا نەبـــوونی تەرکیـــز لەســـەر شوناســـی کولتـــوری ڕەســـەنی کۆمەڵگـــا، هەروەهـا نەبـوونی توانـای گـروپە سیاسـییە جیاوازەکـان بـۆ گەشـەکردن بەهـۆی ئەم جیاوازییانە لە کۆمەڵگادا.